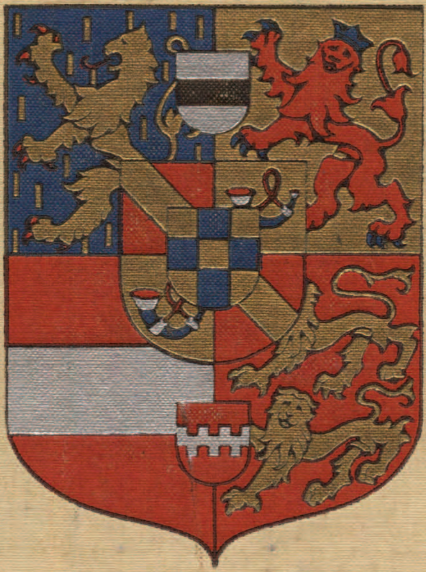

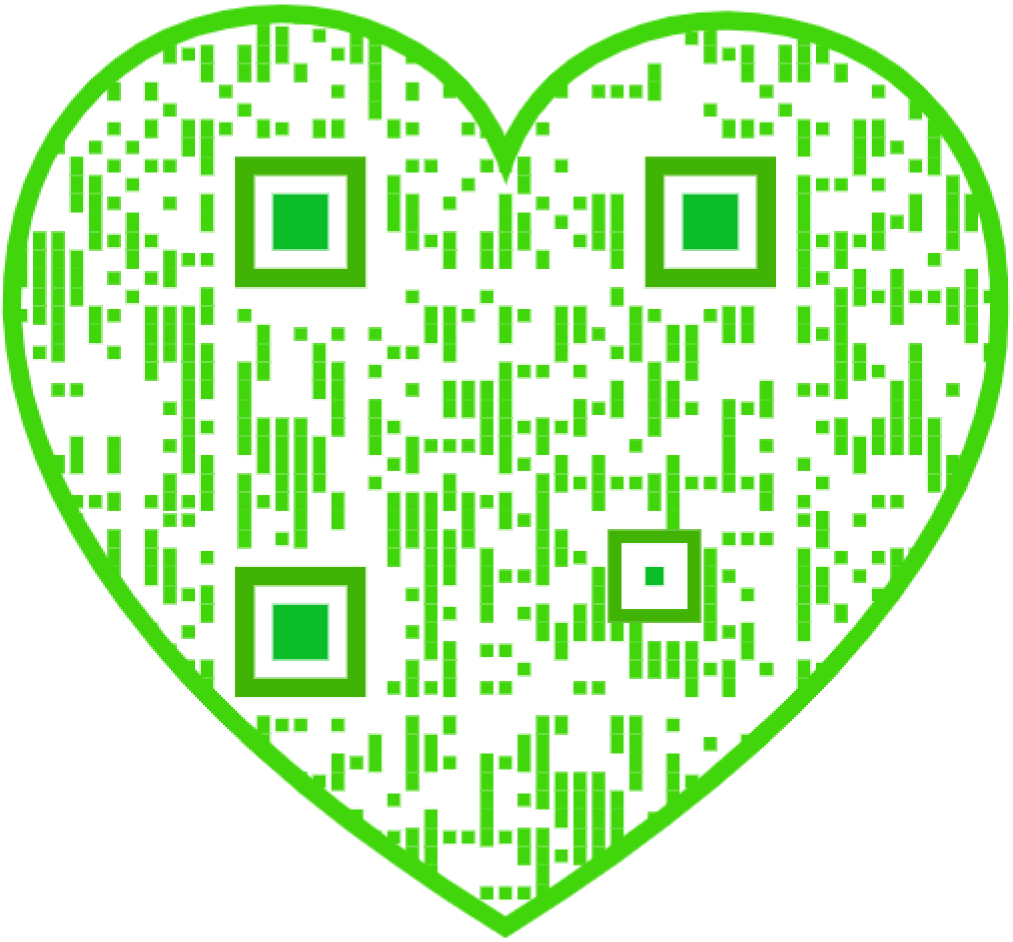

De Geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau

Willem van Oranje (Moro)

De Geschiedenis van het Huis van Oranje-Nassau

door

Dr. N. Japikse

Directeur van het Koninklijk Huis-archief en van het
Bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën

I

Zuid-Hollandsche Uitgevers Maatschappij - Den Haag
1937

Aan Hare Majesteit de Koningin,
Hoofd van het Huis van
Oranje-Nassau-Mecklenburg,
wordt,
met Hoogstderzelver toestemming,
dit werk,
in eerbiedige trouw,
opgedragen
door
den schrijver.

INHOUD

DEEL I.

blz.

Voorwoord IX

I. Tot in het midden der zestiende eeuw.

1. Het Nassausche land en de oorsprong van het Huis Nassau 11
2. De vorming van het Nassausch territoir.... 19
3. De deeling der Nassausche landen van 1255 23
4. De Walramsche en Ottonische landen tot ongeveer 1400 26
5. De grondslag van de Fortuin van het Huis van Nassau en Oranje 31
6. De Nassauers in hun stamland en in de Nederlanden in de 15e eeuw........... 35
7. Hendrik III en Willem de Rijke.......... 41
8. René van Chalon-Nassau en het Prinsdom Oranje 58
9. De jeugd van Willem I van Oranje-Nassau.. 65

II. In den Nederlandschen vrijheidsstrijd.

1. Prins Willem in legale oppositie tegen de regeering 74
2. Prins Willem terug op den Dillenburg.... 88
3. Prins Willem in Holland en Zeeland...... 98
4. Prins Willem en Jan van Nassau in de Generale Unie 107
5. Ban, apologie en moord 118

blz.
6. Maurits en Willem Lodewijk 127
7. De huwelijken der dochters van Prins Willem 145
8. Philips Willem en Maurits 154
9. Jan van Nassau en zijne kinderen........ 160
10. De tragedie van Oldenbarneveldt. — Het einde van Willem Lodewijk en Maurits 163
11. Frederik Hendrik, Ernst en Hendrik Casimir 173
12. Monarchale Aspecten 192
13. Het Engelsche en het Brandenburgsche huwelijk. — Einde van Frederik Hendrik . 210
14. Willem II en Willem Frederik 219

III. Intermezzo.

1. Oranje ambteloos 230
2. Het Kind van Staat 241

VOORWOORD

Dit boek is geen gelegenheidsgeschrift, al valt de verschijning samen met de blijde huwelijksdagen van onze Prinses.

Het is voortgekomen uit de behoefte, om het Nederlandsche volk een samenvattend beknopt overzicht te geven van de geschiedenis van ons Koningshuis, in samenhang met die van het grafelijk huis, waaruit het is voortgekomen, en — zooals van zelf spreekt — met die van ons Nederland zelf.

Het wil populair-wetenschappelijk zijn. Ik heb gebruik gemaakt van de resultaten der onderzoekingen betreffende de huizen van Nassau en Oranje-Nassau, tot de jongste toe, zooals die in de historische literatuur zijn neergelegd, hier en daar aangevuld met vruchten van voortgezet archief-onderzoek.

Het is geïllustreerd met gebruikmaking van de rijke verzamelingen van het Koninklijk Huis-Archief.

Gegeven de bedoeling van dit werk, heb ik gemeend alle noten-materiaal te mogen weglaten, en dus noch de bewijsplaatsen van mijn verhaal, noch den oorsprong der prenten aangegeven.

Korte genealogische tabellen zullen op het eind van het tweede en laatste deel worden opgenomen.

Ik heb niet getracht een „prijzer van den verleden tijd" te zijn. Dat ware ook heelemaal overbodig. De Huizen van Nassau en Oranje-Nassau hebben zóó veel kwaliteiten in de personen, die ze hebben voortge-

bracht, en in de daden, die ze hebben verricht, dat opsmukking alleen schade zou kunnen doen.

Ik heb groote bewondering en vereering voor Neerlands Vorstenhuis om de wijze, waarop het zijn taak in de geschiedenis heeft vervuld, en om de waarlijk groote figuren, die in de rij zijner vertegenwoordigers voorkomen. Die bewondering moet van zelf in mijn verhaal op verscheidene plaatsen tot uitdrukking komen. Maar in de allereerste plaats heb ik de historische waarheid willen dienen, zooals ik die in studiën van lange jaren ben gaan zien.

N. J.

I. TOT IN HET MIDDEN DER ZESTIENDE EEUW

1. HET NASSAUSCHE LAND EN DE OORSPRONG VAN HET GESLACHT NASSAU.

De Nassausche landen, Oostelijk van den Midden-Rijn en Noordelijk van de Main gelegen, hebben niet alleen daarom voor den gemiddelden-Nederlander bekoring, omdat het Nederlandsche vorstenhuis uit hen tot ons is gekomen.

Zij hebben ook een aantrekkelijkheid in zich zelve: in hun golvende terreinen, in hun beboschte heuvels, in de bergen tegen den achtergrond; in hun weide- en bouwlanden, in hun dichte bosschen en wouden, in hun rivieren, waaronder de Lahn, die het heele gebied doorstroomt, de Sieg, de Dill, de Scheldt met zijn zeer schilderachtig dal; in hun dorpen en steden, waarvan verscheidene als Siegen en Dillenburg, Diez en Weilburg, Herborn en Nassau, elk hun bizondere aspecten, uit natuur- en uit geschiedkundig oogpunt beide, bezitten; ook in hun burchten en kasteelen, die, zooals ze tot ruïnes geworden zijn, aan het landschap een bizondere wijding van ouderdom geven.

Het winter- en het zomer-landschap beide wekken de stage bewondering van den doortrekkenden reiziger. Als men op een mooien wintermorgen op de hoogte

tusschen Siegen en Dillenburg rondkijkt en er ligt door zon beschenen sneeuw rondom op de boomen, op de heuveltoppen, op de landen daar beneden, dan geniet men van een onvergelijkelijk vergezicht, met Westerwald en Taunus en Zevengebergte en Eifel in de verre verte. En als een ingeborene U de gunst bewijst in den zomer met U rond te rijden in de bosschen, de dalen, de dorpen rondom Dillenburg, dan zult ge ervaren in welk een prachtige omgeving ons Vorstenhuis zijn jeugd heeft doorgebracht.

Toen — in de 11e en 12e eeuw ligt de opkomst van het grafelijk geslacht, dat den naam Nassau zou gaan dragen, — moet het land er heel anders uit gezien hebben dan in onzen tijd. Er was veel minder gebied in cultuur gebracht, de bosschen waren veel uitgebreider en dichter; de bewoners leefden haast uitsluitend van landbouw en veeteelt, behalve in het Noorden, in Siegen, waar reeds in veel vroegeren tijd ijzermijnen in ontginning zijn gebracht. Maar hoe groot de verschillen van toen en nu mogen zijn, de oude trekken zijn in het Nassausche land meer bewaard dan in vele andere streken. Het grenst niet direct aan groote rivieren, het groote verkeers- en cultuur-leven ligt er op korten afstand van, maar gaat er toch alleen langs; het werd niet betrokken in de grootste, de sterkste uitingen hiervan. Alleen Siegen, dat om zijn mijnen een industrie-land van beteekenis werd en dan ook een ander karakter draagt dan de Zuidelijker gelegen deelen van Nassau, is met de moderne ontwikkeling sterker meegegaan. Die andere deelen zijn ook nu nog in hoofdzaak agrarische landen. Wanneer men van het Noorden, van Siegen uit, of van het Zuiden, van Ems of Oberlahnstein, het Nassausche land binnenkomt, ziet men dezen simplistischen trek in de ontwikkeling allengs duidelijker te voorschijn komen. De bevolking

onderscheidt zich hier door een groote mate van eenvoud en van trouwe aanhankelijkheid aan haar geboortegrond. Ik heb 't zoo dikwijls ervaren, hoe zeer de Nassauer aan zijn land en aan zijn oud vorstenhuis gehecht is geweest en nog gebleven. Als op zoo menige plaats in Duitschland is hier de studie der „Heimat"-geschiedenis veel intenser dan in ons Nederland.

Het ontstaan van het graafschap Nassau is gelijksoortig aan dat van zóó vele andere zoogenaamde territoriën in het Duitsche Rijk. Gelijksoortig, maar niet gelijk, want zooals van vele historische verschijnselen, die van één historisch proces deel uitmaken, zijn ook de factoren van het uiteenvallen van Duitschland in een ontelbaar aantal kleinere en grootere deelen, onder een op den duur niet meer dan nominaal boven hen staand gezag, in den grond zeer veelvuldig en varieerend. Hierbij spelen omstandigheden van ruimte, plaats en tijd, ook van samenstelling der bevolking, in verschillende verhoudingen, haar rol; en natuurlijk ook dezulke als geboorte, huwelijk en sterfte, die wij als toevalligheden plegen aan te merken. Een vergelijking van de wijze, waarop het hertogdom Frankenland, waaruit de Nassausche landen zijn voortgekomen, en van die, waarop het hertogdom Lotharingen, dat het grootste deel onzer Nederlanden omvatte, uiteengevallen zijn, kan dit een ieder duidelijk maken.

Het Duitsche Rijk is — om het heel bondig te zeggen — het Germaansche deel van het Romaansch-Germaansche Keizerrijk van Karel den Groote, toen dit een dertig jaar na zijn dood voorgoed verdeeld werd. Het omvatte vier, later vijf hertogdommen, waarvan Frankenland, dat kort na de groote volksverhuizing door de Franken op de Alemannen was veroverd, er één was. Een gekozen koning, die in het midden der

10e eeuw keizer werd, was het hoofd. Maar de koningen-keizers toonden zich niet in staat de hertogen te beheerschen. Zij vernietigden wel de oude hertogelijke geslachten, waaruit zij zelf voortkwamen, maar dit geschiedde ten koste van hun eigen gezag, dat zij trachtten te fundeeren door te steunen beurtelings op geestelijke en wereldlijke machthebbers: bisschoppen, abten, graven, heeren, later ook steden. Al deze potentaten poogden in de wisselende lotgevallen, die het Duitsche rijksgezag onderging, zich zóó zelfstandig mogelijk te maken. Voorzien van eigen bezittingen en vele en groote leenen, bekleed met regeermacht, streefden zij naar het vormen van een eigen gebied, een territorium, zooals men 't meestal noemt, en velen slaagden hierin, hoewel op zeer verschillende wijze en met zeer verschillende uitkomst. Van het ambtelijke verhieven zij het hun verleende wereldlijk gezag tot het zelfstandig regeerende, dat zich van het keizerlijke, het Rijksgezag zooveel mogelijk losmaakte.

Ik schets hier in enkele trekken een ontwikkeling, die van de 10e tot de 13e eeuw heeft geduurd en toen in hoofdzaak, nog niet geheel, voltrokken was. Maar deze korte schets kan toch duidelijk maken wat er in Frankenland, dat een der meest verdeelde hertogdommen werd — wat wel moet samenhangen met den langen en bitteren strijd om het hertogelijk gezag in dit land —, voorviel: het paltsgraafschap aan den Rijn, de aartsbisdommen Mainz, Trier en Keulen, tal van graafschappen, in een bonte staalkaart, vormden zich geheel of grootendeels uit Frankisch gebied. Ook Nassau of liever wat op den duur zoo ging heeten.

De vorming van het territoriaal gezag in de streken van Lahn en Sieg is slechts in enkele hoofdtrekken, die van uiterlijken aard blijven, bekend, zooals haast overal 't geval is, waar dit sloopings- en opbouwingsproces in

het oude Duitschland plaats had. De inlichtende bescheiden zijn gering, liggen soms voor eenzelfde gebied jaren en jaren uit elkander. Evenmin als men de vorming van het graafschap Holland of dat van het graafschap Gelderland in het hertogdom Neder-Lotharingen op den voet kan volgen, evenmin kan men zich van die van het graafschap Nassau uit het oude Frankenland een integrale voorstelling maken. Men ziet het slotte alleen het product, dat uit de wordingsgeschiedenis voortkwam, duidelijk voor zich.

Nassau is opgegroeid uit eenige der oude gouwen, waarin het Frankische rijk is verdeeld geweest, — waarbij men zich deze gouwen niet zoo precies afgebakend als onze tegenwoordige provinciën moet voorstellen en al zijn er wel streken buiten de gouw-indeeling gebleven. Echter niet zóó, dat het uit die gouwen zelf werd samengesteld, want de verbrokkeling der 10e en volgende eeuwen verbrak niet alleen de hertogdommen, maar op vele plaatsen even goed de gouwen, die dan tot geografische, niet meer politieke begrippen werden.

En der belangrijkste gouwen, waarin het latere Nassausche land ontstond, is de Lahngouw, die onderverdeeld was in de neder- en de boven-Lahngouw, ten Oosten van welke laatste het Lahn-gebied lag. dat tot Hessen behoorde. Uit de boven-Lahngouw ontwikkelde zich in de 11e eeuw een Haiger-gouw, later Haigermark genoemd, en verder een Herborner-mark. Hier zijn we in wat op den duur de kern der latere noordelijke Nassausche landen wordt. Naar het Noorden strekt zich de Avelgouw uit, die ook niet is blijven bestaan en waarvan het dubieus is, of het Siegensche land er ooit deel van heeft uitgemaakt. En in de buurt van deze gouwen lagen er nog verscheidene andere, die haar tribuut aan „Nassau" hebben betaald.

Zulk een opbouw van territoriale gebieden ging ge-

paard met harden strijd. Grafelijke en adellijke geslachten trachtten een deel van den buit te bemachtigen, met of zonder steun van den Keizer of van een der machtige aartsbisschoppen, paltsgraven of landgraven uit de buurt, en de sterksten poogden de zwaksten aan hun gezag te onderwerpen. In het Lahn-gebied en daaromheen is dit gelukt aan het grafelijk geslacht, dat er zijn naam aan gegeven heeft en die het zelf ontleende aan den burcht, dien het aan den rechteroever van de neder-Lahn op een berg had gesticht. De eigenschappen, die het hierbij onderscheidde, ontgaan ons ten eenen male. De leiders ervan toonden zich de sterksten in de omgeving, — waarbij men overigens niet alleen aan brute krachten behoeft te denken —; dat is alles wat men ervan kan zeggen.

De oorsprong van den naam Nassau is onbekend. Hij is overgenomen van het tegenover den berg, waarop het kasteel verrees, aan den linker Lahn-oever gelegen dorp, dat het eerst in 915 als een hof van koning Konrad I van Duitschland genoemd wordt. Daarvóór noemden de graven van het latere geslacht Nassau zich naar den Laurenburg, die hun ook behoorde en die op eenigen afstand van Nassau — wat hoogerop aan de Lahn — gelegen heeft. Zulke burchten hadden hun groote beteekenis in den opbouw van territoriaal gezag; zij waren de vaste pijlers bij de handhaving en uitbreiding ervan. In lateren tijd had men ze niet meer zóó noodig, de meeste ervan zijn vervallen of verdwenen: van de burchten Nassau en Laurenburg zijn nog slechts schaarsche ruïnes over.

Over den oorsprong van het Nassausche geslacht is al even weinig met zekerheid bekend als over dien van den naam ervan. Er is zeer veel over geschreven en veel gefabeld.

Toen de Nassauers in de 16e en 17e eeuw tot groot

aanzien kwamen, door hunne positie in de Nederlanden, en wereldroem verwierven, kwam als van zelf groote lust op de herkomst ervan na te speuren. En uit spaarzame en vage aanduidingen kwam men gemakkelijk tot de meest fantastische voorstellingen omtrent deze afstamming: van een Romein, die met Caesar aan den Rijn was gekomen en wiens geslacht later door een oom van Keizer Severus zou zijn voortgezet; of van een Sueven-aanvoerder, met name Nassau, ook al uit Caesar's tijd, maar van den Germanen kant; van het Salisch-Frankische hertogelijk geslacht der Konradijnen, dat over Frankenland geheerscht had, en dat weer uit het roemruchte Karolingische huis was voortgekomen! . . . Van de 16e eeuw tot kort geleden heeft menig genealoog of historicus een dezer Nassausche afstammingen, die als zoodanig het eerst in de humanistische geschiedschrijving opduiken, voorgedragen. Maar ook is er reeds spoedig gewezen op het volkomen ontoereikende der bewijzen, die men voor deze genealogieën aanvoerde. Reeds in 1753 opperde de Nassausche historicus Hagelgans, dat men met steekhoudende argumenten niet verder kon komen dan tot Hendrik den Rijke (begin 13e eeuw). En met zekerheid kunnen wij ook thans niet meer dan ongeveer een eeuw verder teruggaan, en wel tot een graaf Dudo van Laurenburg, die rond 1100 moet hebben geleefd en van wien een aantal jaren vroeger een voorvader Trutwin moet hebben bestaan.

Wat het wetenschappelijk onderzoek zeer bemoeilijkt, is, dat men met de afstamming der graven van Laurenburg, van wie de Nassauers komen, geen raad weet, en dat men al evenmin verwantschap van de Laurenburgers in den tijd vóór 1100 met andere geslachten kan aanwijzen dan alleen deze, dat de vader van de beide graven Ruprecht en Arnold, in wier

levensjaren de burcht Nassau (± 1124) werd gesticht, gehuwd was met een gravin van Arnstein uit een geslacht, dat in de Einrichgau, in de buurt van de Neder-Lahn, huisde. Maar noch de naam van dezen vader, noch die van deze moeder is ons bekend! Wij mogen alleen vermoeden, dat de zoo even genoemde Dudo een verwant, misschien een broeder van dezen vader was. Pogingen, om de beide broeders in verbinding te brengen met andere geslachten in de buurt of verder af — waarvan een tijdlang die om de afstamming van de graven van Zutphen af te leiden, opgang heeft gemaakt — mogen thans als vrijwel mislukt worden beschouwd. Men neme dit niet te tragisch: van zóóvele geslachten, die in lateren tijd een groote rol in de geschiedenis hebben gespeeld, is de oorsprong niet met zekerheid terug te vinden; en mocht men zich over dit teleurstellend aperçu willen troosten, dan laat ik nog gaarne de mogelijkheid open, dat te eeniger tijd een plausibele afstamming wordt vastgesteld, waarbij ik voor mij dan het meest zou wedden op een afstamming van de Konradijnen, en wel van dien tak die in het begin der 10e eeuw in Neder-Lotharingen gevestigd is geweest. De leeuw in het Nassausche wapen, die veel in Neder-Lotharingen voorkomt, zal hierbij misschien op den duur een nieuwen specialist als wegwijzer kunnen bijstaan.

In deze korte samenvatting van een veel omstreden probleem volgde ik in hoofdzaak de conclusies van den nog te Wiesbaden levenden Duitschen historicus Wagner. Ik mag echter niet verzuimen ook te wijzen op de wat oudere onderzoekingen van den Hessischen genealoog Schenk zu Schweinsberg en van den veel te jong van ons heengeganen Nederlandschen genealoog Van der Hoop. Van deze twee heeft eerstgenoemde de afstamming der graven van Zutphen verdedigd, die

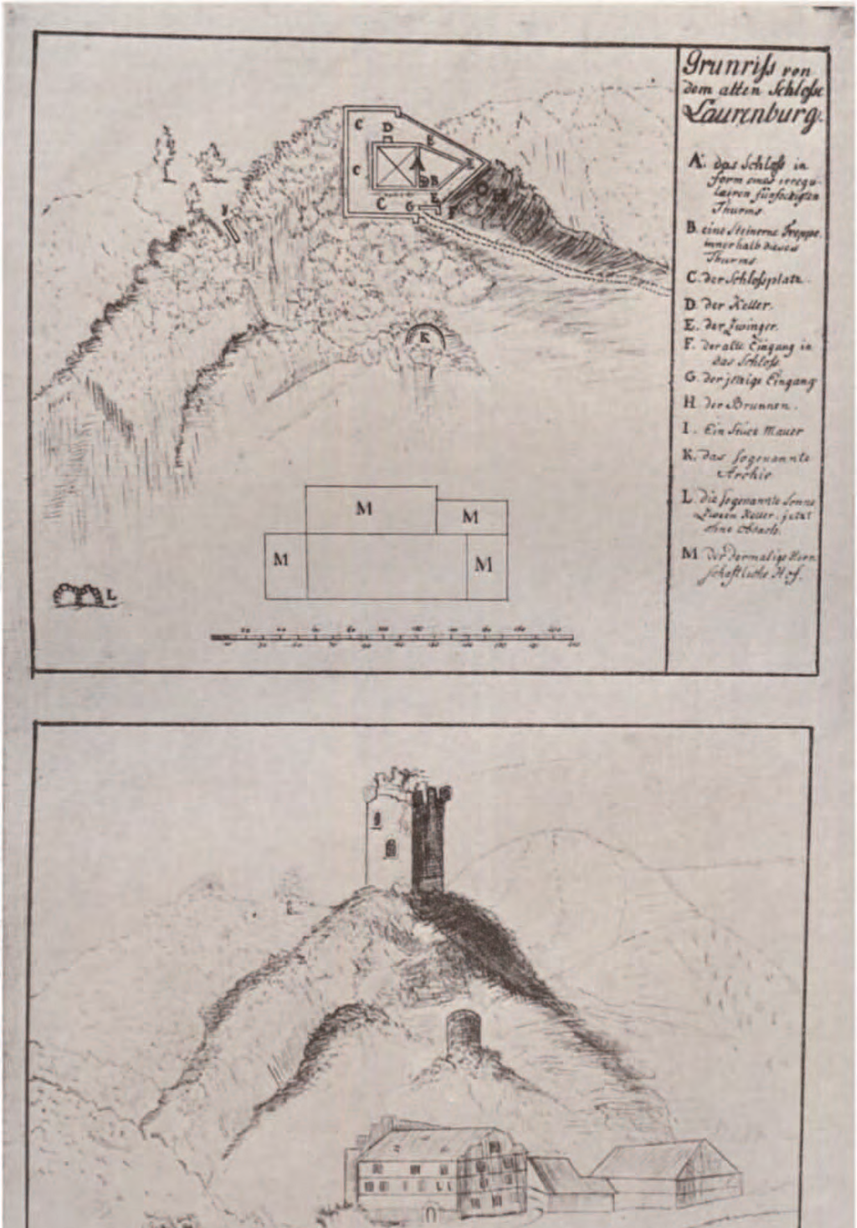

Ruïne van den Laurenburg

voor Nederlanders te grooter aantrekkelijkheid mocht bezitten, omdat, bij hare bewezenheid, ons koningshuis afkomstig zou zijn uit een der provinciën van ons tegenwoordig Nederland; de latere komst van een tak uit Nassau zou als een soort triumphale terugkeer kunnen worden aangemerkt! Maar tegenover den aan helderheid allen, die tot dusver over dit probleem geschreven hebben, overtreffenden Wagner kan de theorie van Schenk geen stand houden.

2. De vorming van het Nassausche territoir.

Van de stichting van den burcht, wier naam een wereldklank zou krijgen, vertelt de legende, dat één der graven van Laurenburg, dus Rupert of Arnold, op de jacht een hert doodende, op den tegenover den „Hof" Nassau gelegen berg aanlandde, en van deze plaats zóó verrukt was, dat hij besloot er een burcht te bouwen. De werkelijkheid zegt, dat de plaats voor een burcht-aanleg prachtig was uitgezocht: zij beheerscht het beneden Lahn-dal in een wijden omtrek, zooals men nog ziet, als men bij de tegenwoordige ruïne staat. Of de Laurenburgers het recht hadden hier een burcht te stichten? Misschien dat Rupert en Arnold, want zij zullen wel samen verantwoordelijk moeten worden gesteld, aanspraken konden doen gelden van de zijde hunner moeder. Maar onbetwist bleven die aanspraken niet.

Het Domkapittel van Worms, waaraan de Hof een kleine eeuw vroeger geschonken was door den bisschop van Worms, beklaagde zich bij keizer Lotharius, dat de graven Rupert en Arnold van Laurenburg het een zeker kasteel en verscheidene andere bezittingen hadden afhandig gemaakt. De Keizer beval hun het ge-

vraagde terug te geven. Zij voldeden aan dit bevel niet. Daarop liet de paus den ban over Rupert alleen uitspreken, waaruit men misschien mag afleiden, dat Arnold toen (1152 of 1153) reeds gestorven was. Rupert is hem spoedig daarna in den dood gevolgd, want in 1154 werden zijn beide zoons, ook Rupert en Arnold genoemd, en hun moeder, Beatrix van Limburg, ook met kerkelijke straffen bedreigd, als zij het begane onrecht niet goedmaakten. Maar vijf jaar later kwam het tot een overeenkomst, waarbij het Wormser domkapittel elders werd schadeloos gesteld, terwijl het den eigendom van het kasteel Nassau overdroeg aan den aartsbisschop van Trier, die het daarop met het goed Nassau aan de beide graven in leen gaf. Zoo werd vermeden op de rechtmatigheid der beide aanspraken nader in te gaan of hierover strijd te voeren. En wanneer men nu bedenkt, dat een vroegere aartsbisschop van Trier den graaf Dudo eenmaal als zijn vriend heeft aangeduid, dan ligt de waarschijnlijkheidsconclusie voor de hand, dat de goede verstandhouding tusschen het aartsbisdom Trier en het graafschap Laurenburg deze voor het laatste gunstige regeling heeft bevorderd.

Direct hierna zijn de Laurenburgsche graven zich naar Nassau gaan noemen: reeds in 1160 komt de naam in een oorkonde voor. Stellig is men gerechtigd dit Laurenburgsch-Nassausche gebied als behoorende tot het oudste deel van het bezit van het Nassausche gravengeslacht te beschouwen; ook hierom: wanneer in 1255 het geheele gebied, dat toen Nassausch was, verdeeld wordt — waarop ik aanstonds nader terugkom —, wordt juist Nassau als gemeenschappelijk goed behouden. Dat doet men toch wel in de eerste plaats met het oudste voorvaderlijk bezit.

Ongetwijfeld bezaten de graven, reeds toen zij den burcht Nassau stichtten, meer dan den Laurenburg

alleen. In de ten Zuiden van de Lahn gelegen Einrichgouw, waarin ook Arnsteiner goederen lagen, moeten zij in het bezit zijn geweest van Lipporn en omgeving: hier stichtte graaf Dudo, die zich dan „voogd" van Lipporn noemt, ± 1117 een klooster, ook ter herinnering zijner voorouders, van wie hij Trutwin met name noemt; in een vernuftig betoog heeft Wagner zeer aannemelijk gemaakt, dat dit klooster eenige jaren later zijn voortzetting heeft gevonden in de abdij Schönau, die in elk geval daar in de buurt gelegen heeft, terwijl van een klooster Lipporn niets bekend is. Wel vindt men in de buurt van Lipporn sporen van een middeleeuwschen burcht, waarvan beweerd is, dat zij de oorspronkelijke zetel der latere Nassauers is geweest. Maar men zal ook dit als legende, niet als waarheid hebben te beschouwen, evenals eenige andere legendes, die op de stichting van klooster en abdij betrekking hebben. Het is onmogelijk verder te komen dan ook de bezittingen in de Einrichgau te beschouwen als te behooren tot de oudste van het latere geslacht van Nassau, te eer omdat bij de verdeeling van 1255 ook de Einrichgau, dat dan als hun „comitia" wordt aangeduid — zij hadden hier toen grooter bezit, omdat zij er van de uitgestorven Arnsteiners geërfd hadden —, als gemeenschappelijk bezit wordt behouden.

Is er dus reden het tot dus ver genoemde gebied als het oudste van de Nassauers aan te merken, zoodat men in deze streken met de grootste waarschijnlijkheid hun oorsprong zal moeten zoeken, toch is er weinig of geen twijfel mogelijk, dat zij in den aanvang der 12e eeuw ook reeds voet hebben gezet in het Siegensche gebied. Hier stonden zij in nauwe verbinding met de aartsbisschoppen van Keulen, wien ze in 1224, toen ze in moeilijkheden verkeerden, de helft der stad Siegen in handen stelden (dit duurde tot in de 15e

eeuw). Hoe ver hun macht in het Siegerland zich toen uitstrekte, is niet met eenigerlei graad van nauwkeurigheid te omschrijven.

Ook in de Königssunderngau hadden zij in de 12e eeuw bezittingen, al kan men de oude voorstelling, dat zij met het geslacht der graven van deze gouw, die van de Konradijnen afstammen, samenhangen, niet meer als geloofwaardig beschouwen. Veronderstellenderwijze — zooals men met haast alle conclusies in deze aangelegenheid moet doen — kan men aannemen, dat zij in de eerste helft der 12e eeuw burg Idstein en de voogdij over het klooster Bleidenstadt kregen van den aartsbisschop van Mainz en dat zij daarna stuk voor stuk gebied in de omgeving van Wiesbaden verwierven, waarbij ook de hof bij de stad en tenslotte Wiesbaden zelf. Dit gebied in de Königssunderngau — of een deel er van — is het hoogstwaarschijnlijk, dat in een landvrede van kiezer Frederik Barbarossa van 1179 als de „provincia" van graaf Rupert van Nassau wordt aangeduid.

En verder komen de Nassauers in het einde der 12e eeuw ook als voogden namens den bisschop van Worms in Weilburg voor — onder bemiddeling van den Keizer wordt in 1195 een verdrag over de wederzijdsche rechten hier tot stand gebracht; — van hieruit grepen ze zelfs over naar de Haigergouw, omdat de kerk te Haiger behoorde aan die te Weilburg. Wanneer ik hier bijvoeg, dat de Nassauers reeds in het begin der 13e eeuw ook het patronaatsrecht over de kerk van Herborn bezaten, dat ze gekregen hadden van den landgraaf van Thüringen, dan volgt hieruit de conclusie, dat zij toen ook reeds in het Dill-gebied en dus in het Westerwald hunne intrede hadden gedaan. Samenvattende kan men dus zeggen, dat zij in het gebied van Neder- en Midden-Lahn, dus de oude

Kaart van de Nassausche landen (17e eeuw)

gouwen van Onder- en Boven-Lahn, Einrich en Königssundern en dan in het Siegensche allerlei rechten en bezittingen hadden. Zij waren op weg, hier een min of meer gesloten gebied te vormen — meer dan een der andere geslachten, als die van Katzenellenbogen (dat ook van de Arnsteiners geërfd had), Sayn, Wittgenstein, Isenburg, Westerburg, die om hen heen bezit hadden.

3. De deeling der Nassausche landen van 1255.

In vogelvlucht ijl ik door de oudste Nassausche geschiedenis heen, slechts enkele toppen komen naar boven in schemering uit. Men bedenke dit wel, en ook, dat in velerlei boeken heel andere voorstellingen van deze geschiedenis te vinden zijn dan ik hier voordraag. Het is mij alleen te doen om een historisch zoo goed mogelijk sluitend verhaal, dat toch gebrekkig gefundeerd moet blijven. Ik heb bovendien haast, — zooals al mijn tijdgenooten —, ik moet de historie van ons Vorstenhuis, waarvan ik den oorsprong zoo zuiver mogelijk heb trachten vast te stellen, tot nu toe, dus over acht eeuwen, verhalen en er zijn daarbij belangrijker momenten dan die van den oudsten ons bekenden tijd. Van Rupert en Arnold af, die den burcht bij Nassau bouwden, kennen wij, met vrij groote zekerheid, de heele rij der elkander opvolgende graven van Nassau. Ik zal ze hier niet opsommen: dit zou in een algemeen historiewerk even weinig zin hebben als het memoreeren van alle graven uit het Hollandsche huis, dat vroeger op de lagere school in gebruik was. Van geen enkele is een eenigermate levende figuur te maken. Mocht iemand ze willen kennen, hij sla een genealogische lijst op, maar zij er op voorbereid, dat de eene

en de andere lijst in de oudste generaties veel afwijking vertoonen.

Sedert de tweede helft der 12e eeuw zijn de graven personen van beteekenis, ook in het Rijk. Zij begeleiden den Keizer, den beroemden Frederik Barbarossa, — die stellig ook als hun beschermer is opgetreden — op krijgstochten: naar Italië, naar het Heilige Land, ook in het Rijk zelve. Als „Bellicosus" duidt de kroniekschrijver één hunner aan. Zooals hun standgenooten waren zij in de eerste plaats krijgslieden, wien het er om te doen was roem en aanzien te verwerven en hun heerschappij in hun gebied uit te breiden, waartoe zij ook hier, tegen andere adellijke geslachten, tal van oorlogen en veeten hadden uit te vechten. Meer dan één hunner trad in den geestelijken stand. Hoe zij hun bezittingen bestuurden, gezamenlijk, als er meer dan één was, dan wel elk een bepaald deel, is niet met zekerheid te zeggen. In het begin der 13e eeuw deed zich het geval voor, dat één alleen, Hendrik II, het geheele bezit in handen kreeg. Als zijn bijnaam treft men soms „de Rijke" aan, òf wel omdat hij zijn gebied heeft uitgebreid òf wel omdat hij het heele erf der Nassauers bezat. Wanneer hij gestorven is (in 1251), volgen hem twee zijner vijf zoons (de drie anderen traden in den geestelijken stand) op. En vier jaar later verdeelen deze twee zoons, Walram en Otto, hun gebied. Deze verdeeling heet de eerste („prima divisio"); het is in elk geval de eerste, die op schrift bewaard is. Zulke verdeelingen komen bij Duitsche territoriale geslachten zeer veel voor, zij zijn in overeenstemming met het in Duitschland heerschende gewoonterecht. Ook in lateren tijd vinden we verdeelingen onder Nassausche graven-telgen; zij worden meermalen ook weer ongedaan gemaakt, wanneer één der door deze verdeeling ontstane takken uitsterft. De „prima divisio" echter

Verdeelingsverdrag van 1255

heeft juist dáárom een bizondere beteekenis, omdat de toen tot stand gebrachte scheiding feitelijk tot op heden is blijven voortbestaan, al zullen we later wel verbintenissen tusschen de Walramsche en de Ottoonsche tak aantreffen. De eerste — om dit vast voor de duidelijkheid hier neer te schrijven — regeert thans in het groothertogdom Luxemburg, uit de andere stamt ons Vorstenhuis af.

Het zullen wel practische redenen geweest zijn, die Walram en Otto er toe bewogen hun gebied te verdeelen. Zij deden het op deze wijze: zij wezen eenige scheidslieden aan, die de verdeeling vaststelden. Daaruit deed de jongste der broeders, Otto, volgens het hieromtrent bestaande gebruik, zijn keuze; aan den oudsten viel het andere deel toe. Als scheidingslijn was de Lahn aangewezen, Otto koos het gebied ten Noorden, Walram kreeg dus dat ten Zuiden dezer rivier. Enkele gedeelten, die ik reeds opnoemde, behielden ze in gemeenschappelijk bezit; hierbij moet ik nog noemen het Vogtschap in Coblenz, dat in 1185 aan het huis Nassau gekomen was, maar dat verpand werd aan den aartsbisschop van Trier. Als Otto's deel wordt genoemd het gebied, waarin de steden Siegen, Herborn, Dillenburg en het nieuwe kasteel liggen; als Walram's deel dat, waarin Weilburg en Idstein zijn gelegen. Een zeer duidelijke bezitsomschrijving geeft de opsomming der oorkonde niet; het zijn meer aanduidingen en verscheidene plaatsen worden niet genoemd: zoo b.v. niet de Laurenburg, die ook wel gemeenschappelijk bezit zal zijn gebleven; niet Wiesbaden en het kasteel Sonnenberg in de buurt hiervan.

4. De Walramsche en de Ottonische landen tot ongeveer 1400.

Een reiziger, die in de tweede helft der 13e eeuw het gebied in den hoek bij de samenvloeiïng van Main en Rijn doortrok, moet den indruk hebben gekregen, dat de Nassauers er den hoofdtoon aangaven. Hier lagen hunne burchten, waaronder Laurenburg en Nassau en Lipporn, Freienfels, Sonnenberg, Idstein, Siegen, Dillenburg (dit moet wel het nieuwe kasteel der deelingsoorkonde zijn) en Ginsburg. Zij waren gemakkelijk zichtbaar, de meeste lagen hoog. Of toen reeds van hun transen de banier met den gelen leeuw van Nassau op een blauw veld wapperde, zooals een Nassausch geschiedschrijver 't zich voorstelt, waag ik te betwijfelen. Meestal wordt de bouw der laatste zes burchten om en bij den tijd van graaf Hendrik II gelegd, maar zekerheid hieromtrent bestaat in geenen deele. Later volgden er nog verscheidene andere.

Tusschen de landen der Walramsche en de Ottonische tak zal de reiziger weinig verschil hebben opgemerkt. De beide linies leefden in goede verstandhouding, tot twisten is 't tusschen hen slechts een enkelen keer, als bij uitzondering, gekomen. De Lahn bleef niet precies de scheidingsrivier. Bij de uitbreiding, welke de gebieden van beide linies ondergingen, kwamen de Walrammers even goed ten Noorden van den Lahn als de Ottonen ten Zuiden ervan. De eersten strekten hun vangarmen zelfs over den Rijn uit, waar ze Saarbrücken verwierven. De voornaamste aanwinsten der Ottonen lagen in de Haiger-gouw, waar ze in de 14e eeuw grafelijke rechten kregen en in Diez, dat ze door huwelijk aan zich brachten (eerst gedeeltelijk, later geheel).

De Nassausche vorsten volgden als van zelf de ontwikkeling der territoriale vorsten in 't algemeen in de

latere Middeleeuwen, toen in het Duitsche Rijk de keizermacht geheel op den achtergrond raakte en ook de tot koning-keizer gekozenen zelf zich de vorming van een groote territoriale macht als hoogste doel stelden.

Er is in deze Duitsche territoriale gebieden in beteekenis en in rang groot verschil. Het aanzienlijkst waren degenen, die zich „reichsunmittelbar" konden noemen, dus onmiddellijk onder den Keizer stonden, en hiervan waren de keurvorsten het belangrijkst. De graven van Nassau stonden niet op deze hoogste trap. Hun gebied was veelsoortig: zij hadden, behalve hun eigen bezittingen (allodia), leenen (feoda), die direct van den Keizer afhingen (b.v. Wiesbaden), maar voor het meerendeel waren hunne leenen, was ook hunne macht afhankelijk van andere wereldlijke of geestelijke heeren, namens wie ze als graaf, als voogd, als patroon optraden. Zij gingen er, als anderen, naar streven, al deze rechten in één grafelijkheid te vereenigen. De natuurlijke ontwikkeling in de volgende eeuwen leidde er toe, dat de leenband verslapte, ook wel werd afgekocht, en dat de vazallen hun leenen in eigen gebied omzetten. Dit gebeurde ook in de landen van de graven van Nassau, die op den duur ook zelf met den gemeenschappelijken naam van Nassau werden aangeduid. Tevens trachtten de graven hun gebied niet alleen uit te breiden maar ook af te ronden, en hier maakten ze groote vorderingen, vooral door de onderwerping van andere adellijke geslachten, als de Dernbachs in het Dillenburgsche, met wie ze lange veetes hebben moeten uitvechten. Maar men moet zich de Nassausche landen tot in het einde der 18e eeuw nooit als één geheel aaneengesloten, op dezelfde wijze bestuurd land voorstellen. Zulk een gelijkvormigheid is eerst aan latere eeuwen voorbehouden geweest. Men

kent haar vóór de Fransche revolutie ook niet in ons land.

Natuurlijk is de uitbreiding der macht van de oude Nassauers belemmerd door de verdeelingen hunner gebieden, die ook na 1255 meermalen voorkwamen, al werden deze na langeren of korteren tijd door hereeniging opgeheven. Bij de Walrammers vindt men reeds in de Middeleeuwen afzonderlijke linies van Nassau-Idstein en Nassau-Weilburg. Bij de Ottonen die van Nassau-Hadamar, Nassau-Beilstein, Nassau-Dillenburg; de laatste bestond 't langst en vereenigde stuk voor stuk de andere weer met zich (pas in 1561 geheel).

Van geen der beide linies kan men zeggen, dat zij een belangrijke rol in de Rijksgeschiedenis hebben gespeeld. Zij waren daartoe beide te zwak. De Zuidelijke tak trad eerst het meest op den voorgrond. Adolf van Nassau, zoon van Walram, werd in 1292 tot Roomsch Koning gekozen. Niet om zijn sterkte, maar om zijn zwakheid, want degenen, die de keuze toen ter tijd deden, hadden er groot belang bij geen machtig koning boven zich te weten. Adolf dankte zijn keuze vooral aan de aartsbisschoppen van Keulen en Mainz. Maar als hij dan zelf een grooter territorium tracht te stichten, waartoe hij zich in Thüringen wil vestigen, keeren zijn „supporters" zich tegen hem, beschuldigen hem van onrecht, zetten hem af en kiezen den Habsburger Albrecht, wiens vader Rudolf Adolf's voorganger was geweest. Adolf onderwerpt zich niet aan de machtspreuk, trekt tegen Albrecht op, wordt verslagen en sneuvelt (1298).

Op deze episode doelt een kleine drie eeuwen later Willem van Oranje, in een bekende passage zijner Apologie, die hij tegen Philips II — ook een Habsburger — in het licht geeft. Zij dient hem tot bewijs, dat hij niet anders deed, nu hij tegen zijn vorst in verzet was gekomen, dan Philips' voorvader Albrecht tegen zijn verwant Adolf. Van meer belang dan om deze ver-

dediging is de uiting, omdat zij bewijst welk een indruk de episode in de geschiedenis van het huis Nassau had gemaakt. Toen had Habsburg gewonnen, welks opgang was begonnen met Rudolf, die wèl een belangrijk territorium had weten te bemachtigen, in Oostenrijk; in de 16e eeuw zou Nassau winnen.

Voor de Middeleeuwsche Rijksgeschiedenis heeft Adolf's koningschap alleen als symptoom van de keizerlijke onmacht zijn beteekenis. De positie van het Nassausche gravengeslacht veranderde er nauwelijks door — behalve in zóó verre dat Adolf zijn koningschap gebruikt heeft, om zich van de leenhulde voor Weilburg te ontdoen. Ook zonder dit koningschap zou 't mogelijk zijn geweest, dat in de 14e eeuw viermaal achter elkander een Walramsche graaf tot aartsbisschop van Mainz werd gekozen, wat van zelf de luister van het huis verhoogde. Daarna — men zoekt tevergeefs naar de oorzaken — stelden de Walrammers zich tevreden met hun positie in hun eigen gebied.

Geheel anders, ook consequenter, begint inde tweede helft der 14e eeuw de Ottonische tak — de Dillenburgsche linie — zich buiten de eigen bezittingen uit te breiden, en wel in de Nederlanden. Of het toeval was of vooruitziende staatsmansblik? Het geschiedde door huwelijken.

Reeds in de 12e eeuw hebben de graven van Nassau betrekkingen in de Nederlanden aangeknoopt. Graaf Hendrik II, de Rijke, huwde een Geldersche gravinnedochter Machteld, en dit huwelijk had er invloed op, dat zijn zoon Jan van Nassau, broeder dus van Walram en Otto, in 1267 gekozen werd tot elect van Utrecht; hierbij was de Geldersche graaf zijn voornaamste steun. De geschiedenis van dezen elect, — die nooit tot bisschop gewijd is, omdat de paus de erkenning weigerde, — is zeer bekend geworden, vooral door het

fraaie artikel, dat Mr. S. Muller Fz. er aan gewijd heeft. Evenals het met Adolf als Roomsch-Koning ging, zoo ging het Jan als elect: hij was niet opgewassen tegen de grootere machten in en om het bisdom, die hem dwars zaten, en zijn bestuur eindigde met zijn onderwerping aan den paus, die hem in den ban had gedaan. Ook zijn geschiedenis bleef episode, voor het Nassausche huis zonder gevolgen.

Alweer vinden we een Nassauer in de Nederlanden in 1288, in den slag van Woeringen tusschen Brabant en Gelre om Limburg: het was dezelfde Adolf, die twee jaar later tot Roomsch-Koning gekozen werd en te Woeringen aan Geldersche zijde streed. En we zouden kunnen doorgaan met meer Nederlandsche huwelijken van Nassauers en verschijningen van Nassauers op Nederlandsch gebied te vermelden.... Maar we bezinnen ons bijtijds, dat 't een dorre opsomming zou moeten blijven. „Wij kennen hem niet", zegt Muller van den elect, en men moet dit ook op vele andere Nassausche vorsten uit dezen ouderen tijd toepasselijk verklaren.

Vaster vorm kregen de betrekkingen door het huwelijk van graaf Otto II, den stichter der Dillenburgsche linie, met Adelheid, erfdochter van Vianden, waardoor dit graafschap, dat toen een leen was van de hertogen van Luxemburg, met andere bezittingen in dit hertogdom, St. Vith, Butgenbach, Daesburg en de Brabantsche baronie Grimbergen op den duur in Nassausch bezit geraakten. Maar veel belangrijker was het huwelijk van graaf Engelbrecht I, kleinzoon van Otto II en zoon van Johan I, met Johanna, de rijke erfdochter van Polanen. Want hierdoor werd gelegd:

5. De grondslag van de Fortuin van het Huis van Nassau en Oranje.

In de Nederlanden kwamen de Nassausche graven in een land van geheel andere economische en maatschappelijke structuur dan hun eigen bezittingen hadden, en ook in een andere positie.

De Nederlanden, oorspronkelijk alleen een uitgebreid geografisch begrip, hadden langzaamaan den verloren geganen naam van het verbrokkelde hertogdom Neder-Lotharingen vervangen. Ook hier een aantal territoriale gebieden, meest alle van vrij grooten omvang met een zeer groote mate van zelfstandigheid en vroeger gevormd dan de territoria in het oude Frankenland, want de Duitsche Rijksmacht was ver af: zij deed er zich als zoodanig sedert het begin der 14e eeuw heelemaal niet meer gelden. In sterke ontwikkeling verkeerden deze Nederlandsche gewesten in de 15e eeuw, toen de Nassausche graven er hun opwachting kwamen maken. Vooral in het Zuiden was dit het geval: in het hertogdom Brabant en in het graafschap Vlaanderen, dat in naam nog tot Frankrijk behoorde, maar gewoonlijk tot de Nederlanden gerekend werd en hieraan met sterkere banden verbonden was. Hier was een groote handels- en nijverheidsbloei en er waren vele drukke betrekkingen met het Westen, met Frankrijk en met Engeland, beide op weg om nationale rijken te worden. Het Noorden kwam in ontwikkeling achteraan. Hier hadden Holland en Zeeland de leiding gekregen, in hun verbindingen met het Zuiden, met het Westen en met het Noorden. Het andere deel was meer georienteerd naar het Oosten. Het bisdom Utrecht, uit cultureel oogpunt van groote beteekenis, had de periode zijner hoogste politieke macht reeds achter den rug. Overal in deze gewesten trof men een sterke ontwikke-

ling van steden aan, die de edelen kwalijk konden bijhouden.

In deze Nederlanden met hun heele andere economische, maatschappelijke en ook verder voortgeschreden cultureele structuur dan in het landbouwgebied Nassau mogelijk zou zijn, was voor de graven, die uit dit gebied hierheen kwamen, geen kans meer voor de vorming van een eigen territoriaal gebied. Die gelegenheid was voorbij. De groote territoriale machten in de Nederlanden waren — behalve heel in het Noorden — goed gevestigd, al waren ze lang niet alle even krachtig en al vormden ze ook hier geen geheel afgesloten gebieden: er lagen verscheidene kleinere enclaves tusschen in, waarvan de bezitters eigengerechtigd heetten te zijn. Zelf was reeds de aansluiting van verschillende dier machten bij elkander begonnen: de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen waren onder één huis vereenigd, evengoed als Brabant en Limburg, en reeds in de 14e eeuw was er sprake geweest van een vereeniging van deze twee blokken. Het duurde tot de 15e eeuw, vóórdat dit proces, dat door huwelijksverbintenissen gevoed werd, zulke vèr strekkende gevolgen zou hebben, en het was een tak van het Fransche koningshuis der Valois, die dit bereikte. Het hoofd van deze tak, de hertog van Bourgondië kwam in 1384 in het bezit van Vlaanderen en van daaruit strekte dit Bourgondische huis in de 15e eeuw zijn vangarmen over het grootste gedeelte der Nederlandsche gewesten uit: Brabant-Limburg, Henegouwen-Holland-Zeeland, Namen, Luxemburg, en reeds werden het Sticht en het hertogdom Gelderland bedreigd.

Welnu: gedurende dit proces verscheen het grafelijke huis van Nassau in de Nederlanden, het raakte hier in het gelukkige bezit van een groot aantal leenen, die alle van groote territoriale heeren afhingen en waar de

Engelbrecht I

rechten, die ze er konden uitoefenen, zeer varieerden. Hooge, aanzienlijke edelen konden zij worden, als rijke grondbezitters, en in die positie hebben Engelbrecht I en zijn opvolgers zich geheel geschikt.

De Belgische oud-rijksarchivaris, dr. Cuvelier, heeft ’t een aantal jaren geleden zoo smakelijk verteld, hoe de rijkdom der Polanens is ontstaan. Willem, bastaardzoon van Philips van Duivenvoorde, die zelf heer van Polanen werd, uit het toen zeer machtige geslacht der Wassenaars, was er de maker van, en ’t is wel pikant te weten, dat een Hollander uit de buurt van Voorschoten den weg voor de materieele positie van het Oranje-huis in Nederland heeft voorbereid. Deze Willem, die den bijnaam van Snickerieme kreeg, moet een bizonder pientere jongen geweest zijn. Hij trad als geldschieter op, wat bij de toen sterk toenemende beteekenis van het geldwezen een zeer voordeelig bedrijf kon zijn, en moet dit op geniale wijze gedaan hebben. Zijn clienten vond hij vooral onder de vorsten, als Willem III van Henegouwen-Holland-Zeeland en Jan III van Brabant, en vele anderen, die, toen ook al voor bewapeningsdoeleinden, veel geld konden gebruiken. Willem maakte groote winsten en won tevens het vertrouwen zijner hooge clienten. Zoo kreeg hij de dubbele kans van gemakkelijk land, dat toen nog veel meer dan nu als de veiligste belegging mocht worden beschouwd, te kunnen verwerven en zich tevens politieken invloed te verzekeren. Van Willem III en Willem IV werd hij de invloedrijkste raadsman, tevens hun kamerheer en zegelbewaarder. Aan de politieke verwikkelingen van de eerste helft der 14e eeuw nam hij een zeer groot aandeel. Hij werd ridder en gewettigd; hij huwde een aanzienlijke, maar arme jonkvrouw van Vianen. Naar een zijner bezittingen noemt hij zich gewoonlijk heer van Oosterhout. Wanneer hij sterft (1350), laat hij een

zeer uitgebreid landbezit na, waarvan de jaarlijksche opbrengst geschat is op 5 millioen francs van onzen tijd. Zijn huwelijk is kinderloos gebleven. De hoofdportie van zijn erfenis heeft hij vermaakt aan zijn neef Jan, heer van Polanen, zoon van zijn broer Jan; kleinere gedeeltes komen aan andere kinderen van zijn broer en aan eenige onechte kinderen van hem zelf. Neef Jan's gelijknamige zoon liet slechts één dochter, Johanna, na; deze huwde Engelbrecht van Nassau in 1403.

Het bezit, dat Engelbrecht's bruid hem aanbracht, lag verstrooid over Holland, Brabant, Zeeland, Henegouwen en Utrecht. In de beide eerstgenoemde gewesten het belangrijkste, onder meer: de heerlijkheid Geertruidenberg (toen in Holland gelegen), met een kasteel, waar Willem Snickerieme veel gehuisd had; de Niervaart en de Klundert; de heerlijkheden Oosterhout en Dongen, de baronie van Breda, ook met een nieuw gebouwd kasteel, waarvan de eerste steen in het midden der 14e eeuw gelegd was; een paleis te Brussel, vlak bij het Hof van den hertog, een te Mechelen; de heerlijkheid van de Lek (onder meer Ridderkerk, Lekkerkerk en Krimpen omvattende), door den bovengenoemden neef Jan gekocht; elders kleinere goederen, en in het niet tot de Nederlanden behoorende bisdom Luik nog de baronie van Herstal. Voegt men hierbij Vianden, dat een zeer rijke opbrengst gaf, met de reeds genoemde Luxemburgsche bijbehoorigheden en Grimsbergen, die bij het uitsterven van het huis hunner grootmoeder omstreeks 1420 aan Engelbrecht I en zijn broers ten deel vielen, dan overziet men gemakkelijk welke landencomplexen de Ottonen in de 15e eeuw de hunne mochten noemen. Zij strekten zich uit van den Rijn-Main-hoek naar het Noorden tot Siegen, dan in het Oosten van Luxemburg, dan in Brabant en Hol-

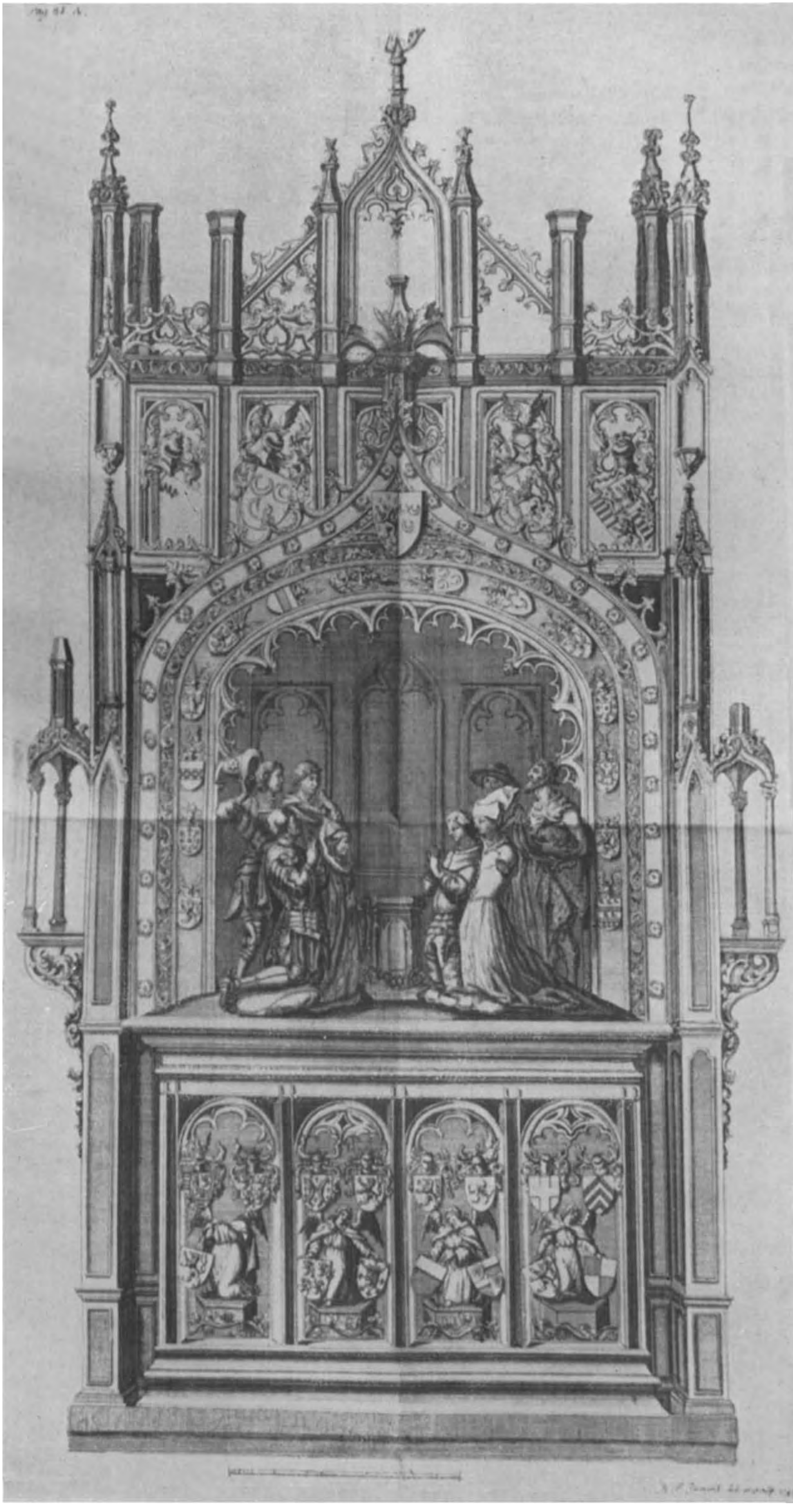

Grafmonument van Engelbrecht I en zijn zoon Jan

land, om alleen de voornaamste gebieden te noemen. Bij de opbrengst hiervan kwamen die van een paar tollen, o.a. in het gebied der graven van Berg, der hertogen van Gulik en der aartsbisschoppen van Keulen, die wel hun oorsprong vinden in Nassausche betrekkingen tot deze vorsten in het midden-Rijn-gebied; hier bezaten de Nassauers, nl. te Keulen, sedert het midden der 15e eeuw een eigen huis, dat hun de verbinding tusschen de Nederlandsche en Nassausche bezittingen vergemakkelijkt moet hebben.

6. De Nassauers in hun stamland en in de Nederlanden in de 15e eeuw.

Wij komen in een tijd waarin de personen omlijnder gestalten beginnen aan te nemen, omdat we ze beter zien door meer gegevens, weldra ook door afbeeldingen, en waarin de dingen zich in vasteren vorm aan ons voordoen. De Nassausche graven uit de Ottonische tak doen eerst wat onwennig met hun vergroot bezit. Zij weten nog niet direct hoe ze het zullen behandelen. Eerst blijft Engelbrecht I met zijn broers ook in de Nassausche landen regeeren: zij verdeelen deze; later regeeren de beide overblijvende, Engelbrecht en Johan II, samen. Maar Engelbrecht vertoeft meest in zijn Nederlandsche bezittingen, liefst te Breda, waar zijn residentie is —, zooals Dillenburg dit meer en meer wordt in de deelen van de Ottonische landen, die de Dillenburgsche linie heeft. Ook de beide zoons van Engelbrecht regeeren samen, maar de éêne, Hendrik II, sterft jong, en de andere, Johan IV, neemt daarna alleen de taak op zich, om het geheele Ottoonsche bezit te bemeesteren.

Of men gevoeld heeft, dat dit niet verstandig was? In elk geval maakte Johan IV nog bij zijn leven een ver-

deeling tusschen zijn beide zoons Engelbrecht II en Johan V, maar tevens stelde hij een algemeene regeling voor de opvolging vast (1472). Dit is de eerste Erbeinigung, — die door meer andere zou gevolgd worden —, waarbij de mannelijke afstammelingen alleen tot de opvolging gerechtigd werden verklaard, en tevens bij het uitsterven van de mannelijke lijn van een der participanten die van de andere dier erfdeel kreeg; de vrouwelijke werden met een som gelds of een plaats in een klooster bedacht. De verdeeling, die op naam van Johan IV en zijn gemalin samen werd vastgesteld en waaraan de zoons beloofden zich te zullen houden, was de eenig rationeele: de oudste zoon, Engelbrecht II, kreeg de goederen in de Nederlanden; de andere de bezittingen in Nassau en het grootste deel der tollen.

Krachtens deze overeenkomst erfde Johan V, bij het kinderloos overlijden van zijn broeder (1504), diens Nederlandsch bezit, dat hij echter, overeenkomstig den wensch van Engelbrecht II, aan zijn oudsten zoon, Hendrik III, overliet; zijn tweede zoon, Willem, volgde hem zelf op in Nassau-Dillenburg (1516). Deze scheiding, in een Nederlandsche en een Nassausche tak, is lang blijven voortbestaan; de band bleef voorloopig zeer nauw.

Toch werkte natuurlijk het verschil in den aard hunner bezittingen een verschil in positie in de hand. De Dillenburgsche graven zijn regeerende, hoewel geen geheel zelfstandige heeren. Maar hun land is van bescheiden omvang en van bescheiden middelen. Zij zijn zeer verdienstelijke landsvorsten, wien het welzijn van hun land en hun bevolking ter harte gaat. Zij nemen in de omgeving van het Rijn-Mainz-gebied in de „kleinstaaterij" een aanzienlijke plaats in, maar zij komen hierboven niet uit.

Heel anders de Nederlandsche Nassau's. Zij regeeren

niet, al hebben ze belangrijke bestuursrechten in verschillende hunner bezittingen. Deze bezittingen brengen hun veel op; zij beschikten over groote middelen en kunnen zich hiernaar inrichten. Hun positie is als die van Willem van Duivenvoorde, zij lijkt haast een voortzetting hiervan, maar zij zijn geen geldschieters meer — moeten integendeel, omdat ze veel noodig hebben, weldra bij anderen geld opnemen; het centrum van hun gebied ligt niet meer in Holland, maar in Brabant.

Heel trouw zijn deze Nederlandsche Nassau's aan hun vorsten. Engelbrecht I vindt, als hij in de Nederlanden komt, Brabant en Limburg juist overgegaan aan de Bourgondiërs, en wel aan hertog Anton, jongeren broer van den meer bekenden Jan zonder Vrees, die het hoofd van het huis was. Met Anton is Engelbrecht van den beginne af op den besten voet, en als Anton in 1415 sneuvelt, wordt hij een der invloedrijkste raadgevers van den nog minderjarigen zoon en opvolger Jan IV. Hij is de voornaamste middelaar bij het huwelijk van Jan met Jacoba, de dochter en erfgename van Willem VI van Holland, Zeeland en Henegouwen, waardoor een nadere verbinding van Brabant en deze gewesten werd voorbereid. Toen dit niet glad ging om de moeilijkheden, welke zich bij de opvolging van Willem VI voordeden door het optreden van diens broeder Jan van Beieren en later door de geschillen tusschen de jonge echtgenooten, werd de positie van Engelbrecht delicaat. In den beginne stond hij in verbinding met Jan van Beieren, die hem in 1417 een jaargeld van 300 Fransche kronen en het drost- en kasteleinschap van Daelhem schonk. Maar weldra houdt hij de partij van Jan IV en Jacoba: de laatste kent hem in 1418 het jaargeld toe, dat hij tot dus verre van Jan van Beieren had genoten; de eerste bevestigt hem in 1420 in zijn

waardigheid te Daelhem, erkent in een acte van 1422 zijn trouwe diensten en geeft hem in 1425 een gratificatie van 6000 ponden. Toch had hij in de geschillen tusschen Jan IV en Jacoba aanvankelijk de zijde van de laatste gehouden, en in een twist van den hertog met de Staten van Brabent had hij de rechten der laatste verdedigd en hun de overwinning mede helpen behalen; hij behoorde als rijk grootbezitter tot de Ridderschap van het gewest en ook zijn eigen positie was hiermede gemoeid. Maar toen deze rechten verzekerd waren, steunde hij verder het hertogelijk gezag, en nadat Jacoba zich van Jan IV had afgescheiden en een Engelschman huwde, keerde hij zich tegen haar en werkte mede tot hare nederlaag. Zijn houding leidt tot de conclusie, dat hij zich tot doel stelde de hertogelijke heerschappij, met handhaving van de rechten der Staten, die in Brabant reeds zeer uitgebreid waren, te steunen.

Aan den strijd tusschen Jan IV en Jacoba kwam voorgoed een einde door het ingrijpen van beider machtigen neef Philips, zoon van Jan zonder Vrees. Deze werd de feitelijke erfgenaam van Jacoba en tevens van de Brabantsche zijlinie van zijn huis, die in 1430 uitstierf. Toen werd Engelbrecht de vazal van Philips den Goede, dien hij en zijn opvolger Johan IV trouw aanhingen, zonder tijdens hem een overgroote rol te spelen. Door zijn huwelijk met een gravin van Loon en Heinsberg nam zijn bezit in de Nederlanden nog toe met gedeeltes van de midden in Guliksch land gelegen heerlijkheden Millem, Gangelt en Vucht, die later — onder Engelbrecht II — geruild werden tegen Diest, Seelhem, Sichem en het burggraafschap van Antwerpen, die voor den Nassauer gunstiger gelegen waren. Johan IV zal het wel heel druk hebben gehad, omdat hij ook het bestuur van Nassau zelf op zijn schouders droeg,

ENGELBERT COMTE DE NASSAV PREMIER
GOVVERNEVR, LIEVTENANT, ET CAPITAINE
general pour le Prince des Pays bas.

DV ſang Naſſovien fus premier Gouverneur
De ce bon Pays bas, fidelle à ſon Seigneur:
Où Maximilien Roy Romain, Duc d'Auſtrice,
Et ſon fils l'Archiduc, m'y cognoiſſans propice,
M'ont mis & eſtabli: mais par proviſion
Et ſeulement à temps: où par occaſion
Je domptay des Brugeois la mutineuſe rage
Dont l'hoſtel de Naſſau en Court rend teſmoignage.

Engelbrecht II

waarom hij meermalen afwezig geweest moet zijn. In de Nederlanden bracht hij 't toch tot drost van Brabant en kastelein van Turnhout, wat bewijst, dat zijn vorst hem vertrouwde en hoog stelde. Maar aan den opbouw van een Bourgondischen Staat uit al zijn gewesten, die Philips ter hand nam, had hij geen aandeel. Onder de ridders van de door Philips gestichte orde van het Gulden Vlies, die de hoogste edelen omvatte en den leden bizondere rechten verleende, werd hij niet opgenomen.

Wel deed dit Karel de Stoute met Engelbrecht II nog bij het leven van Johan IV. Deze Engelbrecht II, die in 1475 zijn vaders Nederlandsche bezittingen erfde, ging een positie innemen, als geen zijner voorouders: zoowel in de korte, door veel oorlogsgerucht gekenmerkte regeering van Karel den Stoute, als in de binnenlandsche en buitenlandsche oorlogen ten tijde van Maria en haar Oostenrijkschen gemaal Maximiliaan. Reeds in 1473, als Karel de Stoute oorlog tegen Gelderland gaat voeren, benoemt hij Engelbrecht tot zijn luitenant-generaal in Brabant en Limburg. In 1477 is hij aanwezig bij de ramp van Nancy, die Karel het leven kost en hem in gevangenschap brengt. Vooral onder Maximiliaan, die in 1482 na den dood van zijn gemalin als regent voor zijn minderjarigen zoon optrad, wordt hij een der eersten onder de regeerings- en de militaire persoonlijkheden. Onvermoeid heeft hij Maximiliaan, die hem tot zijn eersten kamerheer benoemde, in al zijn moeilijkheden in de Nederlanden gesteund en er zoo veel toe bijgedragen, dat de Bourgondische Nederlanden voor Maximiliaan's zoon Philips, en dus nu voor het huis Habsburg, bewaard bleven. In den strijd met Frankrijk, dat zijn onder Philips den Goede verloren gegane leenen Vlaanderen en Artois trachtte te herwinnen, en ook weer in de vredesonder-

handelingen met dit land, wordt hij altijd mede op de eerste plaats genoemd; ook bij andere gelegenheden trad hij als diplomaat op. Anders dan zijn naamgenoot koos hij geen partij voor Standen-rechten, althans niet in Vlaanderen, dat het terrein werd van een zeer hardnekkigen strijd, die zich om Gent, dan om Brugge als middelpunt bewoog. Bij de tuchtiging der eerste stad zou hij, naar men weet te vertellen, voor de hardste straffen niet zijn teruggedeinsd; bij de overwinning van Brugge, die vooral zijn werk was — hij was toen „regent" in Vlaanderen en later ook van Artois —, moest die stad een zware schatting betalen en tevens een geldelijke verplichting aan zijn overwinnaar op zich nemen, die in 1493 nog lang niet was afbetaald. Als Maximiliaan in 1485 voor eenigen tijd het land verlaat, belast hij Engelbrecht met de zorg voor alle „bonnes villes, chasteaux et places fortes".

De hooge positie, welke hij reeds onder Maximiliaan verworven had, kwam te duidelijker uit, toen Philips de Schoone zelf de regeering aanvaardde. Hij werd toen voorzitter van den Raad, die den nog zeer jongen vorst in de algemeene regeeringszaken ter zijde stond. Hij heeft ook medegewerkt tot Philips' huwelijk met Johanna van Aragon-Castilië, dat, door een wonderlijke speling van het lot, aan den Habsburger weldra ook uitzicht op de regeering in Spanje opende. Als Philips en Johanna in 1501 een reis naar Spanje ondernemen, wordt Engelbrecht Gouverneur-Generaal (landvoogd) in de landen „de par deca", zooals de Nederlanden dan dikwijls genoemd worden; hij is de eerste, die dit hooge ambt tijdelijk bekleed heeft. Kort na hun terugkeer sterft hij.

Zijn verhouding tot zijn broeder in het stamland bleef ongestoord goed, en reeds kwam er ook een ander lid van de familie naar de Nederlanden, om er, met steun

van zijn machtigen verwant, zijn fortuin te zoeken, zooals 't in de volgende eeuwen zoo dikwijls zou gebeuren. Ditmaal vinden we er een graaf van Nassau-Weilburg in militairen dienst. Omgekeerd steunt Johan V met een aanzienlijke som zijn broer, wanneer deze na een nederlaag der Habsburgers bij Béthune (1487) voor de tweede maal in gevangenschap, nu van Frankrijk, is geraakt en een hoog losgeld moet betalen. Daarmede is een kant dezer betrekkingen tusschen Nassau-Nederland aangeduid, dien we in lateren tijd ook zullen terugvinden. En het lijkt wel, dat de beide takken zóó — in scheiding — sterker stonden dan wanneer één de leiding van het geheel op zich was blijven nemen en misschien onwillekeurig zou zijn gaan streven naar een nauwere vereeniging der in aard en ligging zoo verschillende gebieden. Gescheiden konden zij de belangen van hun geslacht het best dienen. Natuurlijk onderging de Nederlandsche linie sterk den invloed van het milieu, waarin zij leefde. Haar raakte de onder de Bourgondiërs — en later ook onder de Habsburgers in hun Nederlandsch rijk — zich sterk ontwikkelende Fransche cultuur; zij volgde de Westlijke orienteering, die de Nederlanden zelf van Duitschland verwijderde. Heel duidelijk treedt dit aan het licht onder Hendrik III, wiens verhouding tot zijn broeder in Nassau, Willem den Rijke, echter daaronder niet lijdt; het bewustzijn van de eenheid van het geslacht bleef bij beiden bewaard.

7. Hendrik III en Willem de Rijke.

Hendrik III beleefde den tweeden opbouw van den Bourgondischen-Habsburgschen staat in de Nederlanden; de eerste was na den dood van Karel den Stoute

geknakt. Philips de Schoone had een aanvang ermee gemaakt, maar stierf te jong, om hem te kunnen voltooien. Dit werd aan Karel V voorbehouden. Hem is 't gelukt de zoo lang verstoorde rust te handhaven en het Bourgondisch-Oostenrijksch gezag in Friesland, in de gebieden van het oude bisdom Utrecht, in Gelderland, waarom reeds lang gestreden was, te vestigen. Hierdoor werd een afronding van het eens vage begrip van de Nederlanden verkregen, die blijvend is geweest. Eén rijk vormden de onder hem vereenigde gewesten evenmin als onder zijn voorgangers, maar hij schiep boven de gewestelijke besturen een nieuw centraal gezag, dat uit bestanddeelen van het oude, als de Groote Raad van Mechelen en de Rekenkamers, en uit half of heel nieuwe als de Geheime Raad, de Raad van Financiën en de Raad van State was samengesteld en dat door de uit deputatiën der gewestelijke Staten bestaande Staten-Generaal verbindingen met de Standen onderhield. Eén staat was hier in wording; het kon een nationaal rijk worden als Engeland en Frankrijk reeds waren. De bewoners begonnen zich van hun samenhoorigheid bewust te worden, men sprak soms van „het Nederlandt".

Maar Karel V werd ook koning van Arragon en Castilië, had belangrijke gebieden in Italië, en werd Duitsch Keizer. Hij had zorgen over de heele toenmalige wereld, en hij voelde zich als geroepen tot handhaving van een groot keizerlijk gezag en van de éëne Katholieke Kerk, die door de Hervorming, eerst in Duitschland, dan elders, bedreigd werd. Hij was de laat-Middeleeuwsche representant van deze ideeën van eenheid in de Christelijke wereld. Steunend op de groote huismacht der Habsburgers, vermocht hij veel. In den strijd met Frankrijk, dat zich door Habsburg omklemd voelde en zich trachtte vrij te maken van een dreigende

Karel V

overheersching — strijd, die met tusschenpoozen een groot deel zijner regeeringsjaren vulde —, was hij de sterkste en hij dwong Frankrijk onder meer van Vlaanderen en Artois voorgoed af te zien en hem nog Lille, Douay en Orchies af te staan; Bourgondië zelf was voor hem verloren gegaan, maar het Vrijgraafschap van dien naam (Franche Comté) bleef hem en vormde een nuttige schakel tusschen de Nederlanden en Duitschland en Italië. Maar zijn overheerschende idée kon hij niet verwezenlijken; hij hield het Lutheranisme niet tegen in zijn ontwikkeling vooral in Noord-Duitschland en zijn keizerschap vermocht de Duitsche territoriale vorsten niet meer te beheerschen. Hij was een grootsche, in zijn mislukking tragische figuur. De nationale ontwikkeling in de Nederlanden heeft onder de wereldpositie van hun heer geleden, al zag men dit tijdens hem nog niet in. Men beschouwde hem als Nederlander, hij was er immers geboren, en in zijn veelvuldige afwezigheid werd hij vervangen eerst door zijn tante Margareta van Savoye, dan door zijn zuster Maria van Hongarije, die het nu tot een vaste instelling wordende ambt van Gouverneur-Generaal vervulden en dit, gesteund door de organen der centrale regeering, op voortreffelijke wijze deden. Bovendien: de Nederlanden waren bloeiend, vertoonden een tafereel van steeds groeiende welvaart en macht; ook zij namen, met Antwerpen als groote handelsstad, een wereldpositie in; zij schitterden van leven in grooten stijl, met een vooral in het Zuiden aanzienlijken adel, met een luxueuse Hofhouding te Brussel, centrum der centrale regeering, met onder invloed van renaissance en humanisme hoog opstrevende kunst en wetenschap.

Dit alles werkte de eenheidswording zeer sterk in de hand. De oude hertogdommen, graafschappen, heerlijkheden begonnen hun eigen bestaan van eenige

eeuwen wat te vergeten, vooral alweer in het Zuiden en het minst in de pas onderworpen gewesten in het Noord-Oosten. De privilegiën, waarborgen van zóó vele van den landsheer verworven rechten, die onder de werking der centrale regeering soms in de knel geraakten, schenen iets van hun groote beteekenis kwijt te raken. Alleen de hooge lasten, die de regeering aan de Staten meermalen vroeg om de buitenlandsche oorlogen, wekten op den duur wat ontstemming; men mocht zich afvragen, of de Nederlanden zelf hierbij gebaat waren en er belang bij hadden. En de vervolging van het Lutheranisme, toen dit zich ook hier vertoonde, al spoedig in scherpe plakkaten, toegepast door afzonderlijke inquisiteurs, viel niet in den smaak van de meeste, tot vrijheid, niet tot verdrukking gezinde Nederlanders: dit was het ernstigste teeken van naderende verwijdering. Maar de regeering was nu heel sterk: het bekwam Gent slecht, toen het nog eens een opstand waagde om zijn vrijheden te redden.

Hendrik III van Nassau is een der grootste helpers van Karel V geweest, in de Nederlanden vooral, maar ook daarbuiten. Zijn oom, Engelbrecht II, had hem reeds eenige jaren vóór zijn dood naar hier gehaald, om hem zelf nog in de Nederlandsche dingen in te wijden. Hij schijnt de reis van Philips den Schoone en Johanna naar Spanje te hebben meegemaakt. Zijn groote taak begint, als Philips in 1506, jong, sterft. Hij krijgt direct met een anderen aanzienlijken edelman Willem van Croy, heer van Chièvres, en een geestelijke Floris Adriaansz. (later paus Hadrianus VI) een aandeel aan de opvoeding van den minderjarigen Karel; men zegt wel, dat hij op diens ideeën-vorming grooten invloed heeft gehad. In elk geval werden Karel V en hij zeer vertrouwde vrienden; er zijn verscheidene eigenhandige brieven van den Keizer aan Hendrik

bewaard, die een zeer vriendschappelijken toon ademen. Bij hen is een sterk persoonlijke band naast de gewone, de meer materieele, die uit ambtelijke positie en stand voortspruit. Dit is zeer belangrijk en voor onze visie op wat er ruim een halve eeuw later zou gaan gebeuren van groote beteekenis.

Natuurlijk had Hendrik hooge ambten, — o.a. dat van drost en luitenant-generaal van Brabant —, als zijn oom, natuurlijk werd hij ook Vliesridder. Maar het hoogste ambt van gouverneur-generaal, dat Engelbrecht II een paar jaar vervuld had, kreeg hij niet: dit werd nu voor hooge bloedverwanten van den Vorst zelf bewaard; misschien heeft deze het veiliger geacht aan geen edelman, hoe aanzienlijk en hoe geliefd ook, dit ambt duurzaam toe te vertrouwen. Wel werd hij, reeds in 1515, gouverneur (stadhouder) van Holland, Zeeland en Westfriesland, waarmee het Nassausche huis terugkeerde in het land, waaruit de Polanens waren gekomen, al liet Hendrik dit ambt, dat hier, evenals in andere gewesten, tot een vaste instelling begon te worden, gewoonlijk waarnemen. Bij den dood van Chièvres volgde hij dezen als opperkamerheer van zijn Vorst op. Ook fungeerde hij gedurende eenige jaren als chef en kapitein-generaal van de troepen in de Nederlanden.

In de belangrijke gebeurtenissen, waaraan de regeeringstijd van Karel V overvol is, wordt zeer veelvuldig Hendrik III van Nassau mede vermeld. Ik noem slechts enkele. In 1515 onderneemt hij een zending naar het Fransche Hof, om te onderhandelen over een huwelijk van zijn Vorst met een Fransche koningsdochter —, wat tevens een politiek van toenadering tot Frankrijk zou inwijden; het huwelijk kwam echter niet tot stand. In 1519 is hij, na den keurvorst van Saksen, Frederik den Wijze, bezocht te hebben, op

den Rijksdag van Frankfurt waar de keuze van Karel V tot Duitsch keizer plaats had; het volgend jaar maakt hij de kroningsplechtigheid te Aken mede en volgt in den stoet, die naar den Dom rijdt, onmiddellijk na den Keizer. In 1522 volgt hij zijn Meester op diens tweeden tocht naar Spanje en woont in 1530 de keizerkroning door den paus te Bologna bij. In de oorlogsbedrijven, wanneer het tusschen Karel en Frans I, den Franschen Koning, tot strijd komt — het begin valt in 1521 — is hij, voor zoover ze op de Nederlandsche grenzen zich afspelen, voortdurend gemoeid. Vooral in den herhaaldelijk hervatten strijd om Gelre heeft hij een groote rol gespeeld en aan de definitieve inlijving van Utrecht en de Noordoostelijke gewesten bij Karel's Nederlandsch rijk heeft hij een groot aandeel gehad.

Als krijgsman wordt zijn dapperheid geroemd. Belangrijker is de vraag, of hij in de politieke gebeurtenissen alleen representatief, niet meer dan uitvoerder van de bevelen van zijn Vorst is, dan wel of hij een eigen politieke richting vertegenwoordigt. Er was toen reeds onder de beraders van Karel V in de Nederlanden een verzet merkbaar tegen een anti-Fransch optreden; Willem van Croy heeft dit verzet, dat, misschien meer of minder onbewust, zijn oorsprong vond in de opvatting, dat de eigen Nederlandsche belangen met zulk een strijd niet gediend waren, het duidelijkst tot uiting gebracht, reeds tijdens het tweede regentschap van Maximiliaan na Philips' dood. De zending van 1515 naar Frankrijk was er een symptoom van. De keuze van Hendrik III voor deze zending schijnt te bewijzen, dat hij de richting van Croy volgde. Maar nergens kan men dit door zijn eigen houding duidelijk bevestigd vinden, en juist zijn zending naar Frankfurt tot bevordering der keizerskeuze, die de tegenstelling tot

Hendrik III

Frans I, zelf een der candidaten, moest verscherpen, en zijn groot aandeel aan de latere oorlogen tegen Frankrijk wijzen op een tegengestelde opvatting. Men zal wel het dichtst bij de waarheid blijven, als men het zóó stelt, dat Hendrik de keizerlijke politiek zooveel mogelijk gesteund heeft met de stellig niet geringe bekwaamheden, waarover hij beschikte. Hij staat op het niveau van den hoog verheven, zeer bruikbaren staatsdienaar; door al te grooten ijver wordt hij niet gedreven; hij heeft geen overmaat van eerzucht; soms beklaagt hij zich, in brieven aan de landvoogdes, maar alleen omdat de oorlogsuitrusting, die den edelen zware lasten oplegde, hem te kostbaar was, ook omdat de regeering hem financieel dikwijls niet voldoenden steun bood. Het sprekende portret van Hendrik, op 20-jarigen leeftijd, met een bol gezicht en open oogen, geeft den indruk van helderheid en slimheid beide.

Behalve zijn Vorst dient hij daarmee ook het best het belang van zich zelf en dat van zijn Huis, dat hem — als de meeste zijner adellijke tijdgenooten (men kan het ook ruimer zeggen) — zwaar woog. Het is zeer typeerend, dat hij zijn zending naar Frankrijk, die eerst groot succes scheen te zullen hebben, maar later een schijnsucces bleek, gebruikte om een zeer aanzienlijk en voordeelig huwelijk voor zich zelf te sluiten. Zijn eerste echt had kort geduurd en was kinderloos gebleven. In 1512 reeds dacht hij over een huwelijk met Claudia de Chalon, uit een zeer aanzienlijk en vermogend Bourgondisch-Fransch geslacht, dat ook het prinsdom Oranje bezat. Zijn vader maakte toen eenige bezwaren: de zoon moest toch de nieuw-uitverkorene in elk geval eerst zien. Niet vóór 1515 maakte Hendrik van de gelegenheid, dat hij te Parijs was, gebruik, om de kogel door de kerk te jagen. Aan zijn vader biecht hij op — in een brief uit Parijs — dat de huwelijksvoor-

waarden zeer groote voordeelen, een bruidschat van 130.000 p., bieden, en hij sloot het huwelijk, zegt hij, om zoowel zijn vorst als den Franschen koning te believen, en „sonderlinge om mijnder eere ende proufijtswille". Hij kon toen nog niet voorzien, dat ook het prinsdom Oranje door dit huwelijk aan zijn Huis zou toevallen.

Ook Claudia is hem na luttele jaren door den dood ontrukt, waarop Hendrik III op zijn tocht naar Spanje een derde huwelijk aanging met Menzia de Mendoza, markiezin van Zenette, dat ook groote voordeelen bood, want deze erfdochter van een reeds overleden Spaanschen grande was buitengewoon rijk. Het tot stand komen van dit huwelijk leverde moeilijkheden op. Niet zoo zeer omdat Menzia's vader een bastaard was — van een kardinaal-bisschop — maar omdat Karel V het tegen den zin van een deel van den Spaanschen adel doorzette, vooral van den hertog van Alva die Menzia voor zijn later in onze geschiedenis zoo bekend geworden kleinzoon wenschte, wat de Koning verhinderde, omdat hij vreesde, dat het geslacht der Toledo's te machtig zou worden. Ook Hendrik zelf had bezwaren: als 't er op aan komt een weduwengeld voor Menzia vast te stellen, meent hij dat de Koning dit maar voor hem moet betalen uit hoofde van de vele diensten, welke hij hem heeft bewezen. „Darauf es nun itzo steht", schreef hij zijn broeder in Augustus 1523. Een jaar later pas was de zaak geheel in orde. Hendrik had zijnerzijds toegegeven, dat zijn titel markies van Zenette vóór dien van graaf van Nassau, althans in Spanje en in door zijn gemalin en hem samengestelde stukken, zou staan, ofschoon hem dit eerst een oneer voor zijn Huis had geschenen. Van ganscher harte ging het hem niet af. Op den huwelijksdag had hij heelemaal geen lust aan een groot tournooi

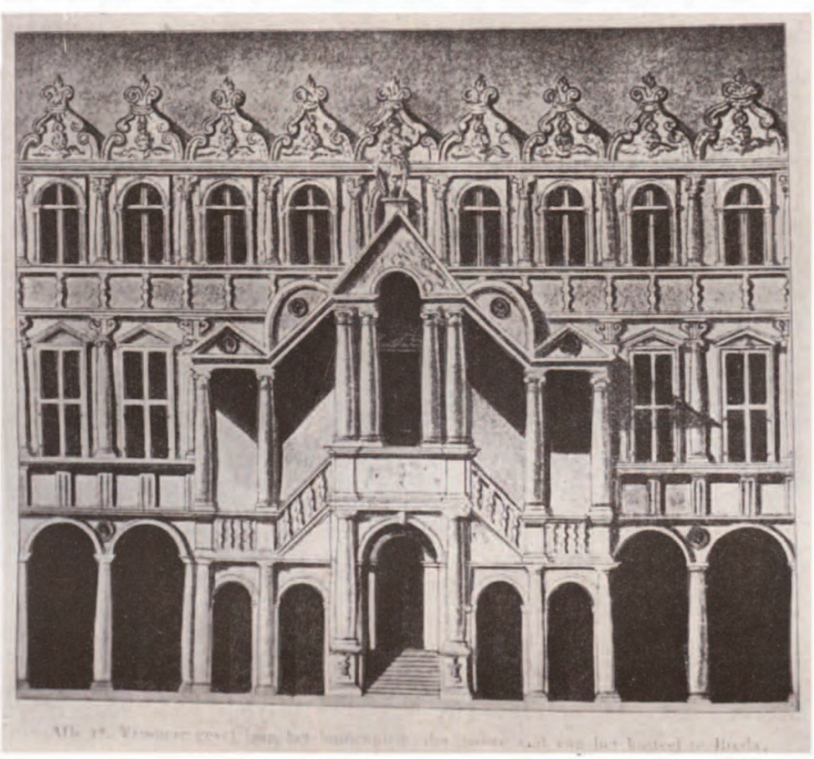

Paleisgevel in het Kasteel van Breda

deel te nemen. Hij was toen een veertiger en de bruid telde 16 zomers. „Au Seigneur Monsr. le marquis de Zenette, comte de Nassau, grand et premier chambellan de l'Empereur", werden nu ook wel brieven van Nederlanders aan hem geadresseerd, en daarbij had hij nog een aantal titels meer, waaronder die van baron van Breda de voornaamste was. De toekomst wenkte naar vele kanten. Maar als Hendrik ook op Spaansch bezit voor zijn geslacht gehoopt heeft, dan is zijn verwachting teleurgesteld, want zijn derde huwelijk bleef, evenals het eerste met een prinses uit het huis van Savoye, kinderloos. Wel heeft Hendrik een groot deel van Spanje leeren kennen, hij bleef er zeven volle jaren en bewoonde ook het grootsche stamslot zijner vrouw te Calahorn aan de Ebro, de hoofdstad van Zenette (of Cagneta). Eerst einde 1530, na een bezoek aan Italië voor de kroning en aan Duitschland, waar hij toen den rijksdag te Augsburg bijwoonde, die groote vermaardheid heeft, omdat de Luthersch getinte Vorsten hier hun confessie overlegden, keerde hij naar Breda terug.

Hier heeft hij de laatste zeven jaren van zijn leven met zijn jonge vrouw doorgebracht, met verscheidene onderbrekingen weliswaar, omdat oorlogs- en staatszaken hem herhaaldelijk wegriepen, zelfs nog op twee reizen naar Spanje. Voor Breda zijn deze jaren van groote beteekenis geworden, en ik denk hierbij gaarne aan invloed van Menzia, die volgens haar echtgenoot slechts „redlich hübsch" was, maar die schitterde als een zeer ontwikkelde en kunstlievende vrouw. Gewend aan hare grootsche Spaansche omgeving, moet haar het kasteel van Jan van Polanen, waaraan overigens, ook tijdens Hendrik III, al heel wat omgebouwd was, niet bevredigd hebben. Er werden plannen gemaakt voor een nieuwbouw en in 1536 werd met de uitvoering een aanvang gemaakt. Een zeer versterkt kasteel kwam

tot stand, omdat in verband met de tot verdere ontwikkeling komende oorlogsvoering de afweermiddelen hechter moesten zijn; ook de muren van de stad Breda zelf werden, evenals die van vele andere steden, in dezen tijd herzien. Maar het belangrijkst was het hoofdgebouw, dat het paleis werd; hierin vond de nieuwe architectuur der vroeg-renaissance, die onder sterken Franschen invloed staat, een prachtige uiting. De in het bizonder als schilder bekende Italiaan Thomas Vincidor van Bologna moet als de ontwerper van het nieuwe bouwwerk worden beschouwd. Geheel voltooid was het bij den dood van Hendrik niet; het schijnt zelfs nooit geheel af geweest te zijn: tot in den tijd van Prins Willem III is er aan bijgebouwd.

In dit kasteel van Breda woonde met Menzia en Hendrik een groote hofstaat, alles was er op een zeer luxueusen voet ingericht. Onder de hooge bezoekers behoorden vóór en tijdens Menzia's gastvrouwschap de landvoogdessen, de keizers Maximiliaan en Karel V. Was de leefwijze van vele edelen ruw en zonder veel besef van moraliteit, — ook het leven van de meeste graven van Nassau in de Nederlanden, bepaaldelijk dat van Engelbrecht II, maakt hierop geen uitzondering —, aan het Bredasche hof heerschte nu een toon van hoogere beschaving, en men is geneigd ook hier het meest aan Menzia's invloed te denken. Met haar kwam Vives, de Spaansche humanist, uit haar geboorteland mede: hij geldt als haar opvoeder, en hij heeft geluk gehad met zijn opvoeding. Door hem trok het hof van Breda de aandacht van Erasmus, al is er geen bewijs, dat deze Breda heeft bezocht. Wel waren er Nederlandsche kunstenaars als Jan van Scorel en Barend van Orley werkzaam. Door zulk een omgeving onderging Menzia ook den invloed van het Nederlandsche humanisme, zoodat later — als zij na den dood

Hendrik III en zijn drie gemalinnen

van haar man naar Spanje terugkeert — van haar getuigd kon worden, dat zij „verborgen schatten uit de Nederlanden mede naar de haren had overgebracht" —, een aardig bewijs van den invloed, dien Nederlanders en Spanjaarden, hoe verscheiden ook, nu, onder eenzelfden vorst vereenigd, op elkander begonnen uit te oefenen. Heeft men niet verteld, dat zelfs in Erasmus' geest een sterke Spaansche inslag tot ontwikkeling kwam? Het is niet precies uit te maken wat de genoemde artisten te Breda hebben gedaan, maar vast staat, dat een groote voorraad kunstwerken het kasteel versierde, waarbij ook schilderijen van beroemdheden als Cranach. Er was een penningkabinet en een goed voorziene bibliotheek. Van groote vermaardheid waren acht gobelins, waarvoor Orley de cartons had ontworpen en die door een Brusselschen tapijtwerker werden vervaardigd. Van de cartons zijn enkele bewaard: een er van stelt Hendrik III met zijn drie gemalinnen voor, Menzia naar Spaansch gebruik op een ezel, de andere te paard; de geheele serie beeldde de graven van Nassau uit, en hierin moet men Hendrik's eigen invloed zien, want in de genealogie van zijn nu zoo vermaard geslacht stelde hij groot belang: hij is de eerste, die een boek over en een stamboom van zijn huis liet samenstellen, dat den oorsprong reeds tot in Caesar's tijd terugvoerde. Zijn vereering voor zijn oom Engelbrecht II toonde hij door een in de Groote Kerk te Breda gesticht monument, dat waarschijnlijk vervaardigd werd naar een ontwerp van Vincidor en waarin een sterke invloed van de kunst van Michel Angelo valt waar te nemen. Het toont, in vergelijking met andere graftombes in dezelfde kerk, voor een paar heeren van Polanen en voor Engelbrecht I, niet alleen den voortgang der sculptuur, maar ook den groei in de positie van het huis Nassau.

Het is een aantrekkelijk tooneel, dit Hof van Hendrik en Menzia; men stelt het zich voor met veel zonneschijn en kleuren-schittering. Menzia, exotische vrouw toch in deze omgeving, moet er zich thuis hebben gevoeld. Al leerde zij zelfs Duitsch ten gerieve van haar Duitsche verwanten, de omgeving was naar humanistischen trant internationaal. Het Fransch moet er den hoofdtoon hebben gehad, maar de Nederlandsche namen, die er voorkomen, wijzen ook op een Nederlandschen inslag. Fransch was de hoofdtoon eveneens in de regeeringsorganen — behalve in de correspondentie met de Noordelijke gewesten — en aan het Hof te Brussel, waarmede uiteraard de Bredasche Nassauers druk verkeer hadden. Te Brussel hadden zij hun eigen paleis, gebouwd onder Engelbrecht II op de plek, waar Willem van Duivenvoorde zijn paleis had gesticht, en door Hendrik III verder voltooid. Het was het zeer fraaie, in laat-gotischen stijl opgetrokken „palais de Nassau", vlak bij het landsheerlijk Hof, waar de vorsten en de landvoogdessen der Nederlanden hun intrek namen. Ook in Mechelen en Diest bezaten zij groote woningen.

Als Hendrik III sterft, moeten wij ook van Menzia afscheid nemen, en men kan het betreuren, dat deze aantrekkelijke vrouw geen Nassausche nakomelingschap heeft gehad. Zij keerde een paar jaar later naar Spanje terug, hertrouwde er en verloor haar relatiën met de Nederlanden († 1554). Haar erfgenaam was Louis de Requesens, later de opvolger van Alva als landvoogd in de Nederlanden. Hier opent zich in hare geschiedenis het reeds genoemde toekomstbeeld ten tweede male.

Heel veel eenvoudiger was het Hof te Dillenburg, waar graaf Willem, Hendrik's broeder, het meest ver-

toefde; het stadje zelf telde nog maar een klein aantal inwoners. Hier geen groote weelde, maar eenvoud in vergelijking althans met Breda en Zenette. De oude burcht der Nassau's te Dillenburg had ten tijde van Johan IV voor een haast geheel nieuwe plaats gemaakt: in den loop der eeuwen wordt altijd aan kasteelen en burchten verbouwd en nieuw gebouwd, waarom de geschiedenis ervan zoo moeilijk is vast te stellen. Ook graaf Willem heeft veranderingen aangebracht. Maar altijd blijft het karakter van versterkt huis bewaard, aan kostbaren paleis-bouw kwam men hier niet toe. Vooral in Willem's tijd werden de muren zeer verzwaard en van bolwerken voorzien; zelfs werden in den heuvel onder den burcht overwelfde ruimten, bepaaldelijk voor verdedigingsdoeleinden, aangelegd.

Graaf Willem had hiertoe zijn goede redenen. Haast zijn geheele regeering door had hij te strijden om de opvolging in het graafschap Katzenellenbogen. Toen het hier regeerende gravengeslacht uitstierf (1479), konden de landgraven van Hessen en de graven van Nassau aanspraken doen gelden: beider huizen waren aan het geslacht van Katzenellenbogen verwant, en Johan V, tijdens wiens regeering de erfenis openviel, had op hoogen leeftijd nog een huwelijk aangegaan met een Hessische gravin, om zijn aanspraken te versterken. Wanneer het geslacht van Katzenellenbogen uitsterft, bezet de landgraaf van Opper-Hessen het land, waarop hij toen ook de beste aanspraken had; maar toen de linie van Opper-Hessen uitstierf, nam die van Neder-Hessen met Opper-Hessen ook Katzenellenbogen in bezit,ofschoon hare aanspraken zeer betwistbaar waren. Omdat zij verreweg de sterkste was, was het voor Johan niet mogelijk haar eruit te verdrijven. De zwakken hebben altijd ongelijk, heeft later Richelieu gezegd, maar in dit geval, zooals in vele dergelijke schijnt het

beste recht aan de zijde van Nassau geweest te zijn. Voor de Nassauers was het geval te onaangenamer, omdat Katzenellenbogen hen Zuidelijk en Westelijk begrensde, terwijl ze aan den Oostkant Hessen zelf als buurman hadden. Graaf Johan en na hem zijn zoon Willem grepen in dezen strijd naar rechtsmiddelen. Zij wendden zich tot den Keizer en tot het in het einde der 15e eeuw ten tijde der Rijkshervormingen, die Maximiliaan tot stand trachtte te brengen, opgerichte „Reichskammergericht". Maar dit laatste had weinig aanzien en de Keizer had ten opzichte van de Rijksvorsten, vooral van zulke machtige als die van Hessen, die met de keurvorsten van Salksen verwant waren, weinig macht. De zaak bleef slepende en kostte den Nassauschen graven een vracht geld. Het heeft hun weinig of niet gebaat, dat Hendrik III hen trouw steunde, later Willem zelfs tot gewapend verzet aansporende, en den Keizer te hunnen gunste trachtte te beïnvloeden. Karel V bewees graaf Willem de gunst hem in 1520 tot zijn raad te benoemen, waarin Maximiliaan hem het vorige jaar was voorgegaan. Maar eenig effect was hiervan niet te verwachten, toen krachtige steun uitbleef —, want hiertoe kon de Keizer, al had hij het gewild, kwalijk overgaan om zijn groote moeilijkheden over de heele wereld en ook in Duitschland zelf, toen het Lutheranisme zich hier sterk ging uitbreiden en juist ook in Saksen en Hessen zich vastzette, wat tot een binnenlandschen oorlog dreigde te leiden, die beide partijen zoo lang mogelijk ontweken. Daarom bleef graaf Willem op zich zelf aangewezen. Zijn broer steunde hem weliswaar geldelijk, maar al te scheutig was hij hiermee niet. Hij had zelf heel veel noodig en liet bij zijn dood een groote geldelijken achterstand na. Niettegenstaande al zijn inkomsten! Waarbij men wel moet bedenken, dat hij Menzia de

Willem de Rijke

beschikking over de hare liet — en, schrijft Hendrik eenmaal schertsend aan Willem: „wat rijke vrouwen iemand aanbrengen, dat verteren ze ook wel". Maar ook hij zelf moet een zeer royale hand hebben gehad!

Op den Dillenburg ging het eenvoudiger toe. Hier was geen groote Hofhouding. Men vond er gobelins, onder meer een kostbaar stuk, door Hendrik III uit Spanje gezonden; er waren ook schilderijen, waaronder portretten van Hendrik III en Menzia, kort na haar komst te Breda door de laatste aan hare Duitsche verwanten gezonden en waarschijnlijk van de hand van Orley. Er was ook een boekerij, die door graaf Willem met zorg was bijeengebracht uit wat hij „goede" boeken noemde; daaronder behoorden ook geschriften van Luther. Men kan niet zeggen, dat de Renaissance er haren intocht heeft gedaan; echte renaissance was duur.

Wel deed dit de Hervorming. Zoowel Hendrik als Willem hebben sympathie voor Luther of ten minste voor de vorsten, die, zonder Luther's denkbeelden geheel te omhelzen, voor een reformatie *in* de kerk waren en die men het best de evangelischen noemt. De eerste is meer dan eens ten gunste van dezen bij den Keizer tusschenbeide gekomen, en na den Rijksdag van Augsburg mocht hij het origineel hunner confessie mee naar huis nemen. Maar hun medestander werd hij zelf niet. Zijn milieu en zijn aard beide moeten hem hiervan hebben teruggehouden. In de laatste jaren van zijn leven, onder invloed van de grooter wordende godsdienstige tegenstellingen, en misschien van zijn Spaansche gemalin, kwam hij verder van hen af te staan. Graaf Willem opteerde spoedig (na 1525) wel voor deze richting, ofschoon zijn belang hem kon voorschrijven den Keizer ook in zijn kerk geheel getrouw te blijven. Wanneer Karel V hem in 1531 aanbiedt de regeering van Wür-

temberg waar te nemen, toen de hertog er om zijn hervormingsneigingen was verdreven, weigerde hij dit aanbod. En eveneens wees hij zijn benoeming tot lid van de Orde van het Gulden Vlies af, omdat de statuten van de leden den Katholieken Godsdienst eischten. Wel trad hij toe tot den bond der evangelische vorsten van Schmalkalden, maar hierin werkte hem zijn Hessische vijand zeer tegen. Dit alles stempelt hem tot een man van karakter. Hij beschikte ook over andere kwaliteiten; hij wordt geroemd als een verstandig regent. Het is terecht als een bewijs van de goede verhouding van volk en vorst in het Nassausche gebied aangehaald, dat de groote boerenopstand van de 20er jaren zijn land ongemoeid liet.

Het Lutheranisme in zijn vorstelijke gedaante werd zonder ophef in Nassau ingevoerd, ook niet op één slag, maar langzamerhand, wanneer de gelegenheid zich bood bij de aanstelling van nieuwe geestelijken. Zoo ongeveer 1530 kan men Nassau als een evangelisch gebied beschouwen, waaruit verklaarbaar wordt, dat de Katholieke ceremoniën voorloopig bij kerkelijke plechtigheden nog werden in stand gehouden. Het sprekendste bewijs levert de doop van Willem's oudsten zoon uit zijn tweede huwelijk: er werd een mis gecelebreerd door twee „ministranten" en andere priesters; daartusschen werd, als gewoonlijk, het evangelie gepredikt en had om de wille van den doop een vermaning plaats; na het einde van de mis werd het kindje in de slotkapel gebracht. En toch had dit kindje tot moeder Juliana van Stolberg, dochter van graaf Botho, overtuigd evangelische. Haar en de haren was het minder om de vormen dan om het ware geloof te doen.

Graaf Willem was in eersten echt gehuwd geweest met Walburg van Egmond uit het Hollandsche geslacht van dezen naam, die jong stierf en hem twee

DILLENBURG.

dochters naliet. Hij peinsde korten tijd daarna over een tweede huwelijk met een prinses van Saksen of eene van Würtemberg of van Lotharingen. Tegen de beide eerste waarschuwde hem zijn broer, omdat hunne verwanten Lutheraansch waren, en van de derde vreesde hij, dat ze „habenichtig" was. Willem is, om welke reden dan ook, spoedig in andere richting gaan denken. Hij was tot tweemaal toe voogd van minderjarige kinderen uit het grafelijke huis van Hanau, ook na den dood van dien graaf van Hanau, die de eerste gemaal van Juliana was geweest, en men waardeerde hem hier zeer hoog. Daardoor had hij alle gelegenheid Juliana nader te leeren kennen, en het pleit alweer voor hem, dat hij deze niet bemiddelde, maar zeer hoogstaande en Luthersche vrouw tot zijn tweede levensgezellin koos. Het huwelijk had in 1531 plaats op het slot te Siegen. Het werd rijk gezegend: zes dochters en vijf zoons, en de zegen dijde, vooral door den oudsten zoon, dien wij kennen als Prins Willem, over de heele wereld uit.

Men noemt graaf Willem in lateren tijd „den Rijke". Niemand weet eigenlijk waarom. Veel geldmiddelen had hij nooit, al liep de strijd om Katzenellenbogen in het laatst van zijn leven, uit financieel oogpunt bezien, niet ongunstig voor hem af. Of 't was om zijn vele kinderen? Of was 't, misschien onbewust, om zijn rijk huwelijk, in rein levensgeluk, met zijn tweede vrouw en met de familiesfeer, die zij om zich wist te scheppen?

Willem heeft zijn broeder ruim twintig jaar overleefd — jaren van groote beteekenis voor de Dillenburgsche tak van het Huis Nassau. En al zal men uit artistiek gezichtspunt de hofhouding van Menzia en Hendrik III hooger willen stellen dan die van Juliana en Willem, uit een oogpunt van moraal en algemeene menschelijkheid staat de laatste op hooger niveau en voor de toe-

komst kreeg zij ongelijk veel grooter beteekenis dan de eerste. Maar vóór wij deze gedachte nader uitwerken, zullen we eerst moeten zien wat er met de erfenis van Hendrik III geschiedde.

8. René van Chalon-Nassau en het prinsdom Oranje.

Als Hendrik III in 1538 overlijdt, is zijn eenige echte zoon René (hij had ook een paar natuurlijke kinderen, zooals bij aanzienlijke edellieden toentertijd een haast vaste gewoonte was), uit zijn tweede huwelijk, reeds in het bezit van een rijke erfenis. Prins Philibert, kinderlooze broeder van zijn moeder, had hem tot zijn universeelen erfgenaam gemaakt, onder voorwaarde dat hij zijn titels zou voeren. Ofschoon Philibert in een codicil bij zijn testament hem in dit laatste opzicht vrijheid liet, heeft René toch van 1530 af, wanneer Philibert sneuvelt, de titels van Chalon en Oranje vóór die van Nassau gesteld en daarmede den wensch van zijn oom vervuld. Ook het wapen van Oranje, een jachthoorn, komt van nu af in het wapen der Nederlandsche Nassau's voor; de wapenspreuk: „Je maintiendrai Chalon", werd overgenomen, en later gewijzigd in: „Je maintiendrai Nassau".

Slechts zes jaar lang is René in het bezit zijner beide groote erfenissen geweest. Hij nam in die zes jaar een positie in als zijn vader had gedaan, behoudens dat zijn invloed bij Karel V uiteraard veel geringer was. Maar hij werd, als zijn vader, drost van Brabant — waardigheid overigens, die volgens een uiting der landvoogdes van gering profijt was —, stadhouder van Holland en Zeeland, nu met Utrecht er bij, en in het laatste jaar van zijn leven ook van Gelderland. De laatste benoeming heeft men te beschouwen als een belooning voor het aandeel, dat René aan de laatste phase van

Renè van Chalon

den strijd om Gelderland gehad had. Hij had zich in dien strijd duchtig geweerd als opperbevelhebber, zooals hij ook gedaan had bij het bedwingen van opstanden te Maastricht en te Gent. De laatste oorlog tegen Frans I kostte hem het leven; hij werd gewond bij het beleg van St. Dizier aan de Marne en stierf in de legerplaats — waar toen ook de Keizer aanwezig was — op 15 Juli 1544.

Zijn echtgenoote, prinses Anna van Lotharingen, dochter van hertog Anton en Renata van Bourbon, met wie hij vier jaar te voren gehuwd was en die hem als bruidschat alleen een som gelds had aangebracht, liet hem geen kinderen na. Kort vóór zijn dood maakte hij zijn testament, waarbij hij, bij ontstentenis van wettige nakomelingen, den oudsten zoon van zijn Nassauschen oom tot zijn universeelen erfgenaam benoemde; zijn gemalin zou gedurende haar weduwenstaat het vruchtgebruik van alle goederen genieten en aan den erfgenaam gedurende dien tijd f 20.000 per jaar uitkeeren. Dit testament was niet geheel overeenkomstig den „Erbverein" tusschen de beide takken van de Ottonische Nassau's, want volgens dezen zou graaf Willem zelf erfgenaam hebben moeten zijn. René had zijn testament, dat overigens zeer duidelijk zijn aanhankelijkheid aan zijn eigen geslacht vertolkt, blijkbaar gemaakt in het inzicht, dat Karel V niet zou dulden, dat zijn groot bezit in de Nederlanden in handen van een Lutheraanschen vorst of in die van een Franschgezinden pretendent zou vallen. Zooals het nu was, heeft de Keizer zich met den inhoud vereenigd en het testament goedgekeurd.

De jonge dood van prins René (op bijna 26-jarigen leeftijd) is voor de toekomst van het huis Nassau in de Nederlanden van onmiskenbare, ofschoon niet gemakkelijk bepaalbare beteekenis geweest. Er openden zich

door René's huwelijk, dat hem of zijn nakomelingen een positie in Lotharingen zelf zou hebben kunnen bezorgen, door zijn bezit in Franche-Comté en in Zuid-Frankrijk, en ook door zijn centrale positie in het Noorden als gouverneur van vier gewesten, allerlei mogelijkheden. Het is voldoende dit gezichtspunt even aan te duiden, overbodig er verder over uit te weiden. De gedachte alleen verduidelijkt het verschil in positie tijdens Hendrik III en René en in den tijd, die hierna intrad. Voortgaande in de lijn van de beide Nederlandsche Nassauers uit de eerste helft der 16e eeuw, zou een verdere verfransching, ook een verdere scheiding van den eigenlijk Duitschen tak lang niet ondenkbaar zijn geweest; de Lotharingsche vorsten zelf waren in dezen tijd vrij sterk Fransch georiënteerd. René heeft in zijn testament den wensch uitgedrukt, om begraven te worden in Nozeroy of in Breda, en wel in die plaats waar hij bij zijn dood het gemakkelijkst heen gevoerd kon worden. Zijn weduwe heeft hem eerst laten bijzetten in Bar le Duc, vanwaar hij na den vrede naar Breda is overgebracht. Bar le Duc bewaart in René's grafmonument — een menschelijk lichaam in ontbinding —, vervaardigd door den beeldhouwer Ligier Richier, de herinnering aan dezen Nassauer in deze streken; terecht is hij zelf te Breda begraven, want hij was meer Nassauer dan Lotharinger.

Het is een zeer eigenaardig complex van bezittingen, dat René naliet — onsamenhangend en verdeeld over meer dan één land. Wij kennen in hoofdtrekken het bezit der Nassau's in de Nederlanden, dat in de 16e eeuw nog vermeerderd was met de Hooge- en Lage Zwaluwe, Roosendaal en met een paar bezittingen, Warneton en Ghistelles, in Vlaanderen. Dit had nu een sterke vergrooting buiten de Nederlanden ondergaan, dat men uitgaande van Luxemburg, in Zuidelijke richting, het

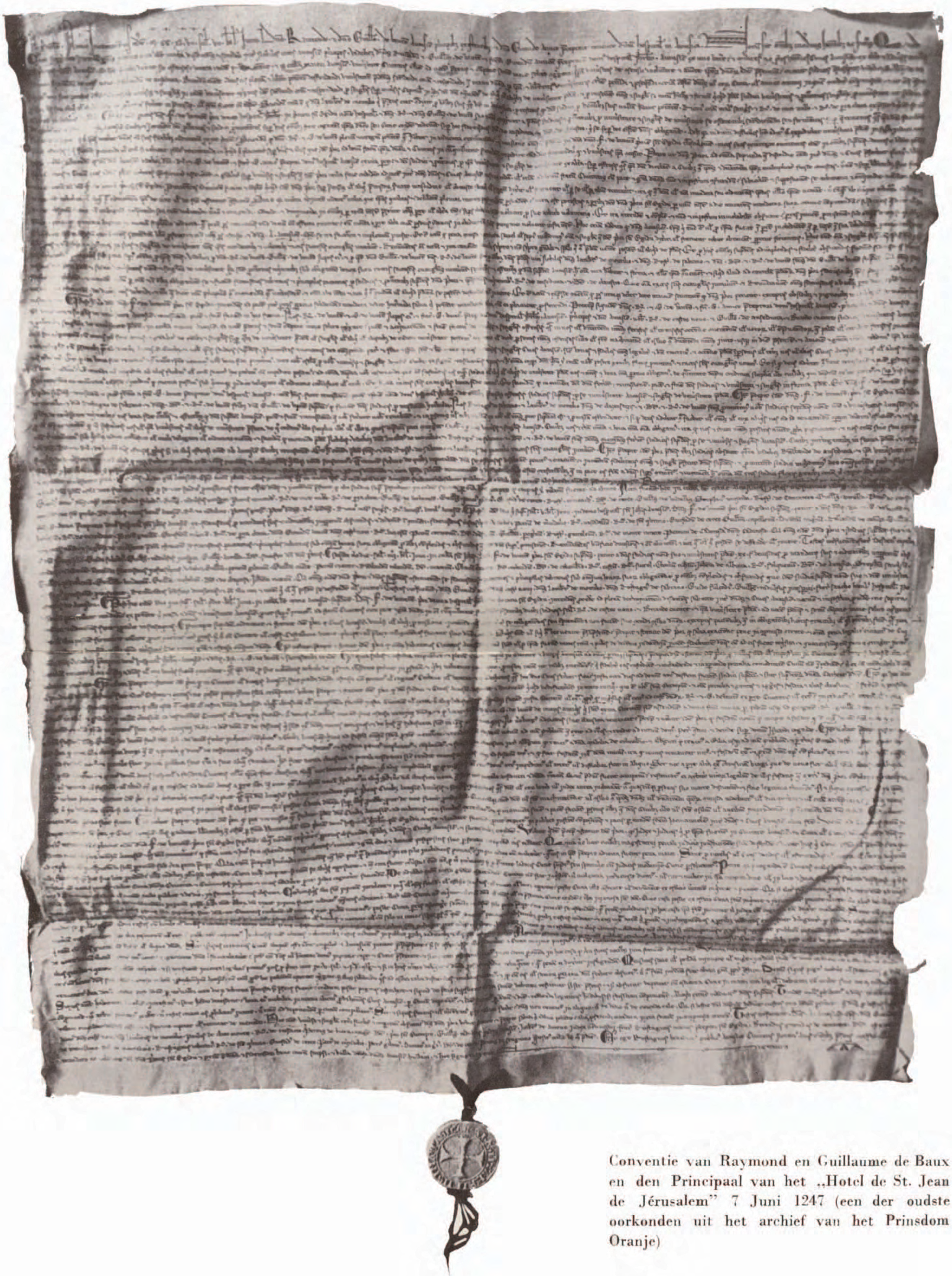

Conventie van Raymond en Guillaume de Baux en den Principaal van het „Hotel de St. Jean de Jérusalem" 7 Juni 1247 (een der oudste oorkonden uit het archief van het Prinsdom Oranje)

best kan volgen. Passeerende door Lotharingen, waaraan de Nassau's nog alleen door verwantschap verbonden waren en vanwaar in de verte de uiterste Westelijke bezitting der Duitsche Nassau's, in Saarbrücken, wenkte, komt men spoedig in het Bourgondische land: zoowel in het oude hertogdom van dien naam, dat nu tot Frankrijk behoorde, als in het vrijgraafschap van dien naam, gewoonlijk Franche-Comté genoemd, dat aan de Habsburgers was gebleven, bezat het uit Bourgondië stammende huis Chalon (dat echter Chalon zelf reeds in het midden der 13e eeuw verkocht had) van ouds uitgebreide eigendommen; in het laatste niet minder dan een dertigtal heerlijkheden waaronder Nozeroy, Arley, Montfaulcon, Châtillon en de zoutgroeven van de Saulnerie, die uit financieel oogpunt het belangrijkst waren. Verder naar het Zuiden bereikt men de Dauphiné, en ook hier bezaten de Chalons vier baronieën, terwijl verder in het dal van de beneden-Loire hun prinsdom Oranje gelegen was. Verder had René velerlei aanspraken op goederen in Provence, ja zelfs in Italië, tevens op Genève, Neufchatel en Valenzin, die toen nog niet tot Zwitserland behoorden; maar al deze aanspraken, waarvan verscheidene reeds ten tijde der Chalons niet gehonoreerd waren, zijn dit in den tijd der Oranje's al evenmin. Het lijkt mij zelfs zeer de vraag, of de laatsten de bezittingen in het hertogdom Bourgondië ook werkelijk bezeten hebben.

Dit nieuwe bezit der Nederlandsche Nassau's was in verscheidene opzichten belangrijk, maar het was een zeer precair bezit, want het lag ten deele in gebied, dat tot Duitschland, ten deele in gebied, dat tot Frankrijk gerekend werd, en het onderging daardoor als vanzelf in sterke mate den invloed van de wisselvallige verhouding der huizen van Habsburg en Valois. De heeren van Chalon hadden beslist de zijde van Habsburg ge-

kozen met het gevolg dat hun bezit in Frankrijk, ook het prinsdom Oranje, in tijden van oorlog meer dan eens door den Franschen koning in beslag werd genomen. Ook René had den invloed van deze omstandigheden ondervonden in de beide laatste oorlogen van Karel V en Frans I, en hij, en na zijn dood, zijn erfgenaam dankten het alleen aan de gunst van den Keizer, dat bij de vredes telkens opnieuw geëischt werd, dat hun Fransch bezit hun zou worden teruggegeven. Ook in de volgende tijden, toen de Duitsch-Fransche verhoudingen altijd weer tot nieuwe moeilijkheden leidden, is dit gevaar — later, zooals we zullen zien, van andere zijde — acuut gebleven en daarom is het nieuwe bezit voor de Nassauers niet van zóó veel beteekenis geweest als men zich wel eens voorstelt. Dit was, behalve van de ligging, ook een gevolg van de omstandigheid, dat de bezitters niet genoeg eigen machtsmiddelen bezaten, om hun bezit te verdedigen.

Dit geldt ook van het prinsdom Oranje, het belangrijkste deel van het nieuwe bezit, omdat dit gold als een onafhankelijk staatje. Het heeft een zeer oude geschiedenis, veel ouder dan die van Nassau. De stad Oranje was reeds in den tijd der Romeinen van groote beteekenis geweest, het beroemde theater en andere Romeinsche oudheden herinneren nog heden ten dage hieraan. In de Middeleeuwen neemt, sedert den tijd van Karel den Groote, een adellijk geslacht in Oranje een eigen plaats in; het stamde volgens de overlevering af van dien Guillaume au Court Nez, die zich verdienstelijk maakte in het verdrijven van de Mooren uit het Rhône-gebied en in een beroemd chanson de geste voortleeft. Maar over de geschiedenis van de wording van het prinsdom hangt een dikke sluier, die eerst langzamerhand wordt opgelicht, als het in de 12e eeuw aan het geslacht der heeren van Baux uit Provence en

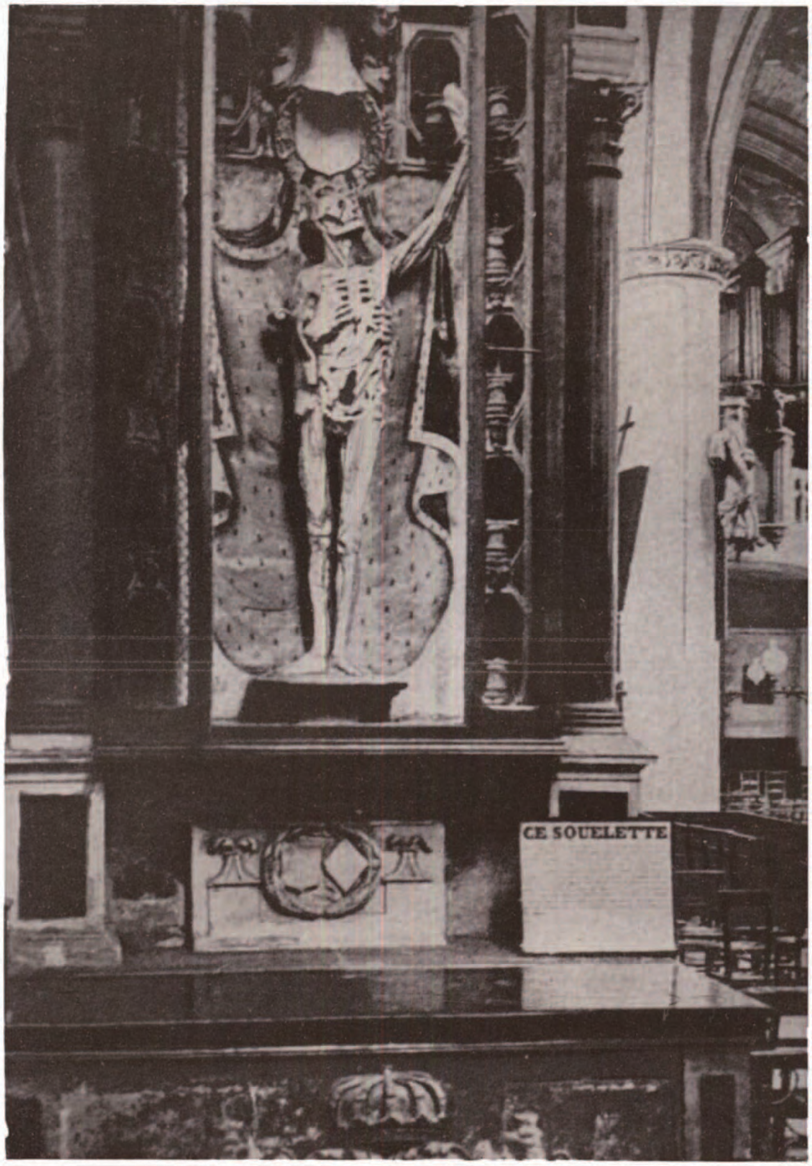

Grafmonument van Graaf Renè

in de 14e eeuw aan dat der heeren van Chalon (aan de Saône) uit Bourgondië komt. Het is een klein gebied, maar Frederik Barbarossa had ten tijde der heeren van Baux het prinsdom als souverein erkend en koning Lodewijk XII van Frankrijk heeft, na veel strijd, deze souvereiniteit ten tijde der Chalons bevestigd. Een Prins van Oranje kon zich dus als souverein in zijn landje beschouwen, maar hij moet zich tevens zeer bewust geweest zijn, dat zijn staatje, dat met het pauselijke Comtat Venaissin, waaraan het grensde, een enclave in Fransch gebied vormde, evenals het iets Zuidelijker gelegen, ook pauselijke Avignon, openlag voor groote gevaren, die inderdaad niet zijn uitgebleven. Maar juist de souvereiniteit van het Prinsdom zelf maakte er de groore aantrekkingskracht van uit. Uit internationaalrechtelijk oogpunt stond de Prins van Oranje hooger dan zijn neven in het Nassausche gebied. Mede daarom had reeds René dezen titel in de eerste plaats aangenomen, daarom ook werd deze titel voor zijn opvolgers van het meeste belang, daarom ook is juist deze titel in dien van ons vorstenhuis voorgoed overgegaan.

Wanneer men te Dillenburg verwijlt, en een den heuvel naar de burcht opleidenden weg volgt, denkt men onwillekeurig aan den bode uit de Nederlanden, die in Juli 1544 dien weg opreed, aan de poort klopte en de voor graaf Willem en zijn familie zoo allergewichtigste tijding van neef René's dood bracht.

Heel spoedig ging graaf Willem op weg naar de Nederlanden, waar hij ook tijdens René's leven een paar maal was geweest, o.a. om hem te helpen bij de regeling der zaken met Menzia na den dood van Hendrik III. Nu moet hij spoedig ervaren hebben, dat er geen sprake was van veel overleg met hem of dat eigen rechten van

hem zelf kans op erkenning zouden krijgen. De Keizer was in de Nederlanden een machtig landsheer en naar zijn wil moest graaf Willem zich schikken. Het werd hem niet vergund als voogd voor zijn minderjarigen zoon op te treden, hij mocht alleen een drietal als voogden voordragen, die daarop ook werden benoemd. Hij moest er in toestemmen, dat René's erfgenaam in de Nederlanden op de „hyerländische" wijze (dus in den Katholieken godsdienst, want een andere godsdienst werd in de Nederlanden niet geduld) zou worden opgevoed. Een voordeel was het, dat hij gedaan kreeg, dat zijn zoon hem zou bijstaan in de regeling der Katzenellenbogische successie, waaraan de zoon ook zelf een aandeel kreeg, terwijl hij overigens van alle aanspraken op de goederen van zijn vader afzag.

Maar de hoofdzaak was, dat de jonge Willem in het bezit van René's erfenis geraakte. Deze — voorzoover ze hem werkelijk ten deel is gevallen — bestond uit de Nederlandsche goederen, uit die in Franche-Comté lagen, waar alleen de aanspraken op Chastelbellin betwist werden, en later, na den vrede, uit het prinsdom Oranje en de vier baronieën in Dauphiné; er is mij geen enkel bewijs bekend, dat ook de bezittingen in het hertogdom Bourgondië en die in Provence of elders hem ooit zijn toegevallen en — wat meer zegt — hiervan is ook later zeer weinig sprake meer.

Een zóó uitgebreid bezit als dat van de Nederlandsche Nassau's kon uiteraard niet bestuurd worden door den eigenaar alleen met zijn rentmeesters, baljuwen en secretarissen. De bezitter had hierbij raad noodig van rechtskundigen en van financieelen aard, en van ouds had zoowel de graaf van Nassau — als andere aanzienlijke edelen — hiertoe personen in zijn dienst. Uit deze personen is op den duur een Raad gevormd, die later den naam van „Raad nevens Zijne Excellentie" draagt

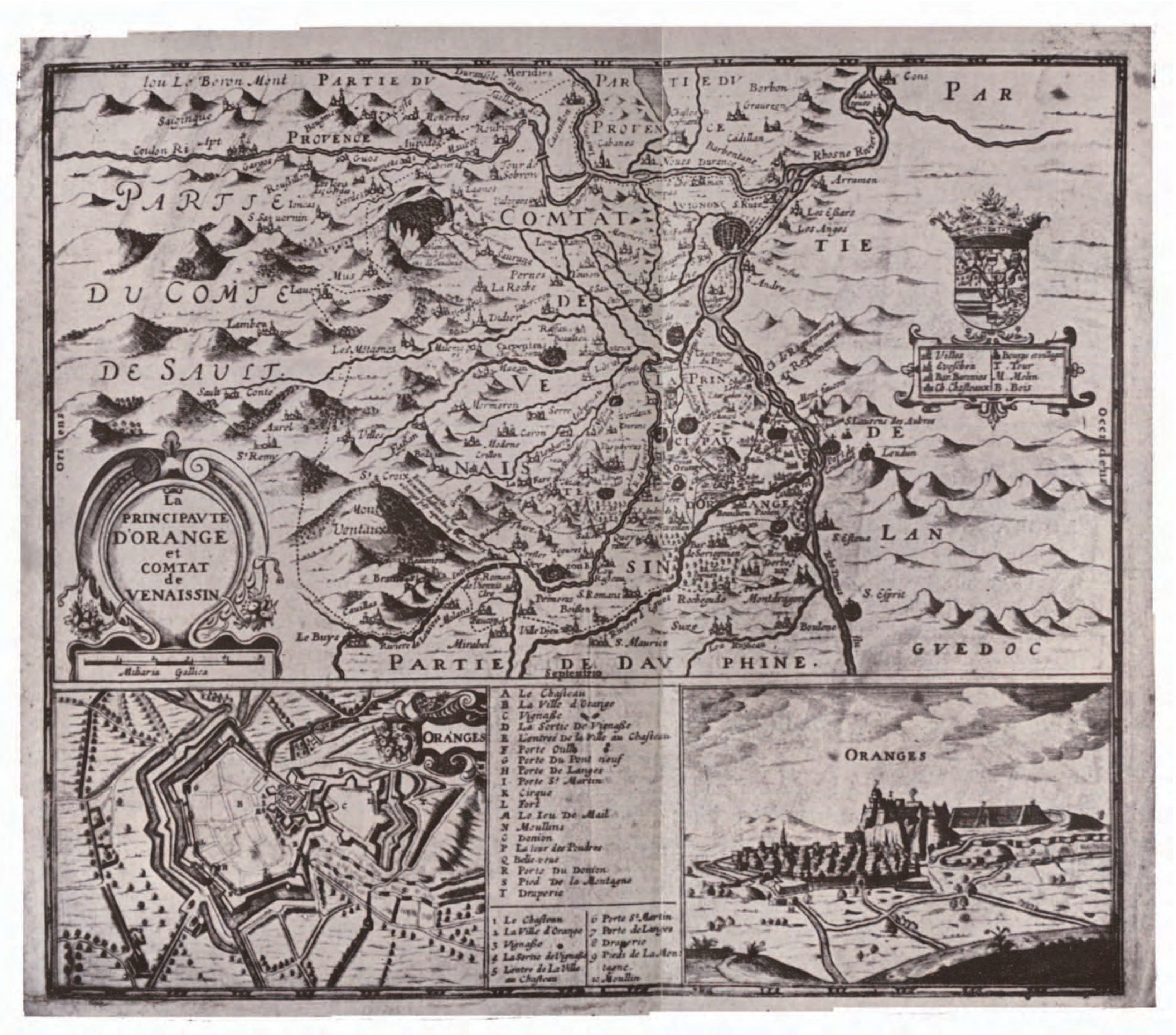

Kaart van het Prinsdom

en een vast lichaam werd, dat èn door de uitgebreidheid van het bezit der Oranje-Nassau's en door de positie, die hun huis ging innemen, een veel aanzienlijker rol heeft gespeeld dan die van andere aanzienlijke edelen. Domeinraad noemt men dezen raad ook wel, ofschoon hij zich niet altijd alleen met het bestuur der domeinen bezighield.

Het is zeer moeilijk bij benadering de opbrengst van het bezit, dat aan den jongen Prins Willem ten deel viel, te schatten; vele der bezittingen, meest buiten de Nederlanden, waren verpacht. Men heeft het berekend op 170.000 livres per jaar, wat dan zou wijzen op een vermogen van ongeveer ruim $3^1/_2$ millioen livres. Maar waarschijnlijk acht ik het, dat dit een fictieve berekening is van wat het heele bezit zou kunnen opbrengen, als alle inkomsten ontvangen werden. En bovendien heeft men te bedenken, dat René's nalatenschap, voor zoover deze in de Nederlanden lag, zeer bezwaard was met groote schulden uit den tijd van zijn vader. De voogden van den jongen prins Willem, toen ze een rekening gingen opmaken, zouden dit spoedig ondervinden en achtten groote bezuinigingen gewenscht.

9. De jeugd van Willem van Oranje-Nassau.

Tot op Prins Willem, dien men, hoogst oneigenaardig, nog altijd den Zwijger pleegt te noemen, is de geschiedenis van het Huis van Nassau, buitengewoon voorspoedig, maar niet treffend door zeldzame eigenschappen der handelende personen of door zeldzame schittering der bedreven daden. Zij is zeer aantrekkelijk door de groote stijging, welke ligt in de positie van het Huis zelve, en men concludeert er uit, dat behalve wat wij het toeval plegen te noemen ook gaven van ver-

stand en talent, kracht en wil tot dit succes moeten hebben bijgedragen.

In het midden der 16e eeuw treedt met prins Willem een figuur voor het voetlicht, die heel buitengewoon is en die niet alleen in de geschiedenis van zijn huis en van de landen, waarin dit huis zijn goederen had liggen, maar in de heele wereld van toen — en door de gevolgen van zijn optreden ook nog in die van nu — een overheerschende positie is gaan innemen. Door hem werd het Nassausche vorstenhuis van wereldvermaardheid. Hij heeft het bestaan en verstaan op het juiste moment in te grijpen in een ontwikkeling van internationale beteekenis, die in de Nederlanden haar voornaamste brandpunt vond.

De geschiedenis van dezen prins blijft eerst in de lijn van zijn Huis, waarom zijn jeugd het best in de oudere geschiedenis hiervan wordt ingepast.

De oudste zoon van gravin Juliana uit haar tweede huwelijk lijkt uiterlijk op zijn moeder, voor zoover men hierover kan oordeelen naar het eenige geheel authentieke portret van Juliana, waarover we beschikken: het portret met de meerkat in de armen (titelplaat). Bij haar is dat van geest en leukheid sprankelende gelaat, met de innemende glimlach, dat men — zonder de glimlach — ook bij Prins Willem vindt. Bij beiden zijn mooie, stralende oogen en een hoog voorhoofd. Innerlijk staat hij haar zeer dichtbij. Gravin Juliana (geb. 1506), opgevoed beurtelings te Stolberg en te Köningstein (bij Frankfurt) aan het Hof van een oom, huwde op jeugdigen leeftijd den graaf van Hanau. Er is van haar jeugd zeer weinig bekend. Zeker is het, dat zij, evenals de meeste harer verwanten, in de scherpe religie-tegenstelling in Duitschland, die toen ontstond, voor de nieuwe, door Luther opgewekte kerkelijke beweging opteerde. Te Stolberg zoo goed als te Hanau drong langzaam het Lutheranisme

Juliana van Stolberg

door en kreeg er tenslotte vasten voet. Juliana ontwikkelde zich als een vrome, diep-religieuse vrouw van groote zedelijke ernst; zij was begaafd met een helder, scherp verstand en zij was van nature sterk. Er is in haar een evenwichtigheid van geest en gevoelsleven, die haar als van zelf tot de leideres van haar groot gezin moet hebben gemaakt, zooals het aan sterke moeders past. Graaf Willem kon te rustiger de belangen van land en huis behartigen, waarvoor Juliana overigens, als het noodig was, ook wist op te komen.

Aan de opvoeding harer kinderen wijdde deze moeder zeer groote zorg, zooals zij aan de heele hofhouding deed. De hofschool te Dillenburg, waar haar eigen kinderen met die van verwanten en van aanzienlijke geslachten uit de buurt onderricht werden, was in haar tijd een inrichting, waar vormend gewerkt werd. De godsdienstige opleiding, die de gravin zelve behartigde, geschiedde in evangelische geest, want als graaf Willem zijn tweede huwelijk sluit, is deze reeds in Nassau binnengelaten. De algemeene opvoeding droeg een eenvoudig karakter: schrijven en lezen en rekenen; geen vreemde talen. Gravin Juliana zelf leerde tot in haar hoogen ouderdom geen Fransch en toch behoorde zij tot de meest ontwikkelden onder de vrouwen van haar tijd. Haar mooi, regelmatig schrift en haar spelling bewijzen dat zij ook in dit opzicht boven de meeste harer gezusters stond. In de geheele familie van den Dillenburg werden door den invloed van Juliana de nauwste banden gelegd, die — alle groote moeilijkheden en zorgen der komende decenniën ten spijt — onbreekbaar zijn gebleken. Allen zagen met den grootsten eerbied en de innigste liefde tot de Moeder op. Men leze den laatsten brief, dien de oudste zoon haar schreef — in 1580 — en men zal den indruk niet missen, hoe nauw de band van dezen zoon

en deze Moeder geweest moet zijn. Zooals hij hier vertrouwelijk aan zijn Moeder schrijft, zoo heeft hij als kind aan haar knieën gespeeld. Hier ligt de binding in zijn leven: het zijn de eenvoud en de goedheid en de zachtheid des harten, die zoo dikwijls het kenmerk van de wezenlijk grooten zijn, en deze eigenschappen zal men altijd door in het diepste innerlijke wezen van Prins Willem terugvinden.

Die oudste zoon uit Juliana's tweede huwelijk werd geboren 24 April 1533 op de Dillenburg. In de aanteekening van 's vaders secretaris heet het: „anno Cr. '33 uff doenstag den XXIIII tag Apprilis hat die die wolgeb. Juliana von Stolberg — zwischen zweyen und dryen, doch allernechst dryen urhen morges vor mittag in Schlosz Dillenburgh ein kyndlein menlichs Geschlechts, der nam soll Wilhelm heiszen, zur Welt geboren".

Elf à twaalf jaar lang bleef hij onder de zorgen zijner ouders. Wij mogen veronderstellen, dat hij met de andere kinderen van het hofgezin dartelde op den burcht en in het Westerwald, dat hij van zijn ouders en op de hofschool leerde —, en zich onder meer het prachtig regelmatige schrift eigen maakte, dat tot aan zijn dood haast even gelijkmatig is gebleven. Directe gegevens voor deze opvoeding ontbreken ten eenen male. Men kan den invloed ervan alleen uit de gevolgen deduceeren.

Wanneer de jonge Willem naar de Nederlanden is gegaan, om er 't tweede deel van zijn jeugd te beginnen?

Het is eigenlijk niet zeer aannemelijk, dat zijn vader hem op zijn verkenningstocht naar de Nederlanden, nadat hij kennis van René's testament had gekregen, al heeft meegenomen, zooals men dikwijls heeft aangenomen. Veel waarschijnlijker lijkt het, dat hij hem gebracht heeft, nadat de voorwaarden, die de Keizer

stelde, hem bekend waren geworden. In elk geval bevond zich prins Willem — zooals ik hem nu mag noemen, want hij werd in December 1544 ook erkend als Prins van Oranje — omstreeks Maart 1545 in de Nederlanden. De voogdij-commissie was toen in functie, de Nederlandsche opvoeding ging een aanvang nemen.

Voor de ouders moet dit afstaan van hun oudsten zoon, die niet — zooals vroeger met Hendrik III het geval was geweest — in handen van een verwant, maar van vreemden kwam, een offer zijn geweest. Zij moeten dit met berusting gebracht hebben, want het was de grootheid en de toekomst van hun huis, die er mede gemoeid waren. Hier mochten godsdienstige of andere overwegingen niet hinderend in den weg worden gesteld.

Wanneer prins Willem later in zijn apologie vertelt, dat hij in de Kamer van den Keizer werd „opgetooghen" — zooals Hooft het heeft vertolkt —, dan moet men dit niet naar de letter opvatten. Karel V heeft zonder twijfel den jongen Nassauer, die zulk een belangrijke plaats in zijn Nederlandsch rijk kwam innemen, met groote belangstelling gadegeslagen en zich meermalen met den intelligenten knaap onderhouden, hij schepte hierin behagen. Het is ook zeer goed mogelijk, dat hij hem noties van politieke en militaire zaken heeft bijgebracht. Maar al te hoog sla men dezen invloed niet aan, reeds alleen omdat de Keizer veelal uit de Nederlanden afwezig was. Meer komt hier de landvoogdes Maria, een zeer begaafde, hoogstaande vrouw in aanmerking, aan wier hof de jonge Prins veel verkeerde en die hem reeds in Mei 1545 op een reis naar de Noordelijke gewesten in haar gevolg medenam. Evenals haar broeder toonde zij veel belangstelling in haar jongen page, maar ik zou 't niet gaarne wagen haar invloed op zijn ontwikkeling te schatten.

De eigenlijke opvoeding geschiedde te Breda, waar de Prins het grootste deel van de 6 of 7 jaar van zijn minderjarigheid, die hem nog restten, moet hebben doorgebracht. Toen heeft hij Fransch en Nederlandsch geleerd, die hij beide geheel machtig werd; ook Latijn kende hij. Zijn vader, bevreesd dat hij het Duitsch zou vergeten, achtte 't reeds in 1549 noodig hem Duitsche boeken te zenden, opdat hij zijn moedertaal niet zou vergeten. Hier, te Breda, moet hij verder de ridderlijke kunsten, paardrijden, tournooieeren, het wapenbedrijf, in beginsel geleerd hebben. Champagney, broeder van den reeds invloedrijken Granvelle, oefende op deze opleiding den grootsten invloed en had eer van zijn werk. Prins Willem, die zich gemakkelijk aanpaste, werd het type van den volmaakten edelman en hoveling. Er ging groote aantrekkingskracht van hem uit, hij wist toen reeds de menschen voor zich in te nemen. Zoo goed als met zijn standgenooten, als de graven van Egmond, Aremberg, Hoorne, de baron van Montigny, ging hij op aangename wijze om met staatslieden als Granvelle en Viglius en met Spaansche bevelhebbers als Julian Romero.

Zoodra hij meerderjarig is geworden (1551), huwt hij: zijn keuze, door den Keizer mede bepaald, valt op Anna van Egmond, dochter van den kort geleden gestorven Maximiliaan van Egmond, graaf van Buren. Zijn vrouw bracht hem een belangrijke vermeerdering van bezit: ondermeer het graafschap Buren, IJselstein, Leerdam, Acquoy, Eindhoven, St. Maartensdijk; later bij den dood van Anna's moeder ook nog Beverweert. Het huwelijksleven van Willem enAnna maakt den indruk van gelukkig geweest te zijn, en Breda werd opnieuw de plaats van groote festijnen, vooral bij de geboorte van hun kinderen (ten getale van drie, van wie er twee, Philips Willem en Maria, in leven bleven).

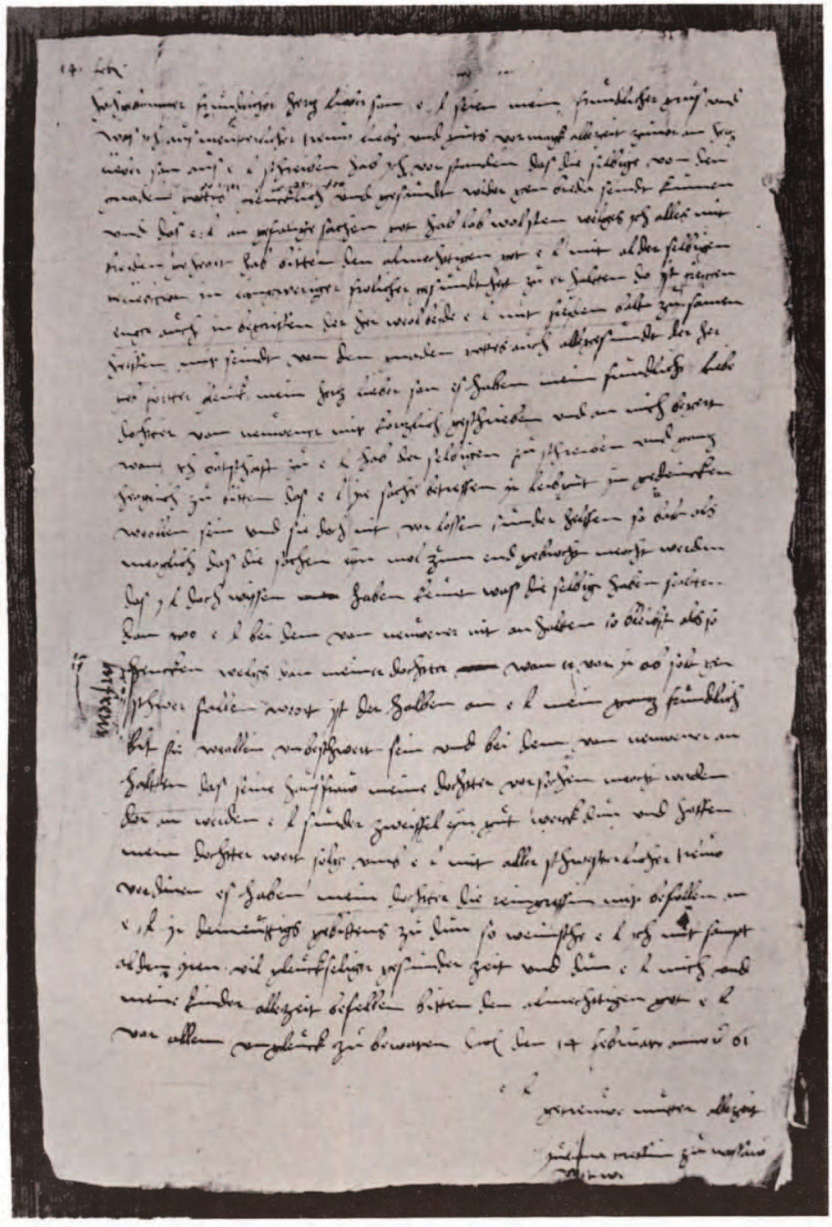

Brief Juliana van Stolberg aan Prins Willem I

Prins Willem had, als zijn oom Hendrik, een royale hand, en van de bezuinigingen, die de voogden zich hadden voorgenomen aan te brengen, bleek niet veel terecht te komen. Hier beweegt Prins Willem zich geheel op het niveau van zijn voorgangers, en zijn carrière ging evenzoo in dezelfde richting. Hij werd in de eerste plaats militair: reeds in 1551 kapitein van een compagnie ruiters, in 1552 kolonel van 10 vendels Neder-Duitschers, en als zoodanig deed hij mede aan de krijgsbedrijven in een nieuwen oorlog van Karel V met Frankrijk; in 1555 reeds werd hij benoemd tot kapitein-generaal van het leger bij Givet.

Zijn geheele optreden tegenover de hooge regeering, in de eerste plaats tegenover de landvoogdes, maar ook tegenover machtige staatslieden als Viglius en Granvelle, is vol eerbied. Als zijn voorzaten dient hij de regeeringspolitiek, die hij in zijn omgang met de pasgenoemden moet hebben leeren kennen. Hij verheugt er zich over, als de landvoogdes hem een gunst bewijst. Slechts enkele keeren uit hij klachten over den toestand van het leger, zooals ook zijn voorzaten zich deze soms veroorloofd hadden. Er is — behalve in den toon, die hier en daar een groote mate van zelfstandigheid verraadt —, niets wat den toekomstigen rebel aanduidt.

Wanneer Karel V, jong oud en vermoeid, besluit de regeering over de Nederlanden neer te leggen, wordt de Prins uit het legerkamp opontboden naar Brussel, om bij de plechtigheid van den afstand tegenwoordig te zijn. Leunende op den schouder van den aanzienlijksten Nederlandschen edelman, aan wien hem een band van piëteit bond door de herinnering aan graaf Hendrik, verscheen de Keizer voor de vergadering der Staten-Generaal. Het was als de slotapotheose van de groote positie, die het Huis Nassau zich, onder de heerschappij

van het Vorstenhuis, verworven had. Prins Willem moet toen oprecht geloofd hebben, dat hij er in was geslaagd in de sporen zijner Nederlandsche voorouders te treden. En toch — heeft het toen in zijn onderbewustzijn al niet lichtelijk gewoeld? De groote ernst — op het bittere af — op zijn algemeen bekend jeugdportret van Moro (te Kassel), dat van 1555 dateert, wijst op grootere bezinning dan men op zijn leeftijd mocht verwachten.

Sterk gebonden bleef Prins Willem aan zijn verwanten te Dillenburg. De zaken, die hij met den Keizer behandelde, hebben vooral op de belangen van Nassau betrekking. In de brieven aan zijn vader is een toon van groote aanhankelijkheid. Hem vooral was het te danken, dat de Keizer — na zijn overwinning in de eerste periode van den godsdienstoorlog in Duitschland — een voor Nassau gunstig vonnis velde in de langwijlige zaak van Katzenellenbogen. Maar tot uitvoering kwam het niet, omdat Karel V in de tweede phase van dien strijd het onderspit dolf. De oplossing werd, eerst na 's Keizers aftreden, gevonden in een minnelijk vergelijk, dat in 1557 tot stand kwam: Katzenellenbogen bleef aan Hessen, maar Nassau behield het recht den titel te blijven dragen en werd schadeloosgesteld met een zeer hoog bedrag in geld (f 450.000), waarvan Prins Willem een gedeelte ontving.

Twee jaar later stierf graaf Willem. De Prins, die de begrafenis niet kon bijwonen, wijdde woorden van dankbare herinnering aan „ung tel père à qui nous tous luy estions tant obligé pour si grande amour et affection qui nous portoit". En hij, die nu het hoofd van zijn Huis werd, terwijl zijn oudste broeder Johan (VI), ook als voogd voor zijne minderjarige broeders, in Nassau opvolgde, beloofde zijn moeder en broeders en zusters te zullen steunen „en tout ce que sera pour vostre

Anna van Egmond

bien et augmentation de nostre Maison" — dat altijd met de hulp van God was geweest „en si bonne renommée et estimation."

Ook dit is als een slotapothose. De Prins heeft zijn verzekering ernstig gemeend, hij legde hiervan getuigenis af in een familie-overeenkomst van 1560, waarbij hij onder meer verschillende geldelijke verplichtingen tegenover zijn zusters op zich nam. Ongeveer in dezen tijd vond ook zijn broeder Lodewijk een plaats in 's Prinsen hofhouding in de Nederlanden. Hij kon niet voorzien, dat andere hoogere belangen dan die van zijn huis bij hem spoedig de overhand zouden krijgen en dat deze belangen hem en de zijnen in een andere richting zouden sturen dan die tot dus verre gevolgd was.

II. IN DEN NEDERLANDSCHEN VRIJHEID-STRIJD.

1. Prins Willem in legale oppositie tegen de regeering.

Een groote cultuur-strooming op welk gebied ook krijgt eerst dan hare ware beteekenis, wanneer een mensch van bizondere begaafdheid haar tot een tastbaar doel weet te leiden. Zulk een beweging op godsdienstig-politiek gebied deed zich in de tweede-helft der 16e eeuw in de Nederlanden voor, en Willem van Oranje werd haar leider.

Als Karel V de regeering neerlegt, is zijn rijk in de Nederlanden stevig gevestigd. Het heeft onmiskenbaar groote vorderingen gemaakt in de richting van een eenheidsstaat, van een nationaal rijk. Vooral in de oudere, de patrimoniale, deelen; de nieuw verworven gebieden in het midden en het Oosten van het Noordelijke gedeelte hangen er losser bij, maar ook zij ondergaan reeds den invloed der centrale regeering. Met elkander zijn de Nederlandsche gewesten, welker landsheer dezelfde is, nu vereenigd in den Bourgondischen kreits en daarin is hunne in vergelijking van andere kreitsen bizondere verhouding tot het Duitsche Keizerrijk vastgelegd.

Tegenover Philips II staan de Nederlanders van den beginne af anders dan tegenover zijn vader. Hij is een Spanjaard, kent de Nederlandsche taal niet, maakt bij

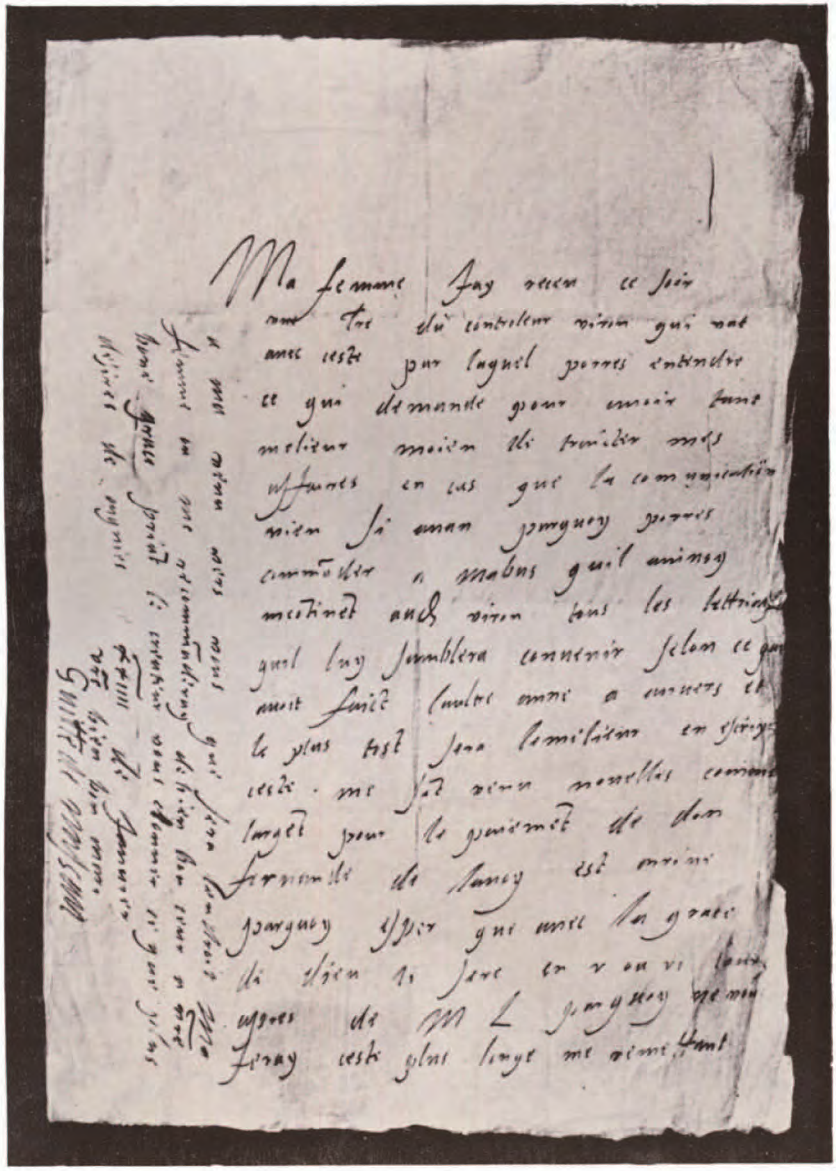

Brief van Prins Willem I aan Anna van Egmond

zijn verschijning hier te lande reeds in 1549 — toen hij een huldigingstocht als aanstaand opvolger ondernam en ook te Breda op het kasteel verwijlde — geen sympathieken indruk. De nieuwe vorst mist de soepelheid van zijn keizerlijken vader, hij zet diens politiek op meer principieele wijze voort. Als hij na vier jaar verblijf hier te lande naar Spanje vertrekt, is het verzet tegen zijn beden-aanvragen in de Staten-colleges veel scherper geworden dan ooit vroeger. En de invoering eener nieuwe kerkelijke indeeling, die de Nederlanden kerkelijk onafhankelijk van buitenlandsche bisdommen maakte, wekte in breede kringen scherpen tegenstand, omdat de regeling bepalingen inhield, die de belangen van edelen en kloosters schade deden.

Ook de verhouding van Prins Willem, evenals die van verscheidene andere grooten, tot den nieuwen vorst is anders. Niet uiterlijk! Philips II trachtte in zijn eerste regeerjaren de edelen aan zich te binden zooals zijn voorgangers dit gedaan hadden. Prins Willem wordt spoedig lid van den Raad van State, Vliesridder, in 1559 stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Hij heeft een commando in een nieuwen oorlog tegen Frankrijk. De vorst, die steeds geld noodig heeft, verpandt hem Grave en Kuik. Belangrijker zijn zijn diplomatieke opdrachten: hij gaat in 1557 naar den Rijksdag te Frankfurt, om officieel den afstand van het keizerschap door Karel V te berichten en de insigniën over te brengen aan den Roomsch-Koning, Ferdinand, Karel's broeder, die hem in de Oostenrijksche erflanden opvolgde en nu ook tot Keizer werd geproclameerd; hij neemt — met Granvelle en Alva — een belangrijk aandeel aan de vredesonderhandelingen met Frankrijk, die in 1559 tot een goed einde worden geleid. Zijn levenspad lijkt geheel gebaand te zijn als vroeger dat van zijn Nederlandsche voorouders. Maar het gaat anders. Als lid

van de Ridderschap in de Staten van Brabant doet hij mede aan de oppositie tegen de petities van den landsheer. Aan dezen biedt hij aan, samen met andere leden, afstand te doen van zijn plaats in den Raad van State, omdat dit lichaam bij belangrijke regeeringszaken nooit gehoord wordt. Te Vlissingen, bij het afscheid, belooft Philips II beterschap en beweegt hem zijn functie te blijven waarnemen. Of hij toen ook de uiting aan het adres van den Prins gebruikt heeft: „niet de Staten, maar gij, gij?" Het moge legende zijn, het treft de situatie in het hart. Er is misnoegen getoond en de Vorst heeft, intuïtief, in Oranje den leider van het verzet aangevoeld.

Ook van andere zijde werd reeds toen het bizondere in Oranje's persoonlijkheid opgemerkt. Een humanistisch schrijver zingt, als hij 25 jaar is, zijn lof in al te klinkende tonen, hem noemende bovenal „de liefhebber van zijn volk", „een vorst van wien de hoogste deugd verwacht werd." Er kan geen twijfel aan zijn, dat Oranje's scherp intellect toen ter tijd tot groote ontwikkeling was gekomen; tevens geeft hij bewijzen van een koel, klaar, berekenend verstand. Als hij na den vrede met Frankrijk, dien van Câteau Cambrésis, korten tijd als gijzelaar te Parijs vertoeft en Koning Hendrik II hem op een rit verhaalt, dat Alva, ook gijzelaar, hem mededeelingen heeft gedaan over plannen van Philips II om de ketterij overal uit te roeien, dan voelt hij direct, dat hij niet moet laten merken, dat hij zelf hiervan niets weet. Dit ware beneden zijn waardigheid, en dus zegt hij, dat Philips II aan deze plannen vasthoudt, waarop Hendrik II er dieper op ingaat.

Ziehier iemand die zich van eigen waarde bewust is en ook niet tegen een diplomatische handigheid opziet. Ongetwijfeld moet deze onthulling hem versterkt heb-

ben in de overtuiging, dat hij — met andere aanzienlijke edelen — buiten 's konings politiek stond. Dáárop komt het hieraan. Deze Willem van Oranje, die zich beschouwde door zijn positie in en buiten de Staten als een „voornaamste gelidmaat van de Generale Staten des lands", achtte zich gekrenkt, omdat de landsheer buiten hem en zijn standgenooten om de belangrijkste zaken voor zich hield, en vooral vreemdelingen als Alva en Granvelle in zijn vertrouwen nam. Zijn ambitie — want hij wenscht ook een rol te spelen, hij acht zich daartoe in staat — leidt hem hier. Maar, stellig nog niet geheel klaar en duidelijk, ook het rijpende inzicht, dat de Nederlandsche zaak door den landsheer niet behartigd wordt op een wijze, die met Nederlandsche belangen strookte. Ook zijn aandrang, om de Spaansche troepen, die na den vrede hier nog bleven — en waarover hij, samen met Egmond, op Philips' verzoek het toezicht op zich had genomen, zoodat hij ook met hun bevelhebber, Romero, in goede verstandhouding kon staan —, het land te doen verlaten, geeft een duidelijke vingerwijzing in die richting: Nederland geen Spaansch wingewest, hier geen absolute vorstenheerschappij zooals die in Spanje mogelijk was.

Deze ontwikkeling van Prins Willem, die hem in oppositie tegen de politiek van den vorst brengt, is hoogst belangrijk. En even zeer belangrijk is de vraag, of op dit oogenblik op deze houding ook religieuse motieven van invloed waren. Of — met andere woorden — juist is de voorstelling uit de Apologie, dat het onderhoud met Hendrik II en het hierdoor opgewelde medelijden met de velen, die door een nieuw in te voeren inquisitie ten doode gedoemd zouden worden, ook tot zijn oppositie, bepaaldelijk tot zijn besluit om de Spaansche troepen te verwijderen, heeft medegewerkt?

Ik acht dit zeer wel mogelijk. Prins Willem is behalve

een intelligent, ook een zeer gevoelig mensch. Zijn humaniteit treft herhaaldelijk in zijn correspondentie. Zijn godsdienstig leven echter is in deze jaren verre van helder. Hij belijdt in het openbaar het Katholicisme, dat men hem van zijn twaalfde jaar heeft opgelegd. Maar het in zijn jeugd — door zijn moeder — gestrooide zaad — dat van de aanhangers der Augsburgsche confessie, die na den godsdienstvrede van Augsburg een eigen, evangelische kerk vormden — was daarom niet verloren gegaan: het wordt in de Apologie uitdrukkelijk geconstateerd en men heeft geen recht hieraan te twijfelen. Maar men merkt van ware godsdienstigheid bij den Prins in deze jaren heel weinig en toch heeft hij met de dubbelheid, die in zijn religieus leven was gekomen, — in de tegenstelling van zijn innerlijk leven met zijn uiterlijken levensstijl — wel gestreden. Wanneer Anna van Egmond hem reeds in 1558 door den dood ontvalt, en zij natuurlijk volgens de katholieke ritus begraven wordt, zegt Juliana, die niet wilde dat drie harer andere kinderen, die te Breda te gast waren, de begrafenis bijwoonden: „ik wenschte dat de Prins er ook niet bij was; behalve dat het tegen God is, weet ik, dat het opnieuw groote bekommering zal geven". De moeder moet het geweten hebben dat haar oudste, die kort te voren nog bij haar was geweest, in zich zelf met het geloof niet in het reine was.

Van iemand in zulk een gesteldheid kan men niet verwachten, dat hij vervolging en verbranding van niet-katholieken zou goedkeuren. Al waren de vervolgden omstreeks dezen tijd vooral Calvinisten, van wier opvattingen de Prins nog zeer ver afstond. Wanneer hij in 1561 in zijn Prinsdom, waar het, in nauw verband met de kerkelijke twisten in Frankrijk tusschen Hugenooten en Katholieken heel roerig was, een plak-

Philippus II Catholicus Hispaniarum Rex
Et Indiarum Noviq Orbis Monarcha
Potentissimus

Philips II

kaat afkondigt, wordt wel „nostre saincte mère Eglise" uitsluitend gehandhaafd, de prediking van nieuwe en verkeerde „doctrines" verboden, maar er is geen sprake van vervolging van niet-katholieken; de tendenz is vooral om de rust in het land te handhaven.

Maar men mag toch de voorstelling van de Apologie niet al te zwaar laten wegen. De Prins leefde het leven van den „Grand Seigneur", die, als verreweg de meeste zijner standgenooten, zich om godsdienst weinig bekommerde. Zijn leefwijze miste ook — vooral na den dood van zijn eerste vrouw — het kenmerk van losbandigheid niet, die in verscheidene lieden met wie hij omging hoogtij vierde. Hij liet zich soms over den omgang met vrouwen en over godsdienst zeer lichtzinnig uit. Maar met dit al blijft hij altijd boven het ordinaire type van den Nederlandschen edelman van dien tijd uitsteken. Hij laat zich in den grond niet bederven; dit leven van kostbare drinkgelagen en van groote luxe, al mag hij er tijdelijk van genoten hebben, bleef voor hem bijzaak. Hoofdzaak wordt in zijn leven de politiek, het sterkst ontwikkelt hij zich als politicus. Dat is altijd zoo gebleven, maar later zou het andere, het humane en religieuse, dat nu nog dieper in hem verscholen lag, beter zichtbaar worden.

Politiek vooral heeft men te zien in de niet-uitvoering van Philips' bevelen, bij zijn vertrek met nadruk herhaald, om de plakkaten tegen de ketters streng toe te passen, waaraan de regeering hem een paar keer uitdrukkelijk herinneren moet. Politiek is zijn langzaam opkomende oppositie tegen Granvelle, na de invoering der nieuwe hiërarchie aartsbisschop van Mechelen en primaat der Nederlandsche geestelijkheid, spoedig ook kardinaal en tevens voornaamste raadsman van de nieuwe landvoogdes Margaretha van Parma, Philips' halfzuster: hij werd om zijn invloed beschouwd als de

sterkste vertegenwoordiger van Philips' politiek in de Nederlanden, wier uitvoerder hij inderdaad was, al was hij volstrekt niet in alle deelen haar inspirator. Politiek, met dynastische tint, was zijn tweede huwelijk met de keurprinses Anna van Saksen, dochter van Keurvorst Maurits, die Karel V in Duitschland verslagen had, en uit een zeer bekende Luthersche familie.

Prins Willem heeft niet lang na den dood van zijn eerste gemalin gewacht met het zoeken van een tweede. Is het niet opmerkelijk, dat hij uitziet in dezelfde richting waarin zijn vader na den dood zijner eerste vrouw uitgezien had: een prinses van Lotharingen, eene van Saksen? De vrijage om Renata van Lotharingen, dochter der hertogin-weduwe Christina, mislukte; die om Anna had goede gevolgen, ofschoon ernstige tegenstand, zoowel van de zijde van Anna's grootvader, landgraaf Philips van Hessen, als van de zijde der regeering in de Nederlanden niet uitbleef. Maar de Prins, met steun van keurvorst August van Saksen, Anna's voogd, en diens gemalin, sprong over alle bezwaren heen. Dit geldt in het bizonder van die betreffende den godsdienst. Zijn gemalin zou in de Nederlanden niet anders dan Katholiek kunnen leven en Oranje verzekerde aan Philips II, dat dit het geval zou zijn; maar aan Anna's verwanten deed hij toezeggingen van vriendelijke behandeling in zake de religie met de verzekering er bij, dat hij zelf tot hun geloof overhelde, en ofschoon hij eerst constant weigerde iets positiefs hieromtrent op schrift te stellen, stemde hij ten slotte toe in een notarieele acte, waarin hij zijn woord gaf dat op de vervulling hunner wenschen gerekend kon worden. De bekende uiting, dat zijn vrouw zich meer om ridderromans als de Amadis de Gaule dan om den bijbel moest bekommeren, dateert uit dezen tijd der huwelijkswerving en mag tevens als

Prins Willem I

bewijs gelden, dat hij zelf om zaken van godsdienst toen weinig gaf, al heeft hij de uiting nog vóór zijn huwelijk herroepen. Dit huwelijk, heeft hij geschreven, dient tot groote eer en welvaart van mij en de mijnen: hij kreeg een belangrijke huwelijksgift en werd verwant aan een zeer aanzienlijk en invloedrijk Duitsch vorstenhuis. Iets dergelijks zou hij hebben kunnen zeggen van een huwelijk met Renata, ofschoon het geheel andere politieke aspecten zou hebben geopend. Overigens: van buitenlandsche politieke bedoelingen, — die men licht zou kunnen veronderstellen — is de keuze toch wel geheel vrij.

In Augustus 1561 werd de bruiloft met groote praal te Leipzig gevierd, in tegenwoordigheid zelfs van een vertegenwoordiger van Philips II, die zijn bezwaren op zijde had moeten zetten. Prins Willem had met groote durf en even groote diplomatieke handigheid zijn wil doorgezet, maar deze overwinning moest hem van zijn landsheer verder verwijderen. En het is niet geheel onbegrijpelijk, dat Granvelle naar aanleiding van handelingen als deze den Prins als „listig", als „zwijger" ging beschouwen.

Evengoed deed dit de aanval op Granvelle, dien hij — kort vóór de Leipziger bruiloft — geopend had in een uitvoerigen brief aan Philips II. Hierin wordt de grief van 1559 verder uitgewerkt. De belofte, door den Koning bij zijn afscheid afgelegd, is niet vervuld. De Raad van State is even machteloos gebleven als voorheen; Granvelle wordt als de schuldige aangewezen, de landvoogdes zou wel beter willen. De klagers, — met Oranje, Egmond, die het schrijven mede onderteekende —, verzochten, om geen verderen spot op zich te laden, ontslag als lid van den Raad of het volgen van een anderen koers in de regeering.

Deze jaren in het leven van Prins Willem zijn van de

uiterste beteekenis: èn omdat de Prins in dezen tijd in bewuste oppositie tegenover de regeering kwam te staan èn omdat deze tijd de kiem bevat van wat is gevolgd. Niet dat de Prins dit zelf vóórgevoeld heeft. Het was nu nog alleen politiek inzicht met wat dynastiek belang, dat vorst en vazal van elkaar verwijderde. Er was geen sprake van een geheele scheiding of scheuring. In Prins Willem leeft geen rebellen-natuur. Met zijn oppositie hoopte hij zijn vorst te kunnen belezen, om meer naar hem en zijn standgenooten, van wie zeer velen zich ontevreden betoonden, te luisteren. De verdere ontwikkeling voltrok zich toen de Vorst niet of weinig luisterde naar raad, die hem door Nederlanders gegeven werd.

Prins Willem's geest werkt niet spontaan; zijn visie vervormt zich gradueel, hij komt langzaam aan tot grooter klaarheid; hij schijnt een echte Westerwalder, zegt Van Schelven, 's Prinsen jongste biograaf, want de bewoners van het Westerwald zijn langzaam en komen niet licht tot beslissingen; maar ook doorzettend als zij eenmaal een beslissing hebben genomen. Heel duidelijk bewijst een vergelijking van zijn uitingen van 1561 en van drie jaar later, hoe gradueel de ontwikkeling was.

Dan is Granvelle, tengevolge van de stage oppositie van den hoogen adel, die ten slotte steun bij de landvoogdes vond, „weggewerkt". De Raad van State schijnt daarna van meer belang te zullen worden. Maar ondertusschen is er meer spanning in de Nederlanden, vooral in het Zuiden, gekomen. De Calvinisten, wier aantal snel toeneemt, zijn hiervoor verantwoordelijk, zij toonen zich minder geduldig dan de Lutheranen hadden gedaan, in overeenstemming met hun leer, die verzet tegen den vorst, zij het onder zeer beperkte voorwaarden, geoorloofd acht. De vervolgingen om den geloove wekken meer en meer aanstoot.

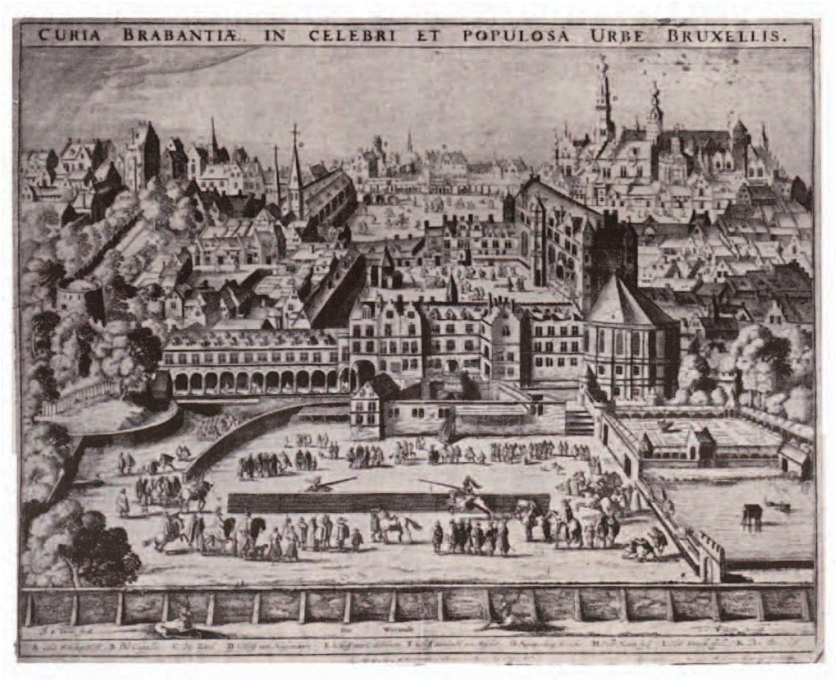

Het Hof te Brussel met het Nassausche paleis op den achtergrond

In het einde van 1564 besluit de Raad een afgezant naar Spanje te zenden, om Philips op de dreigende gevaren van de toenemende spanning te wijzen. En nu houdt Oranje op Oudejaarsavond zijn eerste groote redevoering, die opzien baart. Men moest den Koning klaren wijn schenken, zei hij. Er was in de regeering veel bederf. Noodig was, argumenteerde hij, dat de Raad van State een werkelijk regeeringscollege zou worden; dat de uitvoering der besluiten van het Concilie van Trente (die de geloofsvervolging nader omschreven) niet geschiedde in de Nederlanden, en dat de heele geloofsvervolging een einde nam. Zelf, zeide hij, houd ik aan het Katholicisme vast, maar ik kan niet goedkeuren, dat vorsten over het geweten hunner onderdanen beschikken en hun hun vrijheid van geloof en godsdienst ontnemen. In de praktijk had hij van deze zienswijze reeds getuigenis afgelegd, toen hij in 1563 bij een nieuwe ordonnantie in zijn Prinsdom het naast elkander bestaan van Hugenooten en Katholieken beide veroorloofde, waarmede hij het voorbeeld der Fransche regeering volgde, die toen — tijdelijk! — een dergelijken maatregel had getroffen.

Het zeer korte uittreksel uit deze rede — die wij niet in haar geheel kennen — laat duidelijk zien, dat hier een algemeen regeer-programma te voorschijn komt, dat het Nederlandsche element tot grooteren invloed bedoelt te helpen — waarbij de Prins ook wel aan een geregelde samenroeping der Staten zal gedacht hebben — en dat vrijheid van geweten predikt. In dit programma staat *Willem van Oranje principieel tegenover Philips*, die van Spanje uit op zijn wijze de Nederlanden wil regeeren en gebruiken voor zijn doeleinden, die naar vorsten-almacht streeft en de alleen-heerschappij der Katholieke kerk wil handhaven. Vooral op dit laatste moet de nadruk worden gelegd. In latere jaren is ge-

bleken, dat de Koning tot toegeven op zuiver politieke punten groote bereidheid toonde; maar op dat van den godsdienst heeft hij nimmer getergiverseerd. Juist daarom is de Nederlandsche opstand in den grond der zaak bovenal een godsdienststrijd: want in de Calvinisten, die in hun geloof evenmin van toegeven wilden weten, vond Philips zijn sterkste tegenstanders. Deze tegenstelling, zooals ik ze hier stel, werd toen niet zóó scherp gevoeld. Allerminst door Oranje, die eerlijk gemeend moet hebben door overreding tot overeenstemming met den Koning te kunnen geraken, maar toch onder den invloed van de toenemende religieuse beweging ook zelf aan het religieuse element in zijn beschouwingen allengs een ruimer plaats toekende.

Men ziet dit al duidelijker in het „wonderjaar" 1566. Wanneer Philips II de roepstem van den Raad negeert en Egmond, die de zending naar Madrid had waargenomen, onverrichterzake laat terugkeeren, dan groeit de spanning zienderoogen en zij breidt zich uit in alle bevolkingslagen. De lagere edelen vormen hun compromis, bieden hun smeekschrift aan de landvoogdes aan; de kooplieden doen van zich spreken; de Calvinistische predikers trekken door het land, houden hunne hagepreeken. In den zomer van 1566 worden de Katholieke kerken bestormd en de beelden gebroken.

Oranje volgt al deze dingen met de grootste aandacht, heeft vooral door zijn broeder Lodewijk, die tijdens zijn verblijf in de Nederlanden tot het Calvinisme begon over te hellen, verbinding met de edelen van het compromis; hij beraadslaagt met hen en anderen, maar hij blijft het dichtst bij Egmond, Hoorne en andere hooge edelen, die geen van allen neiging toonen tegen de regeering in openbaar verzet te komen. In werkelijkheid volgt hij zijn eigen koers. Zijn gedachten van dezen tijd zijn duidelijk uiteengezet in verschil-

lende brieven en memories, die de verbreeding van zijn opvattingen aanwijzen en tevens den toenemenden invloed van den godsdienst op zijn zienswijze.

Op grond van welvaartspolitiek en van de ligging der Nederlanden, die geen land op zich zelf vormen; op grond van humane overwegingen, dat het pijn doet menschen te zien verbranden, die meenen goed gedaan te hebben; uit afkeer van gewetensdwang, die altijd weer tijd en plaats doet zoeken, om er zich van te bevrijden; uit vertrouwen in de goddelijke leiding, die de onware gelooven zal doen versmelten als sneeuw voor de zon — komt hij nu in groote welsprekendheid op voor vrijheid van geweten, en de bewogenheid, die in zijn uitingen natrilt, toont telkens opnieuw hoe diep hij dit voelde. En nu Philips II zich niet liet belezen, zocht hij hulp bij zijn verwanten in Duitschland, bij den Saksischen Keurvorst en den Hessischen Landgraaf vooral: met hun steun hoopte hij den Keizer tot medewerking en door dezen Philips II toch tot toegeven te bewegen. Een nauwere aansluiting van de Nederlanden bij het Duitsche rijk kwam bij hem in overweging, en een aanneming van de Augburgsche confessie. Daardoor zou het, meende hij, mogelijk zijn bloedvergieten en een binnenlandschen oorlog — zooals die in Frandrijk woedde — te voorkomen.

Zulke gedachten woelen in Oranje's geest. Zij beoogen bovenal vrede, zooals die in Duitschland, althans voorloopig, op kerkelijk gebied heerschte. Daartoe heeft Oranje ook naar hereeniging van de gescheiden kerken gestreefd. Hij heeft spoedig moeten ervaren, dat het hier om niet verzoenbare zaken ging, en tevens, dat er uit Duitschland weinig sympathie voor zijn streven was te verwachten. Maar verklaarbaar is zijn zienswijze zonder moeite. Hij was Duitscher, voelde zich als zoodanig, en zijn omzien in de eerste plaats

naar Duitschland was ook om de positie van de Nederlanden en om de herinnering aan den tijd van Karel V als vanzelfsprekend. Bovendien: hij had afkeer van de Calvinisten, die zich opstandig toonden; hij gunde hun wel vrijheid van geloof, maar keurde hun geweldpleging, in het bizonder ook den Beeldenstorm, af.

Onvoldragen mag men Oranje's ontwikkeling in dezen tijd wel noemen, in vergelijking van wat zou volgen. Maar besluiteloosheid, aarzeling, huichelarij — waarvan hij, vooral om zijn houding in 1566, dikwijls beschuldigd is — zijn er niet. Er zijn in dit jaar groote spanningen in hem, er zijn aanhoudend overwegingen van allerlei mogelijkheden, tot zelfs van het werven van troepen toe, waarvoor edelen van het Compromis als Hendrik van Brederode en Graaf Lodewijk sterk ijverden. Men heeft gemeend, dat Oranje aan gewapend verzet zou hebben meegedaan, als Egmond gewild had. De vraag is niet positief te beantwoorden, want Egmond weigerde stellig. Maar eigenlijk laten Oranje's eigen uitingen zulk een conclusie ook niet toe.

Evenmin mag men den Prins verwijten, dat toen de Calvinisten in het einde van 1566 tot de daad overgingen — te Antwerpen en te Valenciennes vooral —, hun verzetsbeweging door zijn schuld is mislukt. Immers zij handelden tegen zijn opvattingen, tegen zijn inzichten in. Als staatsman moet hij begrepen hebben, dat met de toen tot opstand bereide krachten geen kans op slagen bestond. Zijn positie was niettemin uiterst moeilijk. Hij handhaafde — bepaaldelijk te Antwerpen — met moeite de orde voor een regeering, wier politiek hij feitelijk afkeurde. De Calvinisten delfden het onderspit, en vervloekten den man, van wien zij steun verwacht hadden. De regeering voelde zich na hare overwinning sterk en wantrouwde den man, in wien zij den kwaden geest der beroering meenden

Uittocht van Prins Willem uit Antwerpen (1567)

te moeten zien. Philips II, na den Beeldenstorm de onverzoenlijkheid zelve, besloot tot de zending van den Hertog van Alva met een leger, om de schuldigen aan de troebelen te straffen en zijn doeleinden in de Nederlanden te verwezenlijken.

Oranje's politiek beleid had de nederlaag geleden. Hij zelf was tusschen hamer en aambeeld geraakt en had daarbij een groot deel van zijn aanzien verloren. Hij had gedacht met zijn standgenooten een betere toekomst voor de Nederlanden te kunnen openen, langs legalen weg, zonder geweldpleging. Zijn houding had hem eerst van den Koning, ofschoon hij dezen altijd van zijn trouw trachtte te overtuigen, dan van de voornaamste raadgevers van de regeering, dan ook van Margaretha verwijderd, en bij de meesten zijner standgenooten had hij weinig daadwerkelijken steun gevonden: ook Egmond en Hoorne, met wie hij het meest overlegd had, hadden getoond 's Prinsen doeleinden niet te begrijpen. Voor het oogenblik werd Willem van Oranje een tragische figuur, wiens politiek streven hem tot vereenzaming en in wantrouwen bij velen gebracht had.

Maar toen de regeering na hare overwinning een nieuwen eed van hare ambtenaren eischte, weigerde hij dezen af te leggen en gaf daarmede een bewijs van karaktervastheid: hij had bij zijn ambtsaanvaarding een eed afgelegd en achtte geen reden aanwezig voor het afleggen van een nieuwen. Niet lang daarna besloot hij het land tijdelijk te verlaten; hij wilde, schreef hij, naar Nassau, om zijn familie-aangelegenheden te regelen; hij beschouwde zich als ontslagen uit zijn ambten, omdat hij den nieuwen eed geweigerd had. Hij zou buitenslands afwachten wat verder zou gebeuren; hij was, geregeld ingelicht door geheime berichten uit Madrid, vrij goed op de hoogte van de daar heerschende

stemming. Daarmede volgde hij het voorbeeld van zeer velen, vooral Calvinisten, het meest uit de Zuidelijke gewesten, die in ballingschap gingen, vooral naar West-Duitschland en naar Engeland, omdat zij begrepen wat hun te wachten stond.

Het was in April 1567, toen Prins Willem met zijn gemalin, een groot deel zijner familie en een groot gevolg van Antwerpen, waar een groote menigte hem uitgeleide deed, zich op weg begaf naar Breda, vanwaar hij naar zijn stamland trok. En het is een groot geluk gebleken, dat hij tot uitwijking is overgegaan, al heeft hij 't zich later meer dan eens tot verwijt gerekend, dat hij in 1566 de wapens niet had opgenomen. Nog altijd was hij niet overtuigd, dat gewapend verzet als gewettigd mocht worden beschouwd: de ware impuls hiertoe was nog niet aanwezig. Nog stond zijn geweten hem dit niet toe, maar dit geweten veroorloofde hem ook niet de regeeringspolitiek verder te steunen. Ware hij gebleven — de zeer groote kans zou hebben bestaan, dat hij het lot van Egmond en Hoorne en van zoo vele anderen zou hebben gedeeld. Drang tot zelfbehoud moge hem in deze dagen mede beheerscht hebben, niet minder sterk moet het inzicht werkzaam zijn geweest, dat hij voor 't oogenblik in de Nederlanden niets kon doen wat zijn doel kon dienen. Aan dit doel bleef hij getrouw.

2. Prins Willem terug op den Dillenburg.

Op den 7en Mei deed Prins Willem zijn intocht op den Dillenburg, dien hij als kind verlaten had in gezelschap van zijn vader en waarschijnlijk eenige dienaren, en waar hij nu als man terugkeerde met een gevolg, dat op ruim 150 personen berekend wordt. Tusschen 1544 en 1567 had hij den Dillenburg eenige

Het leger van Prins Willem bij Maastricht (1568)

malen bezocht, maar telkens slechts voor een kort verblijf. Nu was het op langer oponthoud berekend. Niemand wist: voor hoe lang; iedereen moest voelen: 's Prinsen toekomst in de Nederlanden is zeer precair.

In 's Prinsen gevolg kwamen mee zijn gemalin, die ook wel haar in 1563 geboren dochter Anna bij zich zal hebben gehad, en zijne dochter uit zijn eerste huwelijk Maria, die als „demoiselle d'honneur" bij de landvoogdes had gefungeerd en eerst op 't laatste moment was teruggeroepen uit Brussel door haar vader, die echter zijn zoon Philips Willem te Leuven op studie had laten blijven: de uittocht was immers slechts een tijdelijke maatregel!

Met de familie van Prins Willem was een groot aantal andere familieleden op den Dillenburg vereenigd. Moeder Juliana was er, en de vier broeders van den Prins, van wie de oudste, Johan, reeds gehuwd was. Lodewijk was mee uitgeweken. Van de stiefzusters en zusters waren verscheidene reeds getrouwd: Magdalena, uit het eerste huwelijk van Graaf Willem, met den Graaf van Nieuwenaar (Neuenahr) en Meurs; twee eigen zusters van den Prins Maria en Catharina, resp. met Graaf Willem van den Berg ('s Heerenberg) en Graaf Günther van Schwarzburg; met den laatsten was de Prins zeer bevriend.

Het is een aandoenlijk tafereel de eensgezindheid te zien, waarmede deze familie, die op den Dillenburg en er buiten woonde, zonder aarzelen partij kiezende voor hun Nederlandschen verwant, voor hem optraden en daarnaar handelden. Hier spreekt de gezindheid zich luide uit, die Gravin Juliana in haar gezin tot ontwikkeling had weten te brengen. Zij werd spoedig op een zeer harde proef gesteld, toen de geweldenarij van den Hertog van Alva in de Nederlanden begon, die ook den Prins persoonlijk zwaar trof. Maar juist in

tegenspoed leert men zijn vrienden, ook zijn familie, het best kennen; van de Nassauers liet ook toen niemand den oudsten zoon van Juliana in den steek. Prinses Anna maakte een uitzondering. Haar huwelijk met den Prins was nooit gelukkig geweest, gevolg van haar eigen wantrouwende en zeer onevenwichtige natuur. Toen 't tot de uitwijking kwam, waren de echtgenooten reeds zeer van elkander vervreemd, en weldra beklaagde Anna zich bitter over de ongelukkige omstandigheden, waarin zij door haar echtgenoot gebracht was. Van haar ondervond Prins Willem meer tegenwerking dan steun.

In groote spanning moet men toen op den Dillenburg uitgezien hebben naar berichten uit de Nederlanden. Men vernam er eerst, dat Alva na zijn aankomst zeer voorkomend deed, en onder den indruk daarvan schreef Prins Willem hem in 't begin van September den brief, waarin hij hem zijn diensten aanbood. Maar — en dit hebben bedillers dikwijls over het hoofd gezien — hij deed dit in de veronderstelling dat Alva de orde en de rust in de Nederlanden zou herstellen „door zachtheid en goede middelen", zooals hij dit zelf gewild had.

Spoedig toonde Alva zijn ware gelaat. Ieder Nederlander weet van den Raad van Beroerten, gewoonlijk Bloedraad genoemd, van de gevangenneming van Egmond en Hoorne en van vele anderen. Ook de Prins werd ingedaagd, als voornaamste rustverstoorder en rebel, evenals zijn broeder Lodewijk en Brederode en Hoogstraten, die mede waren uitgeweken; Philips Willem werd uit Leuven naar Spanje gevoerd. Tegelijk met de indaging werden zijn bezittingen verbeurd verklaard. Dit laatste is een feit van zeer groote beteekenis voor de toekomst van het Oranje-Huis, want dit verloor niet alleen zijn goederen in de Nederlanden, maar even goed die in Franche-Comté, en daardoor

werd de verbinding met het Prinsdom Oranje te moeilijker. Dit Prinsdom zelf werd bovendien in 1568 door den Franschen Koning in beslag genomen — in verband met een nieuwen godsdienststrijd in Frankrijk —, en waarschijnlijk zijn tegelijk de baronieën in Dauphiné verloren gegaan. Of voorgoed? Dit geldt niet voor *alle* belangrijke bezittingen, maar wel voor een deel hiervan — zooals we later zullen zien. Voorloopig werden ook de paleizen te Brussel en elders en het Kasteel te Breda — waaruit de Prins bij zijn vertrek een groot deel van de „meubelen", de tapijtwerken inbegrepen, had meegenomen — eigendom van de Spaansche regeering. Hun groote luister is nooit teruggekeerd, want toen zij weer in het bezit der Oranje's kwamen, was dezer positie zeer gewijzigd en de beteekenis der vroegere hoofdverblijven zeer verkleind. Het Breda'sche Kasteel had spoedig te lijden onder de Spaansche bezetting, die er ingekwartierd werd bij gebreke van andere bewoners.

Niet om deze persoonlijke verliezen echter is Prins Willem anders op gaan treden dan hij tot dus ver gedaan had. Onder den indruk van de gebeurtenissen in de Nederlanden is hij tot de *daad* gekomen, die hij vroeger had geschuwd. De laatste stap werd op den Dillenburg gedaan. Hier is het besluit gevallen, om met de wapenen op te treden — niet tegen Philips II, maar tegen diens slechte raadgevers, Alva bovenal, — het is dezelfde gedachtengang waarin vroeger tegen Granvelle was geageerd. „Den Coninck van Hispanien heb ik altijd geëerd", zou het spoedig in het Wilhelmus klinken.

Wil dan dit Duitsch Graafje oorlog tegen mij voeren, had Philips II in het einde van 1566 gevraagd, toen het gerucht ging dat de Prins dit van plan was. Het antwoord is in de volgende jaren gegeven en het resultaat

werd, dat de achteruitgang van het Spaansche wereldrijk een begin nam.

Uit „defensie en noodweer" greep Willem van Oranje naar de wapenen, om bedreigde en geschonden rechten en privilegiën te verdedigen, en tevens voor vrije uitoefening „des suiveren woordt Goods". Hij ging zich verzetten tegen „d'aldermeeste tyrannie van de vreemde regyrders". Hij trad op als „vasall ende mede-Gouverneur van wege Sijne Majesteit in de Nederlanden" en hij wilde zijn doel bereiken „by advysen van de gemene Staten der Nederlanden". Is er beter rechtvaardiging van zijn actie denkbaar, heeft reeds Fruin gevraagd, dan dat het dringend noodig was, dat de Nederlanden voor hunne vrije ontwikkeling ontslagen werden van de onderdanigheid aan een vreemden vorst, die hen niet begreep? En juist aan deze motiveering van zijn optreden, die men aantreft in verschillende van hem uitgegane verklaringen — waaronder zijn „Justificatie" de belangrijkste is —, ligt deze gedachte in laatste instantie te gronde. Men vindt er de geheele gedachtenwereld, die zich in vorige jaren in den Prins ontwikkeld had, in terug, nu met deze ééne gedachte vermeerderd, dat toenadering tot de Calvinisten gezocht moest worden. In zijn omgeving worden thans ook de denkbeelden van het Calvinisme uitdrukkelijk verkondigd, al was hijzelf nog geen Calvinist. Dat hij, zooals meermalen aangenomen is, op den Dillenburg tot de evangelische is overgegaan, is niet waarschijnlijk; hij had dezen altijd in gedachten na gestaan. Wel is zijn zoon Maurits, die in November geboren werd, in Januari 1568 geheel volgens dezer ritus gedoopt —, zooals op den Dillenburg overigens geheel natuurlijk lijkt. Als Katholiek gedroeg de Prins zich niet meer. Als vanzelf moest hij nu den invloed van het Calvinisme sterker ondergaan, en 't is

opmerkelijk, dat de heele familie op den Dillenburg dit deed: Graaf Jan werd Calvinist, en zelfs zeer vurig, Graaf Lodewijk eveneens, ten slotte zelfs Gravin Juliana. Zij gehoorzaamden aan de aantrekkingskracht, die van een strijdenden godsdienst uitging, in een strijd waarin zij zelf gemoeid raakten.

Prins Willem bleef bovenal staatsman: hij trachtte te vereenigen en scherpe tegenstellingen te verzachten. Ik zou wenschen, riep hij later eens uit, dat, afgescheiden van de bizondere hartstochten van een ieder, deze zaken werden gebracht op het terrein van de rede alleen en dat de personen en alle andere omstandigheden van alle kanten goed werden onderzocht. Hij was heel ernstig in dezen tijd, nu hij voor de groote beslissing van zijn leven stond, — maar ook vol gevoel, op het weemoedige af. Bizonder treffend zijn zijn uitingen in een brief aan den veldheer Lazarus Schwendy, dien hij — uit den tijd van Karel V — zoo goed kende. De brief is geschreven onder den verschen indruk van de onthoofding van Egmond en Hoorne, die door den Raad van Beroerten waren ter dood veroordeeld, en begint aldus: „Ik kan U op mijn woord van edelman verzekeren dat ik dezen schrijf met grootere droefheid dan waarmee ik ooit een brief geschreven heb, en ik zou U mijn verdriet noch op schrift noch mondeling genoeg kunnen uitdrukken". Wat ik zoo zeer gevoel, gaat hij dan ongeveer voort, is niet alleen om mij particulier noch om het verlies, door zoovele lieden van goede eer geleden, maar hoofdzakelijk ook om den Koning van Spanje en den Keizer, en vooral om „le povre Pays-Bas". En om U deze mijne groote droefheid en onmenschelijke tragedie te verhalen, moet Gij weten dat de Hertog van Alva, niet tevreden met de zoo groote en ongehoorde wreedheden, die hij reeds heeft bedreven, in het begin dezer maand (Juni) begonnen is in het

openbaar een groot aantal edelen te executeeren. Waarop hij laat volgen een treffende beschrijving van de terechtstelling der beide Graven, deze aldus besluitende: „Ik laat het aan U over te denken, of er een menschelijk hart is, hoe hard ook, dat zich niet laat ontroeren door deze tyrannie, en dan vooral van personen, die gehad hebben hun deugd, dapperheid en zoovele andere goede kwaliteiten die in hen waren". Hieraan wordt vastgeknoopt een roerend beroep op den Keizer en anderen, om de zaken door zachtheid te redresseeren. Er is geen brief, die duidelijker 's Prinsen hart en verstand blootlegt. Hij eindigt ongeveer aldus: „en indien ik met andere heeren gedrongen word tot verzet tegen deze barbaarsche en onmenschelijke wreedheden, dan smeek ik den Keizer nederig, dat hij dit niet aan ons wijte of er zich ontevreden over toone, maar ons helpe, om dit land te bevrijden van deze enorme wreedheden, slavernij en ellende en het te herstellen in zijn oude vrijheid.

Keizer Maximiliaan II liet 's Prinsen roepstem — die niet alleen uit dezen brief tot hem opklonk — niet geheel onverhoord. Hij trachtte eenigen invloed op Philips II uit te oefenen langs diplomatieken weg, maar overigens bleef hij passief. En met hem de meeste Duitsche vorsten. Slechts van enkele hunner, zooals van den Calvinistischen Keurvorst van de Palts en den Evangelischen Keurvorst van Saksen, kreeg de Prins eenige geldelijke ondersteuning, maar het meeste van de vereischte bedragen, om een veldtocht te ondernemen, moest hij zelf opbrengen, met de trouwe hulp van zijn Nassausche verwanten, van Graaf Jan vooral. Geld werd verkregen door verpandingen bij Joodsche bankiers te Frankfurt. Vele kostbaarheden werden daartoe verpand, nu en in de volgende jaren. Men meent zelfs, dat de Keizerskroon van Otto III, die, om de veilig-

heid, door een zuster van Gravin Juliana, Abdis van Quedlinburg, te Dillenburg in bewaring was gegeven, onder deze kostbaarheden heeft behoord en verloren is gegaan. Maar ik haast mij hierbij te voegen, dat het overtuigend bewijs hiervan niet geleverd is.

Van het oogenblik af (Maart 1568), dat de opstand tegen Alva aanvangt, is Prins Willem de onbetwiste leider. Het begin was heel ongelukkig; Graaf Lodewijk's overwinning bij Heiligerlee, waar Graaf Adolf als eerste van zijn geslacht het leven liet in den strijd voor Nederlands' vrijheid, werd spoedig door de nederlaag van Jemmingen gevolgd. De inval van den Prins zelf, die opgetrokken was van de Ginsburger heide bij Siegen — waar thans een bescheiden monument is opgericht —, in Brabant, na zijn beroemd geworden overtocht over de Maas bij Stockhem, liep op een volledig fiasco uit. De bevolking weerde zich niet, de Calvinisten waren het land uit en beschouwden Oranje nog met groot wantrouwen. Geldgebrek en wanorde kenmerkten den heelen veldtocht. Alva had niet veel moeite hem het land uit te dringen naar het Zuiden toe, over de Fransche grens. De Prins ontkwam door Frankrijk naar Straatsburg, waar het hem groote moeite kostte zijn soldaten eenigermate tevreden te stellen. Niets kon duidelijker aantoonen, hoe ver Prins Willem nu van zijn oude omgeving afstond dan deze veldtocht: niet alleen de Spanjaarden met wie hij vroeger had omgegaan — Alva zelf —, ook haast de heele Nederlandsche adel behoorde tot zijn tegenpartij.

Desniettegenstaande behouden deze tochten van 1568 hunne beteekenis. Er was nu met een voorbeeld, hoe ongelukkig ook in zijn verloop, aangetoond, dat het niet geheel onmogelijk was Alva weerstand te bieden. En Oranje was er de man niet naar, om zijn taak op te geven. Zijn leering uit 1568 was, dat hij zich

dichter bij de Calvinisten moest aansluiten en dat hij ook elders dan in Duitschland steun moest zoeken. Daartoe diende zijn tocht naar Frankrijk, waar hij zich met Lodewijk aansloot bij de Hugenooten. Zelf is hij spoedig naar Duitschland teruggekeerd, maar zijn broeder bleef en de verbinding met de Fransche Calvinisten werd stevig. Toen het in 1570 opnieuw vrede werd tusschen de Hugenooten en de Fransche regeering, profiteerde Oranje hiervan ook in zóó verre, dat zijn Prinsdom hem werd teruggegeven: dit was vooral het werk van Lodewijk, die er door zijn broeder reeds vroeger als regent was aangewezen, maar bezocht heeft ook hij het Prinsdom nooit. Wel heeft hij er bij een decreet uit Siegen van 1573 een collège opgericht, dat de plaats der in verval geraakte Universiteit verving. Voor de toekomst werd deze verbinding met Frankrijk van de grootste beteekenis, en onderwijl nam in de Nederlanden de ontevredenheid over Alva's maatregelen — vooral over die van financieelen aard — hand over hand toe.

Maar Oranje's positie was voorloopig zeer onaangenaam. Tijdens zijn verblijf in Frankrijk ontmoette hem de Fransche edelman historie-schrijver Brantôme, die direct opmerkte, dat de tegenslag van 1568 hem diep getroffen had: hij was „comblé de la fortune". Maar het geloof in een betere toekomst verliet hem niet: hij zou, zeide hij, niet blijven stilstaan op een zóó schoonen weg en spoedig opnieuw aanvangen. Na zijn terugkeer werden de moeilijkheden eerst recht groot. Zijn schuldeischers vervolgden hem, zoodat hij zich moest verbergen en zich niet meer dan één of twee dagen in eenzelfde plaats kon ophouden. Vrienden, die hem eerst gesteund hadden, lieten hem in den steek. Als hij zich op weg begeeft naar Dresden, weigert de Keurvorst hem te ontvangen. Zijn vrouw had den Dillenburg ver-

LODEWYCK, GRAAF
VAN NASSOU.

laten. . ., in een ontroerenden brief doet hij een beroep op haar, om haar aan haar plichten als echtgenoote te herinneren, die te sterker moeten wegen, nu haar man lijdt onder het kruis, dat de Almachtige hem heeft gezonden, al is dit dan ook voor zaken, waarin hij meent den roem van God te vergrooten en de vrijheid van zijn Vaderland na te jagen. Maar Anna, die zich te Keulen had gevestigd, waar hare dochter Emilia geboren is, bleef doof voor zijne vermaningen. Zij hebben elkander slechts een paar maal teruggezien, van hereeniging is niets gekomen. Men kan Prinses Anna, die zich zeer misdragen heeft, veel vergeven: zij was geesteszieк en is in 1577 krankzinnig te Dresden gestorven.

1569 is het jaar van 's Prinsen grootste inzinking. Maar zoover hij dat kon, bleef hij werkzaam voor zijn doel. En nu kwamen de omstandigheden hem te hulp. Uit de benarde Nederlanden kwamen boodschappen en boodschappers, om hem tot nieuw ingrijpen te bewegen. In dezen tijd moet het gebeurd zijn, — als de legende waarheid behelst — dat hij met zulke boodschappers geconfereerd heeft onder de lindeboom, die men U op het oude terrein van den Dillenburg toont. Maar men moest hem eerst de middelen tot een nieuw optreden bezorgen en toonen dat men bereid was tot opstand, stelde nu de Prins als voorwaarde. Door agenten wakkerde hij de stemming hiertoe aan: de houding van de Calvinisten in ballingschap te zijnen opzichte verbeterde, Marnix van St. Aldegonde werd zijn secretaris en raadgever. Door Lodewijk oefende hij invloed in Frankrijk, waar na den vrede van 1570 de Hugenooten machtig waren aan het hof: hier werd effectieve steun toegezegd. Te Rouaan vooral liet hij kaperbrieven uitgeven aan Watergeuzen, waartoe hij als Prins van Oranje het recht kon vindiceeren, en vormde zich op die wijze een voorloopig zeer onordelijke zeemacht.

De voorbereiding kostte tijd. 1 April 1572 namen de Watergeuzen, eigener beweging en geheel onverwacht, Den Briel voor den Prins van Oranje in bezit. Spoedig volgde Vlissingen. Dan valt Graaf Lodewijk, met steun der Hugenooten, in Henegouwen en verrast Bergen. De Prins komt ten tweede male met een leger over de Maas. Er ontstaat in het Zuiden eenige beweging te zijnen gunste. Maar Alva is hier sterk, en te Parijs keert de stemming om: er heeft een groote Hugenootenmoord plaats. Bergen gaat verloren en Oranje moet de vlucht nemen. Ondertusschen is over Holland en Zeeland een opstandige beweging gekomen, die — doordat Alva in het Zuiden gebonden is — tijd krijgt tot ontwikkeling.

Hierheen gaat Willem van Oranje, na zijn troepen te Roermond te hebben afgedankt, „besloten hebbende daar mijn graf te maken" —; het woord is betrekkelijk bewaarheid, maar niet dan nadat hij een groote overwinning behaald had en zijn doel althans voor een deel verwezenlijkt. Den Dillenburg heeft hij niet meer teruggezien, evenmin zijn moeder.

3. Prins Willem in Holland en Zeeland.

De opstand van de meeste Hollandsche en een deel der Zeeuwsche steden in het midden van 1572 luidt een nieuwe periode in de geschiedenis der Nederlanden in. Die opstand, die voorbereid werd in brieven en door agenten van den Prins, geschiedde in *zijn* naam, en niet tegen Philips II, maar tegen de „Albanische" dwingelandij. Die opstand kreeg een centrum in de Staten-vergadering van Juli 1572 te Dordrecht, door deze stad op 's Prinsen instigatie bijeengeroepen en waar eenige edelen en afgevaardigden van een groot

Inneming van Den Briel

aantal steden uit Holland en Westfriesland aanwezig waren. Zij erkenden Prins Willem als Stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, namens Philips II, — dus in zijn vroegere hoedanigheid naar aanleiding van een voorstel van Marnix, die den Prins vertegenwoordigde, — en tevens als „voornaempste gelidmaet van de Generale Staten des lands", daarmee reeds te kennen gevende, dat zij niet aan een Hollandschen opstand alleen dachten. Zij besloten den Prins met een som gelds te hulp te komen, beraamden maatregelen van verdediging, en opteerden voor vrijheid voor godsdienstuitoefening van Katholieken en Calvinisten; zij bereidden tevens het instellen eener vaste regeering voor.

Dit alles is voor de toekomst buitengewoon belangrijk geworden. Als Oranje, als een opnieuw verslagene, naar 't Noorden komt, vindt hij in Holland een kern, waarop hij kan gaan steunen. De opstandige bewegingen in Gelderland en Friesland, die ook begonnen waren en eveneens door Oranje waren aangewakkerd, mochten in het zand verloopen — behalve in Bommel en Buren, die de zijde van den Prins hielden —; de vrijheid van godsdienst, te Dordrecht bepaaldelijk op Oranje's wensch aangenomen, mocht door de onverdraagzame houding van een aantal Calvinisten weldra een aanfluiting blijken —, Oranje behoefde niet meer rond te zwerven, Holland werd hem tot een vasten burcht.

Zijn intocht, toen hij uit Kampen over de Zuiderzee te Enkhuizen voet aan wal zette, werd direct een blijde gebeurtenis. Er bestond tusschen Oranje en Holland reeds daarvóór een band, uit den vroegeren stadhouderstijd. Toen hij in 1566 zijn gewesten bezocht, boden de Staten van Holland hem een belangrijk geschenk in geld aan, wat bewijst dat men hem mocht, waarschijnlijk wel vooral omdat men zijn afkeer van de inquisitie

en de plakkaten waardeerde. En nu, in 1572, vond men elkander in volle eensgezindheid: de Prins, met Marnix als eerste berader, de Calvinisten en een niet onbelangrijk deel der Katholieken. Hier begint het Orangisme een bizondere kleur aan te nemen, en het bracht ook reeds zijn lied mede, want Valerius vertelt in zijn Gedenckclanck, dat het Wilhelmus in dezen tijd bekend werd in losse blaadjes, die verspreid werden. Dit zoo beroemd geworden nationale lied moet ontstaan zijn kort na de mislukking van 1568, als schepping van een onbekenden dichter (misschien een Zuid-Nederlander), die iets waarlijk eenigs heeft weten voort te brengen, dat zoowel Oranje's persoon als de omstandigheden van zijn optreden kenmerkend weergeeft. Dat het Oranje als kleur in dezen tijd ook in de vlag ingang vond, naast andere kleuren, op schepen en bij het leger, mag men wel als zeer waarschijnlijk aannemen; op schepen der Watergeuzen vindt men vóór 1572 nog het Bourgondische kruis, maar dit kon het natuurlijk niet houden! Ik wil hiermede overigens niet zeggen, dat toen „Oranje, blanje, bleu" *de* vlag werd.

Van nu af is de Prins in een andere positie in Holland dan vroeger. Uiterlijk blijven de legale vormen dezelfde. Maar in waarheid krijgt Oranje de leiding, terwijl hij aan de Staten een groote plaats inruimt. Van nu af worden deze *mede-regeerend*. Dit is de nieuwigheid, die voor het vervolg, ook voor de positie van Oranje in Nederland, van de grootste beteekenis is geworden. Deze eerste Oranje verstond 't zoo heel goed met hen om te gaan, al had hij over hunne geldelijke bereidheid soms zeer te klagen. Hij was zoo gemoedelijk, zoo eenvoudig; hij kon zich neerzetten onder de Staten-leden, om hun dan te vertellen van zijn tochten door Brabant. Hoe anders dan Philips II! Na zijn komst liet men hem gaarne de regeering ordenen. Ook daarbij bleef

't oude zooveel mogelijk voortbestaan, maar het nieuwe Hof (de oude Raad), dat hij instelde, was alleen een justitieel college, en de dagelijksche regeering ging allengs over op Gedeputeerden uit de Staten, die geregeld bij elkander bleven en Gecommitteerde Raden heetten.

Dit nieuwe in Holland is in 1572 vlug en vlot opgebouwd, en er werd ook een kleine legermacht, uit Watergeuzen en huurtroepen bestaande, bij elkander gebracht; maar sterk was deze allesbehalve. Sterker was de opstand ter zee en dit was van meet af een groote kracht. Het geheel kreeg een harden stoot te doorstaan, toen Alva, na de orde in het Zuiden te hebben hersteld, zijn zoon Don Fadrique naar het Noorden zond, om ook hier aan het verzet een einde te maken.

Toen begon de heroïsche strijd om de handhaving van de in Holland en Zeeland gewonnen vrijheid. Hier hebben de Hollandsche en de Zeeuwsche burgerijen om beurten getoond wat zij vermochten en tot welke offers voor hun vrijheid zij bereid waren. Hier lag de grootste kracht in het strijdbare Calvinisme, dat nu in groote deelen van de beide gewesten de overhand had gekregen en welks aanhangers ook de regeering in de steden grootendeels bezet hadden of gingen bezetten. En dit Calvinisme had nu zijn aanvoerder gevonden in Willem van Oranje, die pas in 1573 een Calvinistische godsdienstoefening schijnt te hebben bijgewoond (te Dordrecht), maar ongetwijfeld in dezen tijd als Calvinist moet worden beschouwd, al heeft hij den onverdraagzamen kant er van altijd weten te vermijden. Ook nu blijft deze Oranje staatsman bovenal. Zijn gevoelsleven en wezenlijk godsdienstig besef mogen zijn uitgegroeid, zijn staatsmansvisie is in niet mindere mate verbreed. Als een waar staatsman overzag hij nu het geheel: hij bleek zich bewust — al moest hij er in

berusten, dat de uitoefening van den Katholieken godsdienst in Holland in 1573 door de Staten verboden werd —, dat hij de Katholieken niet kon missen, als hij zijn groote, zijn ware doel: de bevrijding van alle Nederlanden, wilde bereiken, en hij wist ook, dat hij hiertoe niet alleen steun in Duitschland, dat hem lang niet had gegeven, wat hij er van verwachtte, moest zoeken, maar dat hij behalve Frankrijk ook Engeland, met welks Koningin Elisabeth hij reeds in verbinding stond, in zijn politieke berekeningen moest betrekken.

Kracht put hij uit zijn eigen, nu tot volle rijpheid gekomen persoonlijkheid; kracht put hij ook uit zijn geloof, uit zijn groot Godsbetrouwen, dat zich ontwikkeld heeft uit de verdieping van zijn religieus bewustzijn en hem de beste bemoediging en den grootsten troost schonk in de overgroote moeilijkheden, die hij had moeten overwinnen. Zij hadden hem van een „Grand Seigneur" te Brussel en te Breda gemaakt tot een op een eenvoudigen voet levenden armen stadhouder van Holland, die voorloopig zijn onderkomen vond in het St. Aagtenklooster te Delft, want het Binnenhof was te onveilig, omdat Den Haag niet ommuurd was.

Ik heb een „vast verbond" gesloten „met den alderoppersten Potentaat der Potentaten", schrijft hij in 1573 (na den val van Haarlem), en ben daardoor geheel verzekerd, dat wij en allen, die daarop met ons vertrouwen, „door syne geweldige en machtige hand ten lesten noch sullen ontset worden, spijt alle syne en onse vyanden, sonder dat wij nochtans middelertijd eenige andere middelen, die ons de Heere der Heerscharen toegeschikt heeft, hebben of als noch willen laten voorbijgaen".

In dien geest moet men hem zien in den zwaren, afmattenden strijd tegen de Spaansche troepen tijdens de

Slag bij Mook

belegeringen van Haarlem, Alkmaar, Leiden, die er de hoogtepunten van vormen. Hier is in Oranje de nooit falende doortastendheid, de altijd bereide toewijding, de tot het einde volhoudende en anderen bemoedigende, bezielende geestelijke kracht. Hier is de tijd, waarin tusschen Oranje en de Hollanders en de Zeeuwen het ongeschreven verbond gesloten wordt, die innige band gelegd, die de tijden, niettegenstaande hun verschillend aspect, nooit hebben vernietigd. Het wordt in fraaie belichting geïllustreerd door de episode, die tijdens het beleg van Leiden voorviel te Rotterdam, waar de Prins vertoefde voor het uitvoeren der maatregelen tot Leiden's ontzet (doorsteken van dijken en vlootuitrusting), waaraan hij zelf zulk een overgroot aandeel nam. De Prins lag zwaar ziek aan buikloop in de St. Joris Doelen, ziek van uitputting, van oververmoeidheid. En er kwamen in die dagen boden uit Leiden tot hem en zij vonden hem met moeite. Aan zijn ziekbed vonden ze troost, toen zij hoorden dat hij nog vol moed was, en hij vond nieuwe kracht in de mededeeling dat Leiden het nog hield.

Zulk een episode moet men goed vasthouden, om de verhouding van Oranje en Nederland in haar oorsprong te begrijpen. Hierin speelt veel meer het sentiment dan het berekenend overleg zijn rol. Zij vinden hun wedergade in de ontvangst van de tijding van Leiden's ontzet op 3 October 1574, die tot den Prins kwam in de Waalsche kerk op het Prinsenhof te Delft, in zijn bezoek aan de sleutelstad een dag later, in zijn stichting van de Universiteit tot opleiding „in de rechte kennisse Gods en allerley goede eerlijcke vrije kunsten en wetenschappen".

Na Leiden's ontzet is de strijd om Holland feitelijk beslist, zooals die om Zeeland na den val van Middelburg in het voorjaar van 1574, al hebben enkele ge-

deelten der beide gewesten nog van 't Spaansche geweld te lijden gehad. Maar elders heerschte nog oppermachtig de Spanjaard, en een derde leger, dat uit Duitschland te hulp was gekomen onder Graaf Lodewijk was bij Mook verslagen, en Lodewijk en Hendrik beiden hadden er het leven bij gelaten. Onder den indruk van deze nederlaag schreef Prins Willem aan zijn broeder Jan — het was in Mei 1574 — in zeer realistischen zin over de geringe middelen, waarover hij beschikte, over het uitblijven van steun uit Engeland en Frankrijk — om dan te komen tot den uitroep: en wanneer wij zoo zullen moeten ondergaan, — „in den naam van God, het zij zoo", — „in elk geval zullen wij deze eer hebben van te hebben gedaan wat geen andere natie vóór ons deed, te weten ons te hebben verdedigd en gehandhaafd, in zulk een klein land, tegen zulke groote en verschrikkelijke pogingen van zóó machtige vijanden, zonder eenige hulp. Zóó was het. En nog gaf het vertrouwen, dat God ook zonder eenige hulp het land zou kunnen bewaren, moed. Telkens blijkt in 's Prinsen correspondentie, waarvan zijn brieven aan Graaf Jan het hoogtepunt vormen, telkens ziet men in de handedelingen van hem en zijn aanhangers dit bouwen op den Almachtige: te Delft, te Leiden in de dagen van het ontzet, ontroeren altijd de momenten, dat de menigte zich neerbuigt, om God te danken voor de weldaden, die Hij bewijst.

Het Calvinistische staatje onder 's Prinsen leiding, dat in Holland en Zeeland gevormd werd en in staat bleek zich te handhaven, was niet bij machte tot den aanval over te gaan, om ook de andere Nederlanden te bevrijden, en deze waagden geen opstand uit zich zelf. Alleen een verandering in de omstandigheden kon hier, als in 1572, uitkomst brengen. Ditmaal trad deze wijziging aan Spaanschen kant in: de Spaansche aan-

Allegorie op het derde huwelijk van Prins Willem

valskracht begon te verslappen, tengevolge van de omstandigheden waarin het Spaansche wereldrijk verkeerde; Alva was teruggeroepen, zijn opvolger Requesens — en wij herinneren ons even, dat hij de erfgenaam van Menzia was — moest naast geweld ook verzoening beproeven. Toen kwam, — het duidelijkst in de onderhandelingen, die met de opstandelingen werden aangeknoopt —, aan het licht, hoezeer de godsdienst de tegenstelling was gaan beheerschen: op dit punt was Philips onverzoenlijk, op dit punt vooral liepen deze en latere onderhandelingen vast. Maar Oranje werd erdoor uit zijn isolemeut verlost: hij vond gelegenheid zijn gedachten over een vrede aan alle Nederlanders openbaar te maken, en hij deed dit met de hem eigen diplomatieke bekwaamheid. Zijn voorstellen sloten geheel aan bij vroegere: de vreemdelingen het land uit, de Staten-Generaal bijeen, om met hun advies alle hangende kwesties te regelen. Aanlokkelijk genoeg, en zóó Nederlandsch. Het moest wel grooten indruk maken.

En wanneer dan in 1576 de Spaansche soldaten, sedert jaren slecht betaald, na Requesens' dood uit de band springen en er in het Zuiden groote verwarring ontstaat, dan begint over de heele Nederlanden beroering te komen, en Oranje is niet de man, om zich deze gelegenheid te laten ontgaan. Wat er gebeurde, was niet alles te danken aan zijn initiatief, maar zijn betrekkingen in Brabant en Vlaanderen vooral, die nu opnieuw levendig werden, hadden er grooten invloed op. Hoogtepunt was de samenkomst van verscheidene gewestelijke Staten-colleges, eigener beweging ook hier, en die van de Staten-Generaal in September te Brussel. Het bleek mogelijk tusschen dit college en de opstandige partij onderhandelingen aan te knoopen, die tot een vrede, de pacificatie van Gent, leidden. Doel der vereeniging, — weldra bevestigd in de eerste Unie

van Brussel — was de verdrijving van de Spaansche soldaten, die zelfs Antwerpen geplunderd hadden. Het moeilijkste punt, dat van den godsdienst — want de Zuidelijken waren allen Katholiek — verschoof men tot latere beslissing. Oranje's plan begon uitvoerbaar te lijken. En de kans werd grooter, toen — na een moeilijk en langdurig diplomatiek spel met den nieuwen landvoogd, Don Juan van Oostenrijk, bastaardbroeder van Philips II, dat eindigde met diens feitelijke nederlaag — de Staten-Generaal, die zich ook zelf tot een regeerend college begonnen te ontwikkelen, Prins Willem naar Brussel riepen, om hen bij te staan. Dit was een groote overwinning voor Oranje, die, op meesterlijke wijze Don Juan schaakmat zettende, het vertrouwen van een groot deel der leden van de Generale Staten had weten te winnen.

In September ging hij op weg naar het Zuiden. Het Noorden kon hij voorloopig gerust aan zich zelf overlaten. In Holland en Zeeland, waar den Prins de „hooge overigheid" voor den tijd van den oorlog was opgedragen — wat overigens aan de regeering weinig veranderd had — consolideerde de toestand zich als van zelve; enkele steden die tot dusver aan Spaanschen kant gebleven waren — Amsterdam vooral —, gingen tot de Statenpartij over. Utrecht erkende hem, kort vóór zijn vertrek, als stadhouder. Elders was de Spaansche macht aan het verzinken. En voor de Hollanders was *Prins* Willem reeds „Vader Willem" geworden: zoo hebben hem voor 't eerst de menschen van het Noorderkwartier begroet kort vóór zijn vertrek naar het Zuiden, en het klinkt gemoedelijker en echter dan het „Pater Patriae", de bijnaam waarmede hem reeds in 1571 de schrijver van een bekend Latijnsch geschrift had versierd.

4. Prins Willem en Jan van Nassau in de Generale Unie.

Te Antwerpen en te Brussel werd de Prins met groot vreugdebetoon ingehaald, en de vaart in een jacht van de eerste stad naar de tweede was een zegetocht. Ook hier kwam het Wilhelmus mede, het klonk van de „cornetten" en de „schalmeien" der stadsspeellieden.

Niet alleen voor de toekomst der Nederlanden, ook voor 's Prinsen eigen belangen was deze terugkeer in het oude centrum vol van blijde verwachtingen. Te Brussel kon hij zijn „palais de Nassau" ongestoord betrekken, de baronie van Breda werd hem teruggegeven door de Staten-Generaal zelve, die daardoor — in overeenstemming met de pacificatie — een begin maakten met de opheffing der confiscatie zijner goederen. Het kasteel was heel erg ontredderd door de Spaansche bezetting; het kon echter bewoonbaar worden gemaakt, en de Prins vestigde er zijn gezin, met zijn derde gemalin Charlotte de Bourbon, aan het hoofd. Twee jaren vroeger had deze dochter van den Hertog de Montpensier, uit het aan het Koningshuis verwante geslacht van Bourbon, hem de hand gereikt, nadat een commissie van geestelijken, op grond van Anna's gedrag, verklaard had, dat de Prins volgens 't goddelijk en menschelijk recht een andere tot zijn wettige vrouw mocht nemen. Charlotte was abdis geweest te Jouarre, had echter in 1572 het klooster verlaten en had de wijk genomen naar Heidelberg, residentie van den Calvinistischen keurvorst; zij was overtuigd Calvinist. Deze bevallige en hoog ontwikkelde Fransche vrouw kwam in 1575 in Den Briel aan en is Prins Willem tot een zeer grooten moreelen steun geworden in de jaren dat zij aan zijn zijde leefde.

Met de beide dochtertjes, die zij haar man reeds ge-

schonken had, kwam zij in 1577 naar Breda, vol onrust over de gevaren waaraan Prins Willem zich te Brussel, in een overwegend Katholiek milieu, ging blootstellen. Zooals ook het geval was met de oud wordende Gravin Juliana, die waarschuwde tegen Satan, „die zich in een schaapsvel kleedt en spoedig een verscheurende wolf zal worden". Zij had het nu zooveel eenzamer op den Dillenburg. Drie harer zoons waren gesneuveld, en de Prins had Graaf Jan naar de Nederlanden ontboden, waar hij in den nazomer met zijn beide nichten Maria en Anna (en misschien ook Emilia), zijn neef Maurits — die in Heidelberg gestudeerd had — en zijn eigen zoon Willem Lodewijk was aangekomen. De Prins wilde deze kinderen thans bij zich hebben en had het heele gezelschap ontvangen te Geertruidenberg, waar hij kort tevoren een nieuw huis gebouwd had. Later verhuisden zij allemaal naar Breda. Maria, de oudste dochter, was nu al 21 jaar en over hare uithuwelijking werd gedacht. Het schijnt wel zeker, dat de Prins geen overwegend bezwaar heeft gemaakt tegen een huwelijk van haar met den, naar haar hand dingenden, later Calvinist geworden Prins van Chimay, zoon van den Katholieken Hertog van Aarschot, dien hij uit vroeger jaren zoo goed kende het gaf een kans om zijn verbindingen met den hoogen adel in het Zuiden, die hem gereserveerd had ontvangen, te versterken. Maar Maria, overigens een heel zachtaardig en lief meisje, wilde van Chimay niet weten en ook hierom kwam van dit plan niet in.

Belangrijker was wat de Prins met zijn broeder voor had. Hij wilde hem tijdens zijn eigen afwezigheid tot zijn plaatsvervanger in Holland en Zeeland en Utrecht maken en Graaf Jan heeft deze positie ook geambieerd. Maar ofschoon hij er een rondreis voor ondernam door de gouvernementen van zijn broeder, en ofschoon deze

hem aanbeval, het plan gelukte niet. De Staten zeiden niet neen, maar ook niet ja, zij lieten het liggen. Men heeft hierbij te bedenken, dat de ontwikkeling der Staten-macht in deze jaren met rassche schreden voortging, en in deze tegenover 's Prinsen wensch traineerende houding, — die in de latere Staten-geschiedenis heel bekend geworden is, — moet men een eerste bewijs zien van hunne neiging tot zelfstandigheid en eigengerechtigheid, zelfs tegenover een Oranje. Men houde dit goed vast, om de latere ontwikkeling te gemakkelijker te begrijpen. Beter slaagde de Prins in een ander plan, en wel om Graaf Jan Stadhouder van Gelderland te maken, wat in Juni 1578 geschiedde. Dit was toen een nog haast uitsluitend Katholiek gewest, en Graaf Jan was Calvinist, heel vurig zelfs en veel minder verdraagzaam dan zijn broeder. Dezen dreef het politiek instinct zóó ver, dat hij te Brussel, om den Katholieken geen aanstoot te geven, zich van in het openbaar betoonen van Calvinistische gezindheid onthield, ofschoon het Calvinisme met zijn komst in het Zuiden ook hier terugkeerde, zonder den grooten aanhang van vroeger terug te vinden; Alva's terreur werkte er na.

Slechts vier maanden ruim heeft dit verblijf van Oranje te Brussel geduurd. Oranje zelf voelde er zich zoo goed, had er naar verlangd, om in de plaats van zijn jeugd terug te zijn. Maar de wezenlijke macht der Staten-Generaal, op wie hij moest steunen, was gering. Er was wel een troepenmacht bijeengebracht, maar hij bleek niet bestand te zijn tegen het leger, waarmede Don Juan, die de in de periode der met hem gevoerde onderhandelingen weggezonden Spaansche troepen had laten terugkeeren, haar aanviel. Zij leed een zware nederlaag bij Gembloux, en omdat Brussel dientengevolge onveilig werd, verliet Oranje reeds in het einde van Januari 1678 deze stad, weldra gevolgd door de Staten-

Generaal. Antwerpen werd nu de zetel der Nederlandsche regeering, en hier, in deze veiliger gelegen en sterker vesting, kon de Prins zich met zijn gezin hereenigen. De heele familie nam haar intrek in het door Alva gebouwde kasteel aan de Schelde, waar de somberheid van het gebouw in overeenstemming was met den toestand der Generale Unie, zooals men de vereenigde gewesten pleegde te noemen.

De jaren van Oranje's verblijf in het Zuiden zijn geweest vol moeilijkheden, vol strijd, inwendig en uitwendig, en brachten na korten tijd een mislukking van het groote doel: de bevrijding, de hereeniging van alle Nederlanden onder het motto van vrijheid tegenover de Spaansche dwingelandij.

Men wijte dit niet aan Willem Vader, of men zou hem moeten verwijten, dat hij juist Willem Vader was. Deze Oranje heeft niets van een despoot of een dictator, en zoo iemand alleen zou er misschien in hebben kunnen slagen de scherpe tegenstellingen in het gebied der Generale Unie neer te slaan. Deze Oranje is wel een leider, maar die gebruik maakt van de krachten die in het volk zelf leven. In Holland en Zeeland, op beperkt gebied en zonder scherpe tegenstellingen, was hij geslaagd. In de Generale Unie bleef definitief succes uit. Ook hier vroeg Prins Willem voor zich niets dan wat hij meende, dat hem rechtens toekwam. Hij liet het gebeuren dat de Oostenrijksche Aartshertog Matthias door de Staten-Generaal tot Gouverneur-Generaal werd gemaakt, ofschoon deze hiervoor ten eenen male ongeschikt was; zelf werd hij niet meer dan Matthias' Luitenant-Generaal. Hij trachtte allen aan zich te verbinden: de edelen, van wie slechts enkelen zich zonder reserve aan zijn zijde plaatsten; de burgerijen der groote steden, die hem het sterkst gesteund hadden, de Katholieken en de Calvinisten: hij wilde dat deze met elkander

zouden samenwerken, en liet dit opnemen in de tweede Unie van Brussel; hij liet hun beiden godsdienstvrijheid toekennen bij den godsdienstvrede van 1578; maar het ongeluk wilde, dat de nieuwe Calvinisten in het Zuiden zich zeer onverdraagzaam toonden, waardoor de Katholieken van samenwerking werden afgeschrikt. Hij zocht hulp uit Engeland en Frankrijk en uit Duitschland, maar, voor zoover er iets van kwam, stelde deze buitenlandsche hulp zeer teleur.

Vat men wat 's Prinsen politiek heeft doen mislukken, in één woord samen, dan zegge men: in het Zuiden ontbrak de bezieling voor een groot doel, die in Holland en Zeeland in de zware jaren bestaan heeft. Hier eensgezindheid, daar tweedracht. Niet alleen op godsdienstig, ook op politiek — en zooals gewoonlijk tevens op persoonlijk — gebied. De Staten-Generaal waren en bleven machteloos, zij mochten nog zoo vele en goede besluiten nemen, de gewestelijke Staten, hun lastgevers, lieten ze gewoonlijk onuitgevoerd. Ook hierin spreekt de zelfstandigheidsneiging der deelen van den Staat van Karel V, die ik reeds in Holland en Zeeland constateerde. Dientengevolge geen of lang niet genoeg geld, en de centrale regeering te zeer verzwakt om de opbrengst te forceeren. Verwarring heerschte in plaats van bezielende eensgezindheid.

Van Prins Willem ging bezieling genoeg uit, maar zij had geen vat op het geheel, zooals zij in Holland en Zeeland gehad had. Welk een stroom van welsprekendheid in brieven en memories toont zijn eigen bereidheid tot offers, zijn opwekking tot daden. En welk een droevig resultaat! Als de Staten-Generaal een extragedeputeerde moeten zenden naar Keulen, waar in 1578 onder bemiddeling van den Keizer over een algemeenen vrede gehandeld wordt, is er geen geld om de reiskosten te betalen! Waarop de Prins de ernstigste

waarschuwingen liet hooren, dat op deze wijze de geheele ondergang en de geheele verwoesting van het land het gevolg zouden zijn, met een hartstochtelijk dreigement dat Matthias, de Prins zelf en de Raad van State allen hunne ambten zouden neerleggen, wanneer de Staten niet tot betere samenwerking zouden komen. Het was een van de vele keeren, dat zijn stem bleef als die van den roependen in de woestijn! En dat terwijl Alexander, Prins van Parma, die opvolger van Don Juan was geworden; deze Italiaan was de bekwaamste veldheer en politicus, die ooit als Gouverneur-Generaal der Nederlanden is opgetreden.

Het was een zeer wijze gedachte van Oranje, om toen de toestand op de voorste linie niet zeker scheen een tweede linie te laten aanleggen, waarop hij zich zoo noodig zou kunnen terugtrekken. Reeds geruimen tijd ijverde hij voor de nadere aaneensluiting der Noordelijke gewesten, en zijn broeder Jan was, als stadhouder van Gelderland, als van zelf de aangewezen man, om hem hierin bij te staan. Deze had het lang niet gemakkelijk in zijn nog overwegend katholieke omgeving, en ondervond veel tegenwerking; maar hij was een man van durf en volhouden, en zoo kreeg hij met veel moeite toch in hoofdzaak gedaan wat hij wilde. Dit geldt vooral van de nadere Unie in het Noorden, die meer zijn werk is geworden dan dat van zijn broeder en bepaaldelijk ook meer zijn stempel draagt, — zóó zelfs, dat toen de Prins van den definitieven inhoud der Unie van Utrecht kennis kreeg, hij te kennen gaf, dat zij „niet en dochte" — wat niet verhinderd heeft, dat zij ruim 200 jaren in stand is gebleven!

Willem en Jan zijn én van aanleg én van ontwikkeling verschillend. De eerste is hooger begaafd, de ander heeft een behoorlijke dosis verstand, maar mist breedheid van uitzicht. De eerste is reeds in zijn jeugd in de

IOANNIS SENIOR . COM . NASSOVIÆ . CATZEN . VIANDÆ DIETS .
Johan de Oude, Grave van Nassoue Catzenellebogen, Vianden, Dietz.

Graaf Jan

dan in het Zuiden, hun Unie van Utrecht, kort na die van Atrecht, aangingen; maar zij deden dit ook alleen als geheel gelijkberechtigden, dus als bondgenooten, die zich verbonden, om samen den vijand, de Spanjaarden en zoo noodig ook anderen, te bestrijden. Deze zwakke band en enkele bepalingen betreffende den godsdienst waren de oorzaak, dat Oranje de Unie van Utrecht niet naar zijn smaak vond; maar heeft Jan van Nassau met de Noordelijke staatslieden, die haar tot stand brachten, de wezenlijke verhoudingen in het Noorden niet beter geschat dan Prins Willem zelve? De reden ligt in de omstandigheid, die ik aanduidde.

Prins Willem bleef, ook na het totstandkomen der beide nadere Unies, de Generale Unie getrouw, en dit was een oprechter belijdenis dan die der anderen, die hun nadere Unie ook hadden geplaatst op den bodem der Gentsche pacificatie. Men ziet het, wanneer Oranje in Mei 1579 een plan voor een Generale Unie tracht te verwezenlijken: het wordt een doodgeboren kind.

De scheiding in de Generale Unie, die met de beide nadere Unies feitelijk begonnen was, ging weldra verder: zij beteekende een scheuring in het Nederlandsche Rijk van Karel V. De leden der Unie van Atrecht, spoedig vermeerderd met enkele steden in Brabant, sloten hun vrede met Philips II op voor hen aannemelijke voorwaarden. Parma maakte van 1579—1585 groote veroveringen, die bijkans geheel Brabant en Vlaanderen omvatten, ook Breda ging in 1581 weer verloren. Oranje was niet bij machte hiertegen iets van beteekenis te ondernemen, het Noorden bekommerde zich weinig om de verliezen in het Zuiden. Wel wist het zich zelf te verdedigen. Als de Graaf van Rennenburg, Gouverneur in de Noord-Oostelijke gewesten van wege de Staten-Generaal, zijn ommezwaai naar Parma maakt, blijven al te bedenkelijke gevolgen hiervan uit,

Zegels onder de oorkonde van de aanbieding der Grafkelder van Holland
(boven alleen de *linksche*, beneden *alle*)

ook door het ingrijpen van Oranje, die, dan in Holland verwijlend, zich naar Kampen begeeft, om de noodige maatregelen te treffen. Alleen de stad Groningen gaat naar Parma's zijde over, en van nu af hebben de Spanjaarden ook weer vat op het Oosten; zelfs de IJsel wordt opnieuw bedreigd door de inneming van Zutphen.

In de laatste jaren van Prins Willem's leven was er dus een zware achteruitgang. De grenzen van wat nog de Generale Unie heette begonnen met die van de Nadere Unie samen te vallen. Ook buitenlandsche hulp kon de ramp niet afweren. Zij was alleen uit Frankrijk verkrijgbaar, en wel door den Hertog van Anjou, broeder van den Franschen Koning, die hiertoe reeds in 1580 door de Staten-Generaal als souverein aanvaard was. Maar deze politieke avonturier, die eerst in 1582 te Antwerpen verscheen en toen door slechts enkele gewesten als landsheer aanvaard werd, heeft den toestand alleen verergerd; zijn heerschappij kwam reeds door Fransche geweldenarijen te Antwerpen in het begin van 1583 tot een klagelijk einde. Ook aan het aanzien van Oranje is hierdoor schade toegebracht. Hij was de drager der aansluiting bij Frankrijk, noodgedwongen omdat er geen andere weg voor buitenlandsche hulp was; zelfs na de Fransche furie meende hij aan deze politiek te moeten vasthouden. Maar velen, vooral de Calvinisten, billijkten haar niet en maakten haar den Prins tot een verwijt. In Holland en Zeeland hadden de Staten reeds in 1580 geweigerd Anjou als Graaf te aanvaarden en als voorwaarde voor het aannemen van het met hem gesloten verdrag gesteld, dat Anjou den Prins beloofde hem als Souverein der beide gewesten te zullen erkennen, wanneer hij hiertoe gekozen werd.

Uit dit laatste kwam een tastbaar resultaat van de aanraking met Anjou te voorschijn. De gedachte van

de Grafelijkheid van Prins Willem is daarna niet meer losgelaten, de verwezenlijking ging echter zeer langzaam voort, èn omdat er bij enkele steden in Holland verzet tegen rees, terwijl èn Zeeland èn Utrecht zeer geringe neiging toonden mee te doen, èn omdat de Prins haar niet ambieerde. Maar langzaam aan kreeg de wensch, om de regeering op een vasteren voet te vestigen, althans in Holland de overhand: in 1583 werden de wederzijdsche acten tot aanvaarding der grafelijkheid uitgewisseld, in 1584 de voorwaarden er van, die het grafelijk gezag aan nauwsluitende banden legden, vastgesteld — maar tot de inhuldiging is 't niet gekomen om 's Prinsen dood. Heeft Oranje dus uiteindelijk in de aanvaarding der grafelijkheid van Holland berust, waarvoor de volkswil zich duidelijk uitsprak, een aanbod van Gelderland, Overijsel en Utrecht samen in 1581 om de hooge overheid der drie gewesten op zich te nemen, weigerde hij even zeer als een verzoek van de Staten-Generaal in 1583, om het Generaal-Gouvernement der Unie als hoofd van een Raad van State op zich te nemen. Alleen in Friesland heeft hij, na Rennenburg's verraad, het stadhouderschap aangenomen op verzoek der Staten van het gewest, dat toen in uitermate moeilijke omstandigheden verkeerde.

Een tweede tastbaar resultaat van de aanvaarding van Anjou als souverein was de opzegging der gehoorzaamheid aan Philips II, de „verlatinge", zooals men het toen noemde. Dit gewichtige feit, waardoor aan een lang volgehouden fictie een einde werd gemaakt, had plaats in Den Haag op 26 Juli 1581, waar de Staten-Generaal vergaderden, omdat, toen nog tijdelijk, Oranje er verwijlde. Wij kennen Oranje's directe aandeel aan deze handeling niet. Ongetwijfeld heeft hij er mede ingestemd èn omdat zij noodzakelijk was geworden èn omdat Philips II en hij door ban en apologie — waarop

ik in een volgend hoofdstuk zal terugkomen — volkomen met elkander gebroken hadden.

Ondertusschen was Graaf Jan naar zijn stamland teruggekeerd. Zijn verblijf in de Nederlanden is hem tot een teleurstelling geworden. Met Prins Willem verschilde hij over diens Fransche politiek bepaald van meening, en zijn eigen zaken riepen hem naar Nassau, ook zijn tweede huwelijk met een prinses van de Palts. Reeds in Juli 1580 reisde hij af, te laat om zijn moeder nog in leven terug te vinden. Zij was 18 Juni overleden, en de Prins, toen hij het bericht ontving, herdacht in eenige gevoelvolle woorden „unsere herzliebe Frau-Mutter", die hij vóór haar verscheiden nog zoo gaarne zou hebben teruggezien. Of zij zijn laatsten brief, dien ik vroeger genoemd heb, heeft mogen lezen?

Het pleit voor Graaf Jan in hooge mate, dat zijn teleurstelling hem niet verhinderd heeft met zijn broeder in de hartelijkste verhouding te blijven, en ook de Nederlandsche zaak is hij bij al de zorgen, die hij aan zijn graafschap gaf, blijven dienen, onder meer door te streven naar een verbond van Duitsche evangelische vorsten, om met de Nederlanden samen te werken. Hij was een voortreffelijk landsheer, hij geldt als een der bekwaamste vorsten van Nassau. De geestelijke zoowel als de materieele belangen heeft hij ter harte genomen. Hij is de stichter van de hoogeschool te Herborn (1584), die als opleidingsschool van predikanten nog altijd voortbestaat en in vroegere eeuwen vele betrekkingen met de Nederlanden heeft onderhouden.

Jan's opvolger in Gelderland was zijn zwager Willem van den Berg, maar dit bleek een zeer onwaardig vertegenwoordiger der Nassausche familie in de Nederlanden. Hij volgde in 1583 het voorbeeld van Rennenburg, op veel ergerlijker wijze, — en de gevolgen van

zijn verraad werden alleen door zijn tijdige gevangenneming tot een minimum beperkt: men heeft hem uit consideratie voor Oranje losgelaten, waarop hij in Spaanschen dienst is getreden.

De Prins had dit van dichtbij moeten aanschouwen. Hij had in hetzelfde jaar het Zuiden, waar 't al onveiliger begon te worden en de stemming tegenover hem ongunstiger, verlaten en zich voorgoed in Holland gevestigd —, waar hij spoedig zijn graf zou vinden.

5. Ban en Apologie. De Moord van 10 Juli 1584.

Niets toont duidelijker hoe zeer oude verhoudingen verbroken waren dan het feit, dat Philips II de ban over Prins Willem uitvaardigde op raad van Granvelle, die eenmaal diens beschermende vriend was geweest.

Onoverwinnelijk bleek Oranje, in wien de zaak van den opstand als belichaamd was. Nadat de vredehandel van Keulen was mislukt en pogingen om hem te bewegen voor een som gelds het land te verlaten waren afgewezen, heeft de Spaansche Koning tot een uiterst strijdmiddel zijn toevlucht genomen. De ban, gedateerd van Maart 1580 en in Augustus gepubliceerd, spreekt de vogelvrijverklaring van den Prins uit; de moordenaar zou geldelijk en met een adellijken titel beloond worden. Argument: hij is de eenige chef, bedrijver en bevorderaar der troebelen en de voornaamste ruststoorder van den Staat, „kort gesegd de eenige pest der Christenheid", „de vijand van het menschelijk geslacht". Als souverein over de Nederlanden spreekt Philips zijn doodvonnis uit — naar het voorbeeld van wat Duitsche keizers met den Rijksban wel gedaan hadden. Om hem te hatelijker voor te stellen, werd 's Prinsen particulier leven, onder meer zijn huwelijk met Charlotte van Bourbon, beklad.

Dit stuk is beantwoord in de Apologie, die in Decem-

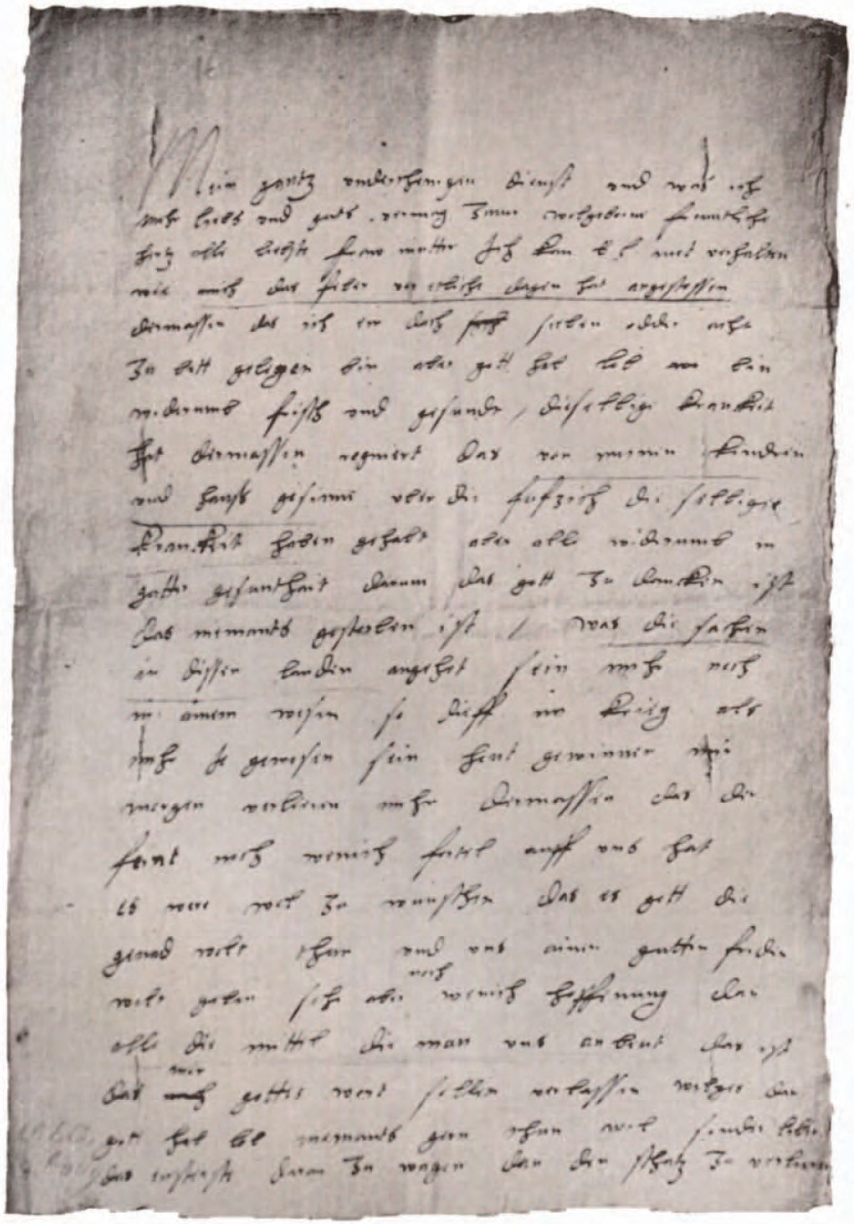
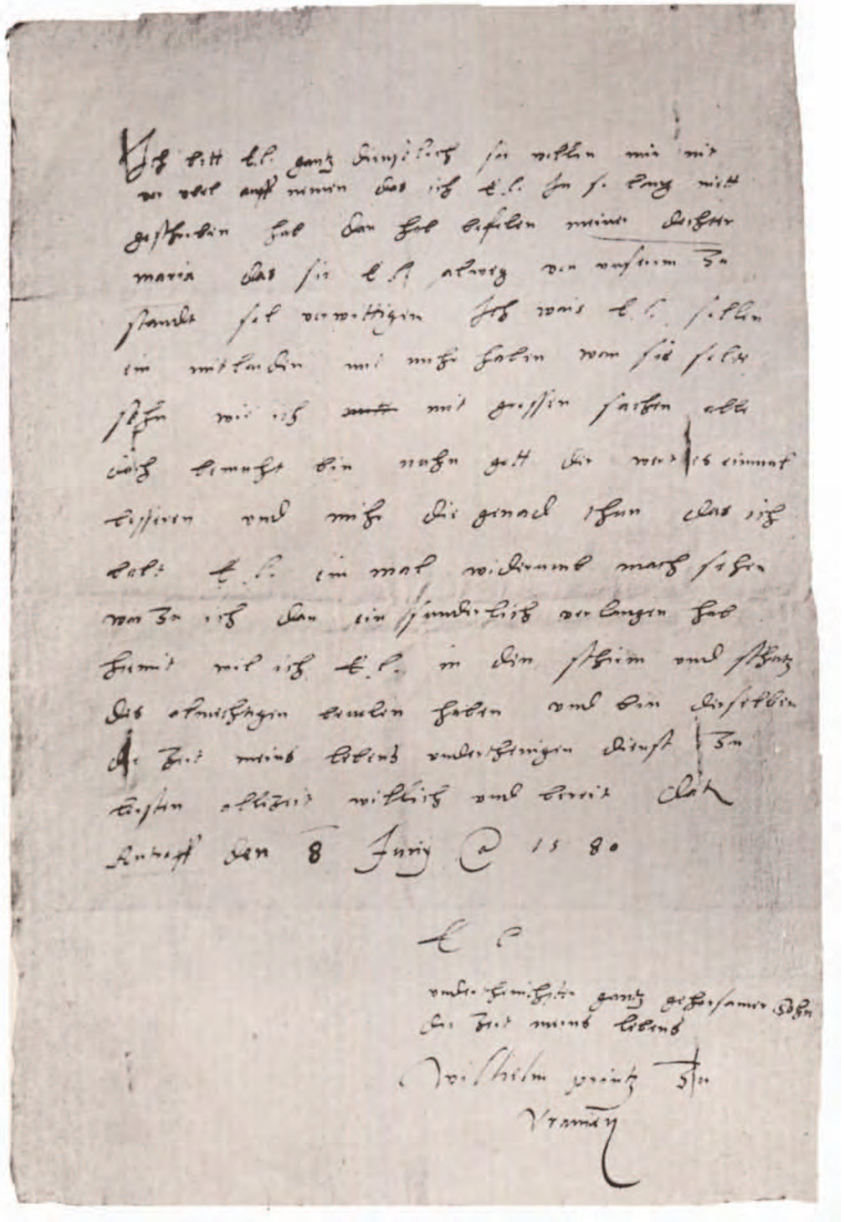

Laatste brief van Willem I aan zijn moeder van 8 Juni 1580

ber door den Prins aan de Staten-Generaal werd aangeboden. Deze hebben duidelijk te kennen gegeven, dat zij de aan den Prins verweten enorme misdaden als geheel onwaar beschouwden en 's Prinsen waardigheden als hem wettig opgedragen; zij boden hem tevens voor zijn bewaking een compagnie gardes van 150 ruiters aan. Zelf hebben zij den ban niet beantwoord, ofschoon de Prins dit wel verwacht had. Maar zooals het nu ging, was het beter: de tegen één persoon gerichte ban kon beter door dezen zelf beantwoord worden, het geheel was te persoonlijk om door een groote vergadering weerlegd te worden.

De apologie is een zeer persoonlijk stuk, in het Fransch gesteld door den hofprediker De Villiers, maar ongetwijfeld met medewerking van Oranje zelf, en definitief gearresteerd na overleg met twee Fransche Calvinisten van groote reputatie, Languet en Duplessis Mornay, die toen beiden in 's Prinsen omgeving te Antwerpen vertoefden. Het is in vele opzichten een venijnig scherp geschrift, vooral waar het ingaat tegen de lasteringen over 's Prinsen leven en daar even scherpe beschuldigingen (die even ongegrond zijn gebleken) over Philips' gedragingen tegenover stelt. Van blijvend belang is het om de mededeelingen over de geschiedenis van het Nassausche geslacht, waarnaar ik in vorige bladzijden een paar maal verwezen heb. Van meer belang is het om de aanduiding van het wezenlijk karakter van den strijd, waarvoor Oranje zich heeft aangegord. En van groote welluidendheid zijn verscheidene passages, waarin betoogd worden de heiligheid van dezen strijd en de noodzakelijkheid, om hem in eensgezindheid en met alle middelen voort te zetten. Hier klinken de geestdrift en de opofferingsgezindheid, die Oranje en zijn medewerkers bezielden, heerlijk uit. Ik laat er twee, van klassieke faam, volgen

in de woorden der Nederlandsche vertaling, die aan de Staten-Generaal werd aangeboden:

„Ende is 't dat ghy (i. c. de Staten-Generaal) acht, dat wij eenige liefde den Vaderlande zijn dragende ofte dat wij eenighsins bequame zijn om goeden raedt te gheven, soo gelooft vastelick, dat 't selve (nl. vaste besluiten) is het eenich middel om ons te verlossen ende te bevrijden. D'welk gedaen zijnde, soo laat ons dan t'samen met eendrachtigen herte ende wille de beschermingе van dit goede volk aangrijpen en voor de hand nemen . . . Dit doende, soo ghijlieden die jonste blijft voorder t'onswaert dragende, die ghij ons tot noch toe betoont hebt, wij verhopen door 't middel van deselve ende voornemelick door Godes genade — 't geene dat gij tot Uwer eygen welvaert en onderhoudinge Uwens selfs, Uwer wijven ende kinderen, mitgaders van al wat den dienst Godes aengaet, raedtsaem vinden ende besluyten sult, 't selve met aller getrouwigheit te handhaven ende voor te staen".

En iets eerder met groote klem: „Ende wy seggen U-lieden noch meer, ja seggen het sóó luyde, dat wij wel begeerden, dat het niet sij alleene (i. c. onze vijand), maar oock de heele werelt hoorde: Onderhoudt Uwe Unie wel, bewaart Uwe Unie wel. Doch siet neerstigh toe, mijne Heeren, dat ghij niet alleene met woorden of bij geschrifte, maar oock met der daet ter executie ende in 't werck stelt 't gene dat het bundelken pijlen, met eenen bandt t'samengeknoopt ende gebonden, het welke gij in Uwen segel voert, medebrenght ende beduyt".

Stel het Wilhelmus naast de Apologie, en ge vindt deemoedige, eerbiedige taal naast taal van scherp verzet, van trillende verontwaardiging — de laatste het sterkst in de bestrijding van de aantijging betreffende 's Prinsen derde huwelijk, die hem wel heel erg geraakt

Gravin Juliana (?)

moet hebben. Tusschen beide uitingen liggen een twaalftal jaren van harden strijd, van altijd onverzoenlijker wordende tegenstelling. Beide geven Oranje's karakter — niettegenstaande alle venijnigheden — goed weer; toch blijft het eerste ons het liefste, omdat het het humane wezen van dezen Oranje het schoonst belicht. Wat is aangrijpender dan de laatste, te weinig bekende en te weinig gezongen strofe van wat ons nationale lied is geworden:

„Voor Godt wil ick belijden
End sijner grooten macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht;
Dan dat ick Godt den Heeren,
Der hoochsten Majesteit,
Heb moeten obedieren
In der Gherechticheyt".

Zulk een majestueuse belijdenis bevat de Apologie niet, hoe fraaie klanken er in voorkomen. Voor beide moet onderdoen de „acte van verlatinge" van 26 Juli 1581, die in redactie, in stijl en in karakter niet raakt aan Wilhelmus en Apologie; zij is ook daarom valer, omdat om politieke redenen de godsdienstkwestie niet wordt aangeroerd. Zij is gesteld door Jan van Asseliers, een hoog regeeringsambtenaar, en verdedigt de verlatinge en de daaruit volgende afzwering op grond van de tyrannieke handelingen van den landsheer, wien daarom, zooals dit „besunders bij deliberatie van de Staten van den Lande" geoorloofd is, de gehoorzaamheid wordt opgezegd. Hier is de toepassing van de Calvinistische staatsleer, zooals zij zich ontwikkeld had, door een vergadering waarin naast Calvinisten ook nog Katholieken zitting hadden, maar die — althans in de

Nederlanden — nimmer tot vogelvrijverklaringen of sluipmoorden aanleiding heeft gegeven. Gelukkig niet! Er is wel gemeend, dat Prins Willem reeds in 1568 in een moordplan tegen Alva deel zou hebben gehad en in latere jaren aan een dergelijk plan tegen een Duitsch krijgsoverste in Spaanschen dienst; maar het afdoende bewijs voor deze beweringen ontbreekt en de persoonlijkheid van Prins Willem lijkt voor zulk een optreden ten eenenmale ontoegankelijk.

Apologie en acte van afzwering hebben, verspreid als ze werden in alle talen en in vele dialecten, den Orangistisch-Nederlandschen strijd om vrijheid en tot afweer van despotisme in zeer wijden kring bekend gemaakt en tot zijn juist begrip in hooge mate bijgedragen. Zij behooren tot de meest bekende en merkwaardigste strijdschriften, die ooit zijn uitgegeven.

Omdat hij de hoogste Majesteit had meenen te moeten gehoorzamen, werd Willem van Oranje — in gevolge den ban — vermoord.

De eerste aanslag werd gepleegd in het kasteel van Antwerpen in Maart 1582, door Jean Jaureguy, werktuig in handen van een Spaansch koopman, die in financieele moeilijkheden verkeerde; de moordenaar werd door personen uit 's Prinsen omgeving onmiddellijk afgemaakt.

De Prins was ernstig getroffen achter het rechteroor —, op latere portretten ziet men een rood lidteeken op de wang, die de geheelde wond had achtergelaten. Zijn sterk gestel hielp hem door de crisis, die de schok en de verzwakking veroorzaakten, heen. Van zijn ziekbed nog schreef hij den schoonen brief aan Marnix, om den rechters over twee medeplichtigen van Jaureguy te verzoeken zich, als deze moesten sterven, met een „korten dood" tevreden te stellen. Hij genas mede door

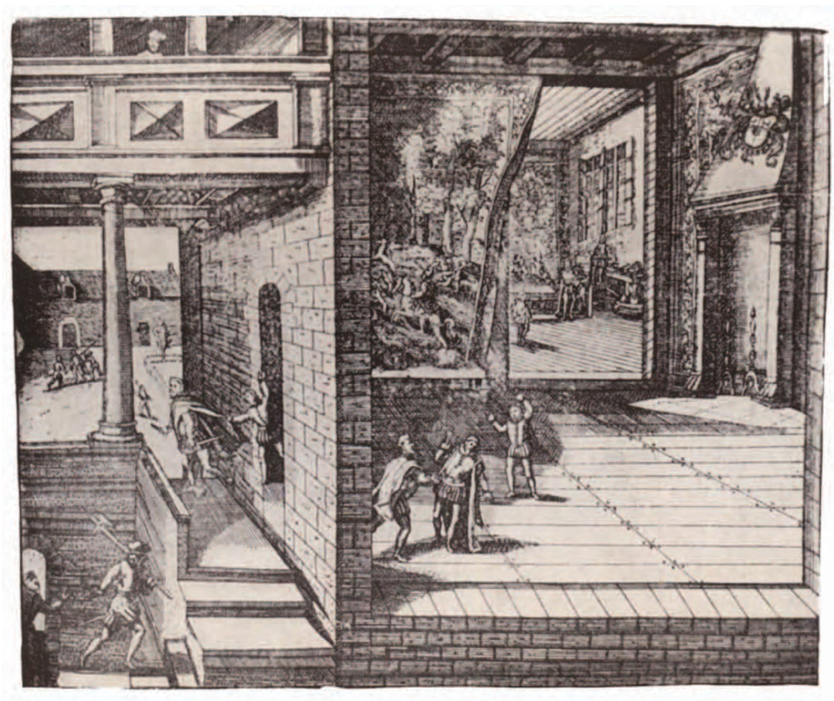

De moord te Delft

de trouwe zorg van zijn gemalin en zijn schoonzuster, de Gravin van Schwarzburg, die toen ook te Antwerpen vertoefde. Charlotte van Bourbon, die reeds eenigen tijd aan zwakheid sukkelde, werd het slachtoffer van de groote opwinding en vermoeienis, die zij had moeten verduren; zij is een paar maanden na den aanslag overleden en de Prins gaf uiting aan zijn bewondering voor deze vrouw in een gevoelvollen brief aan den Prins van Condé. In April 1583 hertrouwde hij met Louise de Coligny, weduwe van den Heer van Téligny, die evenals haar vader in den Bartholomeusnacht was vermoord. Ook zij was, evenals Charlotte, een zeer begaafde en moreel hoogstaande vrouw. Zóó sterk was de animositeit tegen Frankrijk in die dagen, dat hare komst zelfs gelaakt werd, vooral in het Zuiden; het was mede een motief, waarom de Prins naar Holland verhuisde. Te Delft werd uit dit vierde huwelijk in Januari 1584 Frederik Hendrik geboren — genoemd naar de Koningen van Denemarken en Navarre, die als peeten bij den doop vertegenwoordigd waren.

Toen was reeds de voorbereiding tot den tweeden aanslag, die wèl gelukken zou, in vollen gang. Balthasar Gérard uit Franche-Comté afkomstig, (evenals Granvelle), was er de bedrijver van. Hij heeft zijn misdaad met groote sluwheid opgezet. Met vervalschte papieren wist hij toegang tot het St. Aagten-klooster te krijgen onder het pseudoniem van François Guyon, en onder betoon van vurig Calvinisme en anti-Spaansche gezindheid het vertrouwen van personen uit 's Prinsen omgeving te winnen. Hij werd in het gevolg van een Nederlandsch gezant naar Frankrijk gezonden en keerde vandaar in Juni terug als boodschapper van het overlijden van den Hertog van Anjou. Nu kon hij een gunstig moment afwachten zonder argwaan te wekken. Dit moment kwam, toen hij opnieuw als bood-

schapper naar Frankrijk zou worden gezonden. Toen — het was 10 Juli 's morgens — kocht hij een paar pistolen en verzocht den Prins zelf om een paspoort, dat hem werd toegezegd. En dan volgt het overbekende tooneel, 's middags ongeveer twee uur: bij het verlaten van de eetzaal wordt Prins Willem door drie kogels, die long, middenrif en maag doorboorden, zwaar getroffen; hij valt neer, stamelt de woorde: „Mon Dieu, mon Dieu, aye pitié de mon âme et de ce pauvre peuple" —, in het Nederlandsch in de Staten-resolutie overgezet: „mijn Godt ontfermpt U mijnder ende Uwer ermer gemeynte", antwoordde nauwelijks verstaanbaar „ja" op een vraag van de Gravin van Schwarzburg, of hij zich in Christus handen gaf, en blies weldra den laatsten adem uit.

Een fanatiek dweper had een heroiek mensch verslagen en boette op verschrikkelijke wijze met zijn leven voor een misdaad, waarin hij zelf glorifieerde, nadat zij bedreven was.

De groote droefheid, die de moord onder 's Prinsen aanhangers wekte, wordt het best uitgedrukt in deze versregels uit Valerius' Gedenckclanck:

„o dach, o dach, o droeve dach,
wat is er al gehuyl en groot geclach".

Maar de diepe verslagenheid, die er alom heerschte, heeft den Orangistischen geest, die van dezen Prins was uitgegaan, eer versterkt dan verzwakt: hem heeft Parma nooit overwonnen. Hoe somber de vooruitzichten bij 's Prinsen dood ook waren!

Willem Vader werd bijgezet te Delft; een lange lijkstoet, over de volgorde waarvan heel wat getwist was, begeleidde hem op den 3en Augustus ten grave. Niemand heeft toen kunnen denken, dat dit de eerste was van een lange reeks van soortgelijke lijkstoeten, die

Oranje-vorsten en -vorstinnen zouden volgen naar wat *de* grafkelder in het koor der Nieuwe Kerk zou worden. In 1584 werd Delft alleen dààrom gekozen, omdat Breda waar de voorzaten begraven waren, voor een Oranje-vorst niet toegankelijk was. Van de toekomst had niemand een duidelijke voorstelling, ook niet van die van het Oranje-Huis en zijn positie in de Nederlanden. Toen Holland het centrum bleef, werd de Nieuwe Kerk van zelf het Mausoleum, ook van volgende Oranje's.

Aan Prins Willem heb ik in dit boek een breede plaats ingeruimd, toch niet breeder dan overeenkomt met de groote beteekenis van dezen mensch in de omlijsting van zijn Huis. Zij gaat verre uit boven die van al zijn voorouders en zij overtreft ook die van allen, die hem gevolgd zijn. Zoowel om wat hij heeft gewrocht als om wat hij heeft gewild. Zijn werk bestaat in de grondlegging van den Nederlandschen Staat en van de Nederlandsche vrijheid, al was deze Staat bij zijn vermoording nog niet geheel gevestigd, al werd hij, evenals de vrijheid, die er onafscheidelijk mede verbonden was, nog in zijn bestaan bedreigd. De toekomst heeft bewezen, hoe nauw Orangisme en Statisme in Nederland met elkander, en weer met het Calvinisme in zijn niet onverdraagzamen vorm, verbonden waren. Maar het allernauwste was de band van Oranje en het volk geweven. En zijn het niet meer nog die aantrekkelijke eigenschappen van ware humaniteit, van eenvoud, van goedhartigheid, van standvastigheid in het lijden vooral, die Vader Willem zoo dicht bij ons Nederlanders hebben gebracht —, meer nog dan de groote strijd, dien hij gestreden, de groote idealen waardoor hij zich geofferd had? Ziet men hem niet het liefst zooals hij daar neerzit, na het afleggen van de rijke kleeding der

jeugd, in een eenvoudig wambuis, bijtende op het koordje ervan en naar gewoonte van vreugde krabbende op zijn hoofd, als er een goede tijding binnenkwam. De man, dien Lieven de Key ons heeft nagelaten in twee fraaie portretten, is ons gemeenzamer dan het jeugdportret van Moro. Slim is deze man ook op leeftijd, maar zoo goed en zoo eenvoudig en zoo verheven boven de gewone bekommernissen van het leven, inwendig groot. Dat is de Prins, die op zijn tocht door het Noorderkwartier een der huizen binnenging, waar twist was, om vrede te stichten „met een ongeloofelijke zachtheid", of die vrouwen, die voor hem neerknielden, ophief, niet willende, dat hem zulk een eerbied werd bewezen. Deze dingen passen zoo geheel bij onzen volksaard.

Zeker, dit maakt niet de ware grootheid van dezen mensch in de wereldgeschiedenis uit. Die ligt in wat hij gewrocht, meer nog in dat waarnaar hij gestreefd heeft: de bevrijding van alle zeventien Nederlanden, en bovenal in de godsdienst-verdraagzaamheid, de vrijheid van godsdienst voor alle Christelijke gezindten. In dit laatste stijgt Prins Willem tot het heroische genre, niet op de wijze van een Romeinschen Caesar of een Napoleon of een dictator, maar als heros van den geest. Daarmede is hij een der grootsten onder de menschen geworden en gebleven, geërd niet alleen bij zijn volk, maar verre daarbuiten, toen reeds en steeds meer. De herdenking van 1933 bewees dit heel overtuigend.

„Resurrectionem exspectat Guillielmus Primus, Pater Patriae" — dit staat geschreven op den grafsteen voor het grafmonument, dat later in het koor der Nieuwe Kerk voor hem is opgericht. Geen waar Christen zal willen betwijfelen de gegrondheid der verwachting,

Vader Willem (Key)

die hier is uitgesproken. Maar evenmin, dat ons Volk, ja de geheele Menschheid in *zijn* beleving telkens opnieuw opwekking kan vinden, en een voorbeeld om zich aan op te heffen tot het goede en schoone, dat op deze wereld ook te vinden is.

6. Maurits en Willem Lodewijk.

Als Prins Willem I sterft is er van successie in zijne ambten geen sprake. Toch krijgen als van zelf de zoon en de neef in de Nederlanden een belangrijke plaats uit consideratie voor wat hun vader en oom had gedaan. Zij vullen diens plaats niet geheel. De derde plaats neemt Johan van Oldenbarnevelt in, nadat hij in 1586 Landsadvocaat in Holland is geworden.

Willem Lodewijk (geb. 1560) is de oudste zoon van Jan van Nassau, hij was na den aftocht van zijn vader in de Nederlanden gebleven, was in militairen dienst bij de Staten van Friesland getreden, had dapper meegevochten tegen de Spanjaarden in het Noorden, en was niet lang vóór 's Prinsen dood namens zijn oom luitenant-Stadhouder van Friesland geworden; nu benoemden de Friesche Staten hem tot opvolger van zijn oom en daarmede werd hij de grondlegger van de positie van de Friesche tak van zijn geslacht. De Ommelanden van Groningen, die niet als de stad Spanje's partij hielden, hadden reeds vroeger in hetzelfde jaar hem tot stadhouder gekregen.

Maurits, die na zijn terugkeer uit Nassau aan 's Vaders Hof verblijf had gehouden, was in 1582 te Leiden op studie gegaan en opende daarmede de traditie van de studie van Oranje-kinderen aan de beroemde Universiteit; bij den dood van zijn vader was hij nog te Leiden, hij was toen 16 jaar. Onmiddellijk brak hij

zijn studie af en de Staten-Generaal aarzelden niet hem tot eersten Raad te benoemen in een nieuwen Raad van State, dien zij nu oprichtten, ten einde betere orde op de regeering te stellen, wat, in eenigszins anderen vorm, de verwezenlijking was van de gedachte van 1583. Als zoodanig nam de jonge Graaf, die zich daartoe met eenige leden uit den Raad te Middelburg vestigde, een aandeel, dat moeilijk te omschrijven is, aan pogingen tot ontzet van Antwerpen, toen Parma deze groote stad kwam belegeren — pogingen overigens, die geen succes hadden, wat men — aan wien dan ook — niet aan Maurits zal willen wijten. In Holland en Zeeland kreeg hij niet direct een positie. De grafelijkheidsidee raakte met den dood van Prins Willem geheel op den achtergrond; Oldenbarnevelt, toen pensionaris van Rotterdam, alleen deed een poging om nu Maurits tot Graaf te verheffen. Ook werd hij niet onmiddellijk Stadhouder, al heeft het wel spoedig in de bedoeling gelegen hem hiertoe te verheffen. Zóó zeer waren de Hollandsche en Zeeuwsche Staten reeds op hun zelfstandigheid gesteld.

Wel koos Utrecht een Stadhouder, maar het nam hiertoe niet Maurits; het wilde liefst ook wat zelfstandig zijn ten opzichte van Holland en Zeeland. Ook Gelderland en Overijsel hadden hun Stadhouder: den Graaf van Nieuwenaar, zwager van Prins Willem en in Gelderland opvolger van Van den Berg; hij werd ook Stadhouder van Utrecht, nadat de eerste eigen gekozen stadhouder van dit gewest in gevangenschap was geraakt. Eerst in November 1585 werd Maurits Stadhouder van Holland en Zeeland. Men meent gewoonlijk, dat de Staten hiertoe toen overgingen, omdat de Graaf van Leicester, in gevolge van een met Koningin Elizabeth, die de Nederlanden in hare bescherming had genomen, gesloten verdrag, met een hulpleger op komst was en men vreesde, dat hij Stadhouder zou willen worden.

Elisabeth, Koningin van Engeland

Drie stadhouders, twee neven en een oom, alle behoorende tot het geslacht van Nassau, waren er dus in de Nederlanden, toen Leicester hier kwam. Zij werden nu aan hem ondergeschikt, want Leicester werd door de Staten-Generaal aangesteld tot Gouverneur-Generaal, waarmede de toestand uit de dagen van Karel V scheen te zullen terugkeeren. Maar Leicester, om zijn onhandige pogingen tot versterking van het centraal gezag en om andere redenen, raakte weldra in botsing met het gewest Holland, dat zich sedert den opstand sterk was gaan voelen. Het kwam bijna tot een handgemeen, en in den dreigenden strijd hield Maurits trouw de zijde van Oldenbarnevelt, den eigensten leider der Staten. Binnen de twee jaren was de landvoogdij van de Engelschen ten einde.

Dan vormt zich, zonder eenige fanfare, de Staat der Vereenigde Nederlanden. De sedert 1572 in gang zijnde ontwikkeling consolideert zich: de Staten zelf nemen voorgoed de leiding in handen, Nederland is een Republiek geworden, of beter: een verbond van zeven Republieken (om Stad en Lande er maar vast bij te nemen), die hare gemeenschappelijke organen hebben in de Staten-Generaal en den Raad van State, van wie de eerste de eigenlijke regeering dragen; maar zij zijn afhankelijk van de Staten der gewesten, de bondgenooten dus, die zich zelf als de Souvereinen van hun land beschouwen en zijn samengesteld uit edelen en vertegenwoordigers der stedelijke regeeringen in zeer verschillende verhoudingen.

De stadhouders blijven nu voorgoed behooren bij de gewesten, zij hebben geen landvoogd meer boven zich, want dien duldden de Staten in de centrale regeering niet meer; een voorstel van Holland, om er Maurits toe te benoemen, vond bij de anderen geen ingang.

Deze centrale regeering is, vergeleken bij die uit den

tijd van Karel V, heel zwak. Maar er komt ten minste eenige nauwere verbinding tusschen de gewesten, doordat na den dood van Nieuwenaar de drie stadhouders plaats maken voor twee, want, vooral door de bemoeiingen van Oldenbarnevelt, die als eerste ambtenaar van het machtigste gewest en door zijn bizondere persoonlijkheid van zelf een grootere plaats in de heele Unie inneemt, wordt Maurits dan Stadhouder van Gelderland, Utrecht en Overijsel (1590—1591). In de Unie hebben beide Stadhouders een plaats, omdat zij krachtens hun ambt zitting hebben in den Raad van State, die vooral als administratief lichaam van beteekenis blijft. Maurits wordt bovendien Admiraal-Generaal, is als zoodanig hoofd van de vijf Admiraliteitscolleges, bij wien de uitrusting der vloot berust. Een bevelhebber van het Unie-leger is er niet; de Stadhouder staat als kapitein-generaal van zijn gewest aan het hoofd van de troepen, die door dit gewest betaald worden. Ten slotte krijgt hij een Unie-positie als Stadhouder van Brabant, nl. van dat gedeelte, dat bij het Noorden was gebleven en geen deel van de Unie uitmaakte (voorloopig alleen het Markiezaat van Bergen-op-Zoom, waarmede Maurits, bij afwezigheid van den wettigen bezitter, in 1585 door de Staten-Generaal was beleend); hier ging zijn benoeming uit van de Staten-Generaal.

Het is noodig zich deze positie van Maurits en van Willem Lodewijk goed voor oogen te houden: zooals zij is voortgekomen uit de verhoudingen ten tijde van Prins Willem, zoo ontwikkelt zich de verdere positie van de Huizen van Oranje en van Nassau uit die, zooals ze geregeld is geworden na 1584 en voorloopig in 1590 een definitieven vorm heeft gevonden. De Nederlandsche opstand tegen Spanje draagt in feite een sterk conserveerend karakter, moge ik hier nog eens herhalen; maar de verhoudingen, al blijven de uiterlijke vormen

Prins Maurits

dezelfde benamingen dragen, zijn toch in den grond sterk veranderd. Want de Staten van 1588 hebben een heel ander aspect dan die van vóór 1572, en de stadhouders eveneens, want zij lijken nu ondergeschikt aan de nieuwe souvereinen, die hen benoemen. In plaats van vertegenwoordigers van het centrale gezag, die zij eens geweest waren — behalve in Holland en Zeeland kregen zij ook van 1576 tot 1590 in de andere gewesten nog geregelde commissie van de Staten-Generaal of van een algemeen regeeringscollege als de Raad van State —, werden zij nu handhavers van het gezag namens de gewestelijke Staten. Ondergeschikt aan, ambtenaren van deze kan men ze eigenlijk niet noemen door de beteekenis, die hunne Huizen in den grooten strijd hebben gekregen en die zij behouden, — zij zijn toch immers bovenal de bevrijders en de landsverdedigers —, zij zijn in de volksverbeelding iets hoogers dan de feitelijke souvereinen, en dit zijn ze ook door de bevoegdheid, die hun ambt van stadhouder medebrengt. Aitzema, de bekende historie-schrijver, zegt later, dat het volk niets anders wist dan dat de Prins souverein ende erfheer van „'t Landt was.

Het stadhouderschap was een wonderlijk, voor onze voorstellingen niet meer gemakkelijk te begrijpen staatsrechtelijk mixtum. De Indische vorsten, die met de Compagnie in aanraking kwamen, konden er heelemaal geen wijs uit worden; zoowel de sultan van Atjeh als de koning van Bali noemden Maurits „tout court" „koning van Holland": zij waren hun tijd vooruit.

Niets bewijst duidelijker het conserveerende karakter van den opstand dan juist de wijze waarop deze bevoegdheid der stadhouders is omschreven. Als Prins Maurits in November 1585 een commissie moet hebben, neemt men klaarblijkelijk die van zijn vader uit 1559 tot voorbeeld. Natuurlijk kreeg hij den waren Christe-

lijken godsdienst te verdedigen, terwijl zijn vader in 1559 de Katholieke kerk moest handhaven. Evenals vroegere stadhouders moest Maurits zorgen voor de veiligheid van binnen en naar buiten, is hij het hoofd van de justitie (dus van het Hof), moet hij jaarlijks uit een nominatie de electie doen voor de magistraten in de steden en soms ook voor de vroedschap, wanneer hier een plaats openvalt, en hij behoudt ook het recht van gratie. Door de bevoegdheid in zake de magistraatsbestelling in de steden, die niet overal dezelfde is, hier minder ver, daar verder gaat, heeft hij dus eigenlijk indirect ook invloed op de samenstelling der Souvereine Staten, wier Gedeputeerden door de stedelijke regeeringen worden aangewezen. En deze vorm van het Stadhouderschap, die overgenomen is uit den Oostenrijkschen tijd, heeft tot het einde onzer glorieuse Republiek voortbestaan. Als dat niet conservatief is!

Dit korte résumé moge vooral duidelijk maken, hoe weinig vóóroverlegd, hoe intuïtief, met den loop der gebeurtenissen mede, de positie der Oranje's en der Nassau's zich vastgezet heeft. Alle kunstmatigheid ontbreekt; zij wordt zoo van zelf en groeit als het ware met de natie mede — wat haar juist te hechter maakt.

Belangrijker dan het ambt zelf is gewoonlijk de drager ervan, vooral wanneer de omschrijving der bevoegdheid weinig duidelijk, weinig exact is. Boven de algemeenheid eener commissie is het Stadhouderschap van Holland en Zeeland nooit uitgekomen. Een instructie, die — ook naar het voorbeeld van die van zijn vader — voor Maurits ontworpen werd, is ontwerp gebleven. In de andere gewesten zijn er nuances. Vooral in de Noordelijke gewesten is de bevoegdheid der Stadhouders beperkter gebleven dan in Holland en Zeeland; hier zijn ook wel instructies vastgesteld, maar dit verandert toch aan 't algemeen karakter van het Stadhouderschap

niet veel. In Zeeland had Maurits een bizondere positie, omdat zijn vader hier de beide markiezaten van Veere en Vlissingen had kunnen koopen (1581), terwijl deze er bovendien eerste edele geworden was in plaats van zijn oudsten zoon, die deze waardigheid bezat als heer van Maartensdijk; ook Maurits werd als zoodanig erkend, hij was tevens de eenige edele, omdat andere Zeeuwsche edelen tijdens den opstand waren uitgeweken; dientengevolge beschikte hij in de Zeeuwsche Staten over een grooten invloed.

De fortuin heeft gewild, dat de Stadhouders der zeventiende eeuw haast alle personen van groote bekwaamheid zijn geweest, die van hunne positie wat wisten te maken en zich zelf groote verdiensten verwierven.

Van Maurits en Willem Lodewijk geldt dit in hooge mate. Zij hebben van hun jonge jeugd elkander gekend, van den tijd op den Dillenburg af, waar zij beiden den invloed van Gravin Juliana kunnen hebben ondergaan en vanwaar zij de daden van Prins Willem in vreezen en beven, dan in vreugde, kunnen hebben volgen. Samen hebben zij op de Universiteit van Heidelberg gelegen, beiden waren zij eerst Luthersch, later Calvinist. Dan komen zij samen in de Nederlanden: Willem Lodewijk gaat vechten in het Noorden, Maurits voltooit zijn opvoeding te Leiden. Van dan af gaat hun loopbaan uiteen; de een vindt zijn toekomst in Holland, de ander in het Noorden, maar zij blijven nauw met elkander verbonden en werken voortreffelijk samen, wat het nadeel van het gemis aan centralisatie in de Republiek al weer vermindert.

Maurits krijgt spoedig na den dood van zijn vader zijn residentie in Den Haag, op het Binnenhof, niet in het oude kwartier der Graven waar Karel V en Philips II hadden vertoefd, want dit was nu ingenomen door de Staten. Zijn verblijf was gevestigd in den hoek

tusschen Buitenhof en Vijver. Over de inrichting hiervan en over de bewoning zijn wij zeer slecht ingelicht. Of Prins Willem er ook gewoond had, toen hij in zijn laatste jaren o.a. in 1581, soms, in Den Haag verblijf hield? Of vertoefde hij toen nog in het „logies van den Grave van Hollant", dat in elk geval in 1587 door Maurits geheel „ontledight" was en waar toen Louise de Coligny nog voor korten tijd is ondergebracht. Het nieuwe „kwartier van Syne Ex^cie^." werd spoedig vergroot. In het begin der 90-er jaren is de nog bestaande toren gebouwd, van vijf verdiepingen, die meer woonruimte bood, en omstreeks 1620 is tusschen Binnen- en Buitenhof naast de toren een nieuw gebouw opgetrokken. Met den Stadhouder was er zijn Raad gevestigd. Maar geen andere leden zijner familie dan tijdelijk. Louise de Coligny heeft met haren zoon en eenige harer stiefdochters eerst eenigen tijd te Leiden en te Vlissingen gewoond, om later het huis te betrekken, dat door de Staten van Holland voor haar gekocht was, en waaruit het tegenwoordige paleis in het Noordeinde is gegroeid. De inrichting is in den beginne stellig zeer eenvoudig geweest. Maurits was en bleef ongehuwd; hij had niet veel ruimte noodig en geen behoefte aan weelde. Bovendien was de boedel van Prins Willem zeer bezwaard. De Staten kwamen meer dan eens helpend tusschenbeiden: zoo reeds vroeger met de betaling van Maurits' studie te Leiden, — nu bij de opvoeding van Frederik Hendrik, met den koop van het huis in het Noordeinde, met dotatiën voor 's Prinsen dochters. Maurits kreeg op den duur een ruim salaris uit zijn verschillende ambten en bovendien buitgelden uit den oorlog, zoodra deze gunstiger begon te loopen, en Maurits bleek een goed financier.

Willem Lodewijk kwam te Leeuwarden te wonen, eerst in het Cammingha-huis, daarna in een grootere

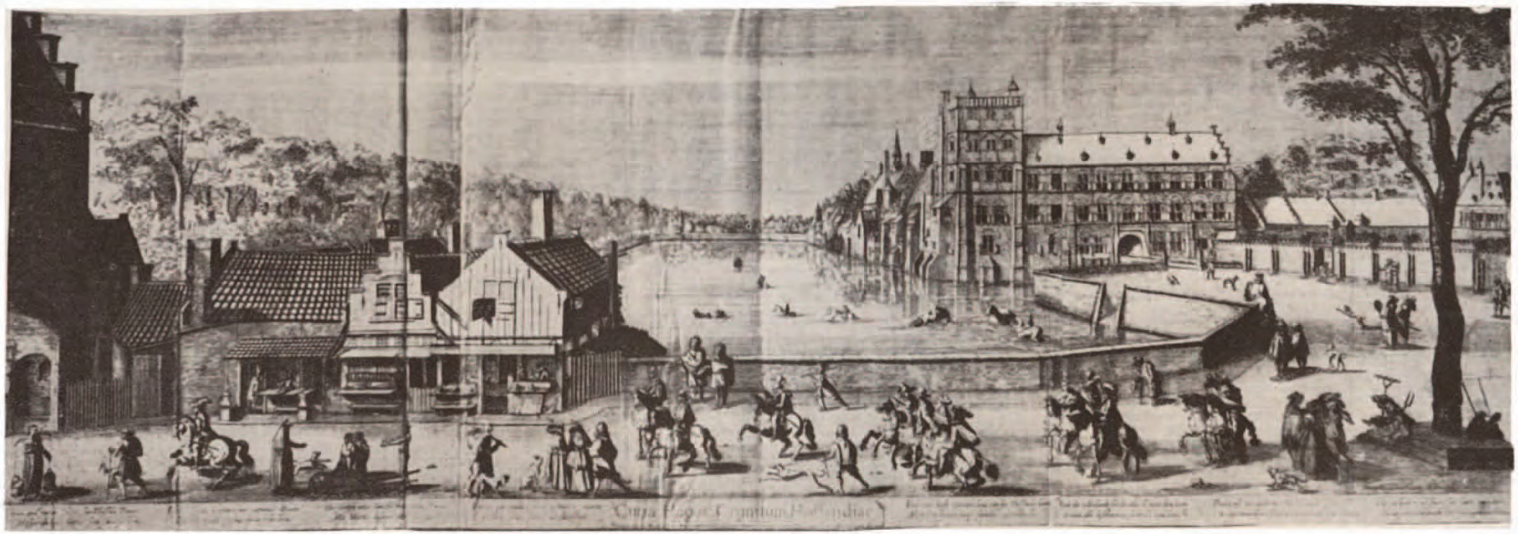

Buitenhof in Den Haag

woning, die door de Friesche Staten was aangekocht en voor hem tot Stadhouderlijk Hof ingericht, waarschijnlijk ook met het oog op de komst zijner gemalin, Prinses Anna, de tweede dochter van Prins Willem, de eerste die in het huwelijk trad. Een echt liefdeshuwelijk was dit van dezen neef en deze nicht, dat echter binnen 't jaar met den zeer smartelijken dood van de Prinses een veel te vroegtijdig einde vond.

Hoe veel overeenkomstigs er in de opvoeding van Maurits en Willem Lodewijk geweest moge zijn, zij waren toch zeer verschillende personen. Maurits was knap, doortastend, koelbloedig, eigenzinnig en hij kon heel hard zijn; gevoelige uitingen van hem zijn zeldzaam; hij lijkt op zijn grootvader van moederszijde, den Keurvorst-veldheer Maurits van Saksen. Het breede inzicht van zijn vader mist hij, maar evenzoo de onevenwichtigheid van zijn moeder. Hij had een klassieke opvoeding gehad, kende dus ook Latijn en had later een eigen Latijnsche spreuk: „tandem fiit surculus arbor" (eindelijk wordt het takje een boom). Maar zijn belangstelling was later niet in overeenstemming hiermede. Hij toont zich het meest geinteresseerd in wiskunde en maakt van zijn kennis hiervan ruim gebruik, als hij tot krijgsdaden overgaat; ook het schaakspel beoefent hij druk. Staatszaken liggen hem veel minder, ofschoon men hem geheele begaafdheid er voor niet mag ontzeggen. Zijn godsdienstzin komt niet boven vormen uit. Zijn uiterlijke levenshouding is ruw, zooals die van vele personen zijner militaire omgeving. Drinkgelagen met Duitsche krijgsoversten, die veel in het Nederlandsche leger voorkwamen, waren veelvuldig. Aan briefschrijven doet hij weinig, zijn zusters klagen er temet over. Bij het huwelijk van één harer meent hij een mooi geschenk te hebben gegeven; in werkelijkheid heeft hij het heelemaal vergeten! Weinig aantrekkelijk! Maar dit alles

mag niet doen vergeten, dat hij in de zaken, waarvoor hij kwam te staan, een man kon zijn van groot zedelijk plichtsgevoel. In zijn beroemde oorlogsdaden komt dit telkens opnieuw aan den dag. Zijn oorlogvoering droeg ook een minder wreed merk dan dat van vele zijner voorgangers uit vroegere tijden.

Willem Lodewijk lijkt het meest op zijn vader. Hij zou ook een voortreffelijk landsheer in Nassau hebben kunnen zijn, zooals hij zijn plichten als stadhouder nauwgezet en met toewijding waarnam, al had hij meermalen veel moeite met de lastige Friesche Staten. Hij is gevoelig als de meeste Nassauers. De droefheid over den dood van zijn vrouw was haast onoverkomelijk en van hertrouwen heeft hij nooit willen weten, ofschoon zijn huwelijk kinderloos was gebleven. In dit zware verdriet was de godsdienst hem tot trouwen steun: hij was overtuigd Calvinist en heeft tot de uitbreiding van het Calvinisme in het Noorden veel bijgedragen; de onverdraagzaamheid van zijn vader kenmerkte hem niet. Soms kon hij als deze heftig uitvallen, vooral tegen de „langrokken" (rechtsgeleerden), als deze hem in de Staten dwars zaten. Zijn initiatief lijkt bij sommige gelegenheden grooter dan dat van Maurits. Hij had een even degelijke opvoeding als zijn neef genoten en behield ware belangstelling voor de humaniora. De stichting van de Universiteit van Franeker (1585) moet grootendeels op zijn rekening worden gesteld. In het krijgsbedrijf erkende hij geredelijk de superioriteit van Maurits, ofschoon het ook hem niet aan militaire bekwaamheid ontbrak. In het Noorden heeft hij zich zeer geliefd gemaakt: men vereerde hem met den bijnaam van „us heit" (onze vader).

In de visie op den strijd tegen Spanje was zoowel Maurits als Willem Lodewijk anders ingesteld dan Prins Willem. Geen van beiden hebben zich meer be-

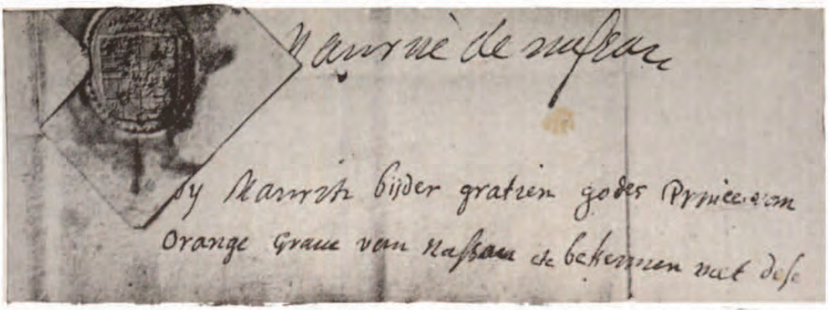

Maurice de nassau

Wy Maurits bijder gratien godes Prince van
Orange Grave van Nassau etc bekennen met dese

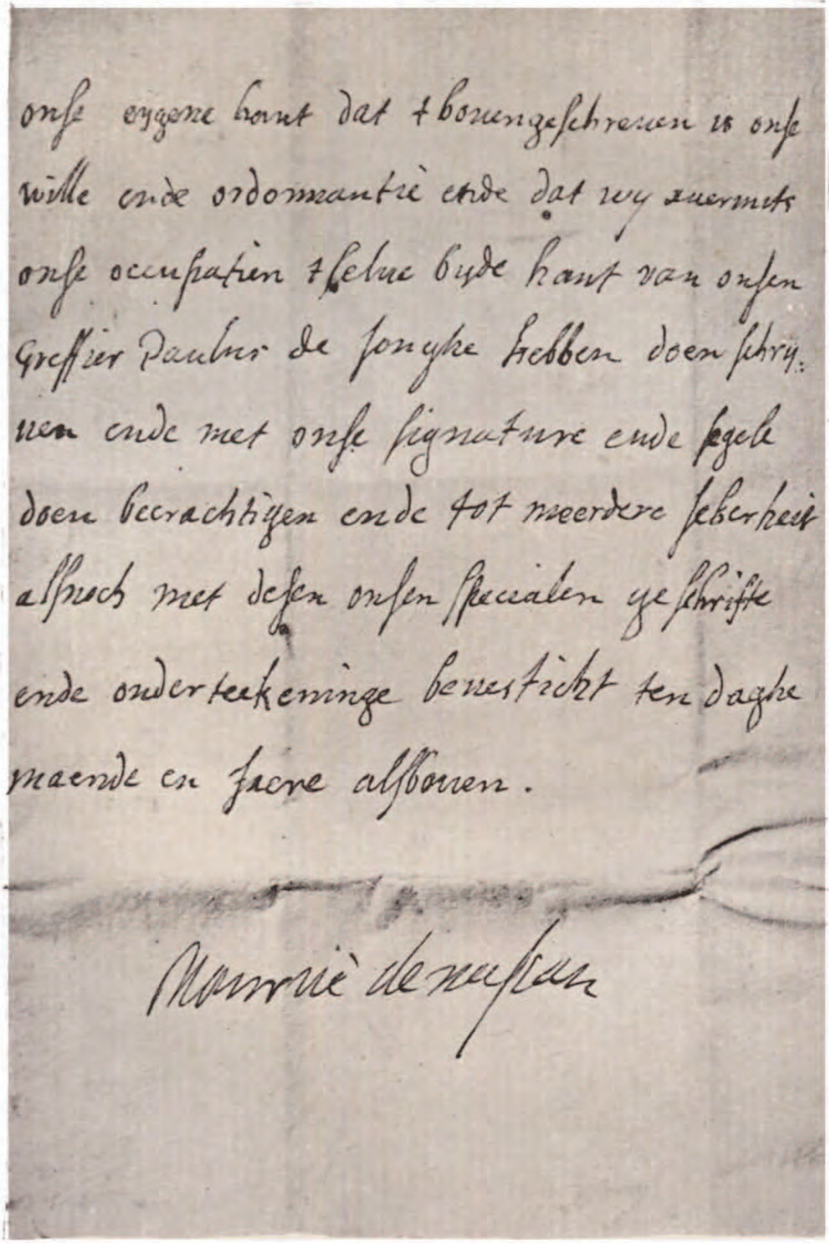

onse eygene hant dat tbovengeschreven is onse
wille ende ordonnantie ende dat wy overmits
onse occupatien tselve byde hant van onsen
Greffier Paulus de Jonghe hebben doen schry:
ven ende met onse signature ende segele
doen becrachtigen ende tot meerdere seekerheit
alsnoch met desen onsen specialen geschrifte
ende onderteekeninge bevestricht ten daghe
maende en jaere alsvoren.

Maurice de nassau

Eigenhandig onderschrift van Maurice onder zijn testament

wust voor den geest gehouden, dat het doel van den strijd voor Prins Willem de bevrijding van alle Nederlanden was geweest. Voor hen gaat het bovenal om de beveiliging van het Noorden, van de in de Unie van Utrecht vereenigde gewesten, en de kamp hiervoor was al zwaar genoeg. Dat lag zoo in den loop der dingen, was in overeenstemming met het vrij algemeen gevoelen in het Noorden. Men was blij het eigen huis te kunnen redden en heel verheugd toen 't in het Noorden spoedig zoo goed begon te gaan. Stellig leefde de gedachte voort, dat het wenschelijk, noodig zelfs was de Spanjaarden uit het Zuiden te verdrijven, maar een duidelijk beeld, hoe dit moest en wat men dan met het Katholieke Zuiden moest aanvangen, vindt men in dezen tijd toch niet meer. Willem Lodewijk, daar hoog in het Noorden, moet deze doelverandering heel gemakkelijk zijn afgegaan; ook zijn vader had de Noordelijke Unie het beste hart toegedragen. Maurits was een heel practisch man, die het ideaal van zijn vader niet hoog hield, omdat hij het bezwaarlijk of niet te verwezenlijken achtte. Feitelijk accepteerden beiden de scheiding van Noord en Zuid als een fait accompli.

Samen hebben Maurits en Willem Lodewijk zeer groot werk gedaan. Aan hen beiden dankt men, voor zoover het op het oorlogsbedrijf aankomt, de afronding en de beveiliging van de Republiek, en zij volbrachten het in eenige weinige jaren. De fortuin begunstigde hen: zij vonden in Oldenbarnevelt een stuwenden, voortreffelijken steun, om hun de noodige middelen te bezorgen, en — wat nog belangrijker was — zij vonden Parma niet meer op hun weg en de Spaansche aanvalskrachten zeer verzwakt. Philips II gebruikte den grooten veldheer in 1588 en volgende jaren meestal voor grootsche plannen tegen Engeland en tegen Frankrijk, die op een fatale mislukking uitliepen. Van de verdere onderwer-

ping van de Nederlanden kwam toen niets meer in.

Van deze gelegenheid hebben de beide Stadhouders het beste gebruik gemaakt, dat denkbaar was. Zeer helder hebben zij ingezien, dat het noodig was een zoo bruikbaar mogelijke krijgsmacht te vormen, alvorens zij zouden kunnen aanvallen. Er had aan het Statenleger van vóór 1580, dat onder het nominale gezag van 's Prinsen neef Philips, Graaf van Hohenlohe, als luitenant-Generaal stond, — die nu geheel op den achtergrond raakte, — door slechte betaling en gebrekkige ordening zeer veel ontbroken. In het leger van Maurits en Willem Lodewijk bleef het huurtroepen-systeem bestaan; aan een volksleger dachten toen ter tijd weinigen. Maar er werd — met krachtige hulp van Holland vooral — gezorgd voor geregelde betaling, goede verzorging en strenger tucht, dingen die nauw samenhangen. Bovendien werd — en dit is belangrijk — het leger hervormd in wat men een modernen geest kan noemen; die hervorming had met behulp van de studie van het krijgswezen der oudheid plaats.

In deze renaissance van de oorlogvoering en van de studie der wiskunde hebben Nassauers een groot aandeel gehad. Niet alleen onze beide stadhouders, maar ook Willem Lodewijk's jongere broeder Jan, die in Zweedschen dienst is geweest en zelf verschillende handschriften over oorlogvoering heeft samengesteld; ook in Nassau, waar men zich dikwijls door den Spanjaard bedreigd had geacht, was de behoefte aan betere voorbereiding gevoeld. Wil men de hervormingen die tot stand kwamen — natuurlijk niet in één klap, maar in een langzame doorgezette ontwikkeling — kenmerken, dan noeme men ze: betere scholing, meer toepassing van wiskundige berekening in het oorlogsspel, verzorging van de opleiding van officieren en van ingenieurs, voor wie Maurits een gelegenheid tot studie aan de

Willem Lodewijk

Leidsche Universiteit heeft doen openen. Voor de troep beteekende dit excercitie, beter gebruik van verschillende wapenen. Voor de leiders bovenal studie van vestingbouwkunde, want om het versterken of veroveren van steden ging het toen ter tijd veel meer dan om het leveren van veldslagen.

Willem Lodewijk komt de eer toe met deze nieuwe ordening een begin te hebben gemaakt bij zijn Friesche troepen, zooals ook van hem vooral de aandrang is uitgegaan, om de Staten tot aanvallend optreden te bewegen. Maurits heeft zijn voorbeeld in het eerste opzicht nagevolgd, maar hij heeft de zaak veel grondiger aangevat, met krachtigen steun van den Brugschen wiskundige Simon Stevin. Hem moet men daarom, meer dan Willem Lodewijk, beschouwen als den grondlegger van een nieuw systeem in de oorlogvoering, door toepassing van wat men kan noemen de krijgswetenschap, en dit systeem is later op ruime schaal door buitenlandsche veldheeren nagevolgd. Maurits heeft zich met alle inspanning tot een uitnemend aanvoerder gevormd; zijn wijze van optreden is systematisch — mechanisch kan men haast zeggen —: door de excercitiën, die hij met Grieksche en Romeinsche looden soldaten theoretisch voorbereidde, door de reglementen (vnl. de artikelbrief), die hij invoerde, door de wijze van vervoer der troepen met hunne uitrusting, waarbij van de waterwegen een zeer nuttig gebruik werd gemaakt, door de belegeringskunst met gebruikmaking van mijnen en sterk artillerie-vuur, zooals men het tot dus ver niet had gekend.

Het resultaat van deze verbeterde legerinrichting en de verbeterde taktiek kwam in de veldtochten van 1590—1594 op schitterende wijze te voorschijn. Het verlies van Geertruidenberg in 1589, gevolg van een slechten geest bij de Engelsche troepen, die er lagen,

sluit de periode van den achteruitgang af. Het volgende jaar brengt de verrassing van Breda met behulp van het beroemde turfschip, met Héraugières en zijn mannen in een schuilhoek aan boord, maar ook reeds een aanslag van Maurits op Nijmegen, die dan nog mislukt, maar waarbij Maurits toch gelegenheid vindt een fort aan de overzijde van de Waal aan te leggen, wat de slecht uitgeruste Spaansche troepen tevergeefs trachtten te verhinderen; met een ware raid in Brabant, waarbij verschillende kleinere steden in Maurits' handen vielen, eindigde het krijgsbedrijf van 1590. En dan volgt het epos van de inneming van Zutfen en Deventer, van Nijmegen van Delfzijl en Hulst, alle in 1591; van Steenwijk en Koevorden in 1592; van Geertruidenberg in 1593; van Groningen in 1594. Dit alles beteekende, dat de IJsellinie in Nederlandsche handen raakte, evenals de belangrijke toegang aan de Waal naar Duitschland; dat het Zuiden — waar Maurits reeds in 1586 in een op zich zelf staand wapenfeit, zijn eerste, Axel had genomen — beter beveiligd was; dat de groote stad in het Noorden tot de Unie werd teruggebracht en nu opnieuw met de Ommelanden tot één gewest vereenigd, dat Willem Lodewijk tot stadhouder kreeg, evenals twee jaren later Drente, dat echter niet in de Unie werd opgenomen. En dit alles was bereikt met een leger, dat in zijn gewone formatie de 10.000 man niet overtrof.

In broederlijke eendracht hadden de beide Stadhouders dit waarlijk grootsche werk verricht. Op gelukkige wijze hadden zij rekening weten te houden met de verlangens der verschillende gewesten, die elk voor zich de bevrijding en de beveiliging van hen hoopten.

Het moge ons een curiosum lijken, dat zij in 1591 zelfs een overeenkomst hadden aangegaan over de te ondernemen wapenfeiten; het feit is illustratief voor het verbondskarakter, dat de nieuwe Staat droeg. Het

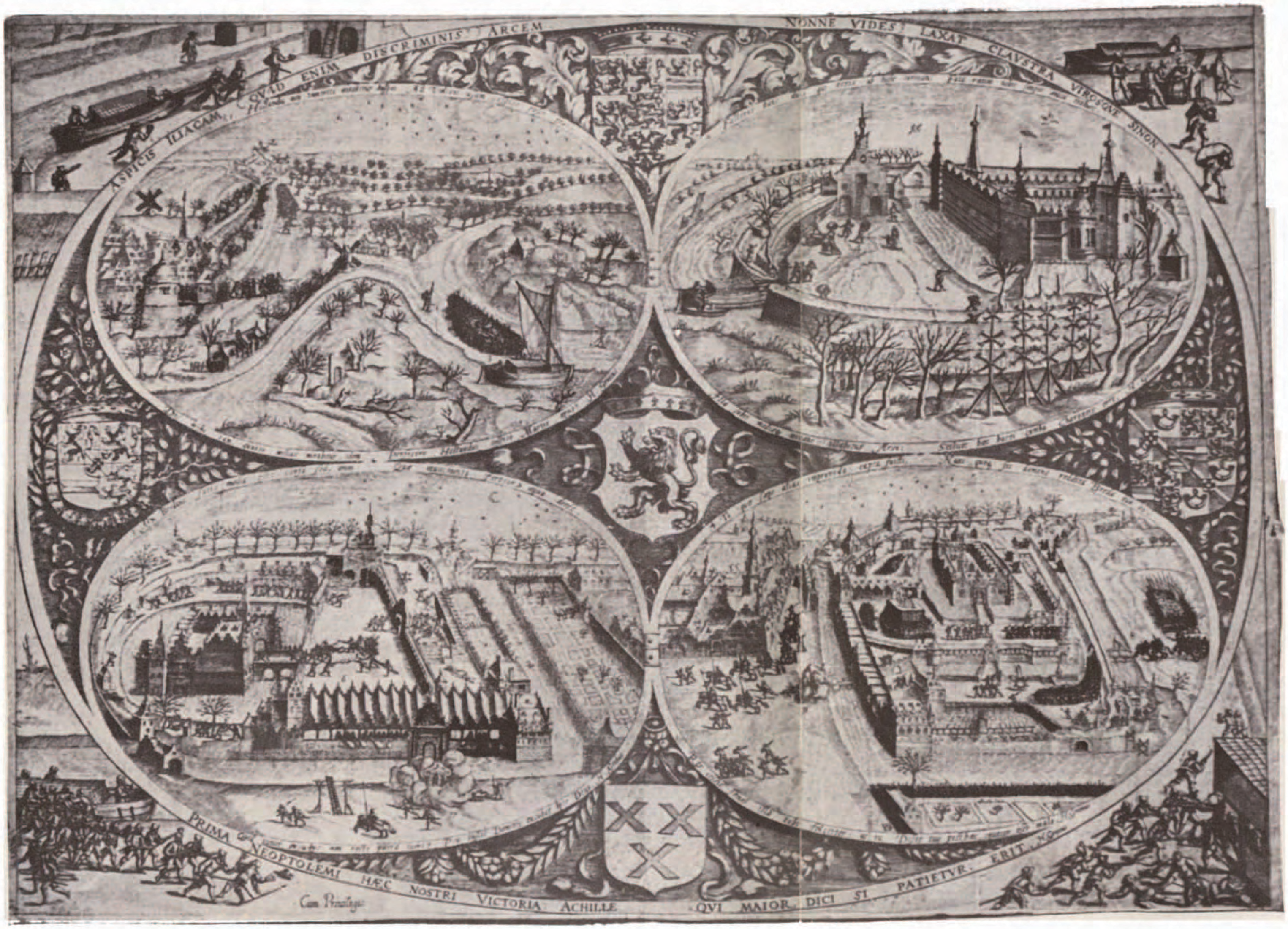

Verrassing van Breda (1590)

meest bewonderenswaardig is het, dat zij, bevelhebbers van de troepen van hunne gouvernementen, toch die troepen als één leger wisten te doen handelen, zooals het ook behoorde met een leger, dat in dienst der Staten-Generaal heette te staan. Ook hier is een van die voor ons bewustzijn zoo curieuse constructies, die toch geheel in de lijn van het toenmalige staatsbestel lagen.

Na 1594 is vooreerst het groote élan, dat zware kosten had medegebracht, uit. Het had ook dit gevolg, dat de Republiek naar buiten naam kreeg; zij deed dit tevens door de overweldigende volkskracht, die van de in de Unie samenwonende bevolking, het allermeest van de Hollanders en de Zeeuwen, nu uitging en zich spoedig deed gelden op alle gebieden van het volksleven. Neem de tochten naar Indië en de geweldige energie, die hierbij aan den dag werd gelegd! De Staten behoefden niet meer om bondgenooten te zoeken, zij boden zich aan. Als Koningin Elisabeth en Koning Hendrik IV van Frankrijk zich in 1596 tegen Philips II verbinden, noodigen zij de Republiek uit tot hun verbond toe te treden. Van Londen uit komt naar den Haag Hendrik de la Tour d'Auvergne. Hertog van Bouillon, een der meest bekende Fransche diplomaten en sedert het vorig jaar zwager van Maurits. De alliantie komt gemakkelijk tot stand, en Bouillon wordt met vriendelijkheden overladen. Hierbij is Maurits alleen representatief. Op het oorlogsveld trok hij het gewin uit de nieuwe situatie, door in 1597 van de gelegenheid, dat er om Amiens gestreden werd, gebruik te maken tot het ondernemen van een ruiterinval in Brabant, die tot het gevecht van Turnhout leidde, en een heele reeks vestingen in den Oosthoek in te nemen, zoodat niet alleen het gebied der Unie geheel van vijanden bevrijd raakte — met nog Rijnberk, Meurs en Linge buiten de grenzen er bij —, maar zelfs eenige voorposten tot afweer van den vijand bezet.

Overigens had de alliantie weinig uitwerking: Elisabeth gaf weinig hulp, Frankrijk sloot reeds in 1598 vrede met Spanje. Minder uitwerking nog had de afstand van de Nederlanden door Philips II, kort vóór zijn dood, aan zijn dochter Isabella, die in het huwelijk trad met den Oostenrijkschen aartshertog Albertus. De bedoeling was een poging tot herstel van den vrede te doen door als vroeger een eigen regeering aan de Nederlanden te geven. Maar de Unie was van onderwerping aan de aartshertogen — die trouwens sterk afhankelijk van Spanje bleven — volstrekt niet gediend, en de scheiding in de Nederlanden werd te grooter, omdat de aartshertogen zeer streng katholiek waren: België werd nu tot een centrum van het herleefd Katholicisme in Europa.

Maar overwinnen, tot vrede dwingen kon de ééne helft de andere niet. In 1599 werd van het Zuiden uit een grootscheepsche aanval ondernomen, om over de Maas in de Tieler- en Bommelerwaard binnen te dringen; Maurits bracht haar tot algeheele mislukking en wist daarbij op voortreffelijke wijze van de rivieren tot verdediging gebruik te maken. Het volgend jaar deed het Noorden een inval in Vlaanderen van Oostende uit, dat nog altijd in handen der Staten was gebleven. Oldenbarnevelt had dit doorgezet, met de dubbele bedoeling om de Vlaamsche kust, vooral ook Duinkerken, te bezetten, ten einde den kaperlast den kop in te drukken, en om, door het overbrengen van den oorlog naar Vlaanderen, Frankrijk opnieuw tot actie op te wekken. Maurits had de leiding; Willem Lodewijk, die in het Noorden werd beziggehouden, bleef thuis, maar zond zooveel troepen als hij kon missen; het heele geval heeft hem waarschijnlijk te avontuurlijk geleken en het Zuiden trok hem niet aan. De onderneming leidde tot den slag van Nieuwpoort (2 Juli 1600), die voor Maurits een luisterrijke overwinning werd. Hij bevond zich bij

Anna, gemalin van Willem Lodewijk

Anna, gemalin van Willem Lodewijk

Nieuwpoort in een moeilijke positie, toen het Spaansche leger onder Albertus zelf, dat gemuit had en daarom niet zóó spoedig verwacht was, van het Noorden oprukte, maar hij slaagde er in zijn troepen op het strand en in de duinen tijdig te vereenigen en door een frontaanval van de ruiterij het Spaansche leger op de vlucht te drijven. Nu — na deze overwinning in 't open veld op de eens zoo beroemde Spaansche troepen — werd de kleine figuur in het blinkende harnas eerst recht beroemd. „Notre héros" noemde men hem zelfs in Frankrijk, dat echter den vrede met Spanje niet verbrak, terwijl hij zelf van de victorie geen verder gebruik trachtte te maken. Hij bleef, niettegenstaande dezen éénen veldslag, waartoe de omstandigheden hem gedwongen hadden en waarin hij toonde ook in plotselinge conjuncturen energiek te kunnen handelen, de voorzichtige leidsman, wars van grootsche conceptie. Achteraf heeft hij waarschijnlijk wel ingezien, dat die inval in Vlaanderen toch een roekeloos avontuur was geweest; maar nergens blijkt het, dat hij vooraf de onderneming had ontraden en haar daarom zonder lust had ondernomen, en evenmin is het aannemelijk, dat hij Oldenbarnevelt, den inspirator van den tocht, van nu af minder gunstig gezind is geworden.

Na 1600 dreint de oorlog voort. Spinola, de bekwame veldheer der aartshertogen, brengt Oostende ten val. Maurits neemt Cadzand, Grave en Sluis. Maar ook in het Oosten drong de Spanjaard nogmaals binnen; Grol en Oldenzaal, Lingen en Rijnberk gingen verloren. Engeland sloot vrede na den dood van Koningin Elisabeth onder haren opvolger Jacobus I Stuart. Van elders was geen steun te verwachten; een verbond van Calvinistische staten, soms bepleit, bleek niet te verwezenlijken.

Deze situatie beheerscht Oldenbarnevelt's politiek,

wanneer hij neiging toonde een eervollen vrede te sluiten, zoodra de aartshertogen, vooral onder den indruk van de stemming in de Zuidelijke gewesten, hiertoe aanbiedingen gaan doen. In deze belangrijke staatszaak blijft Maurits niet alleen representatieve figuur. Hij ontvang aan 't hoofd eener Staten-deputatie de gezanten uit Brussel — bij wie Spinola —, die over vrede komen onderhandelen in Den Haag. De Hoornbrug is het tooneel der gedenkwaardige ontmoeting. Maar hij toont zich, al treedt hij niet straf op, tegen de onderhandelingen, evenals vele Calvinisten, en als vele kooplieden te Amsterdam, die den strijd tegen Spanje buiten Europa met kracht willen voortzetten. De Staten daarentegen, die de lasten van den oorlog het best kennen, volgen grootendeels Oldenbarnevelt's raad, en ook Willem Lodewijk, ofschoon in beginsel van den vrede afkeerig, schikt zich hiernaar en tracht verzoenend te werken. De onderhandelingen slagen niet, de kwestie over den godsdienst en die over de Nederlandsche vaart op Indië zijn nog niet voor oplossing rijp. De Spaansche deputatie reist af. Dan bewerkt vooral de Fransche gezant, dat een wapenstilstand voor twaalf jaren wordt aangegaan te Antwerpen, waarheen een Staten-deputatie de Spanjaarden is achterna gereisd. De „trèves" komen op voor de Republiek zeer aannemelijke voorwaarden tot stand.

Tegen den wapenstilstand is Maurits met grootere stelligheid in verzet gekomen; hij vreest legerverzwakking door binnenlandsche twisten en hij beklaagt zich met nadruk, dat niets betreffende de belangen van zijn Huis geregeld wordt. Waartegen Willem Lodewijk inbrengt: „gij kunt vertrouwen op de toezegging der Staten: het behoud van ons Huis hangt af van een goede verhouding van de Staten en U". Voor het eerst komt het tusschen hem en Oldenbarnevelt tot een hef-

Slag bij Nieuwpoort

MAVRITIVS.D.G.NATVS AVRAN. PRINC. NASSOV MAR.VERAE ET VLISSING. & BELG.
Mauritius geboren Prince van Oraingien Grave vā Nassouwe. Int Gouvernement deser Landen
na Lycesters vertreck getreden zijnde/ slist voor eerst eenige beroerten die tot Medenblic als in Zee-
lant/door misverstant na Lycesters affschept/ geresen ware. Die van Geertruydenberch vā hem be-
legert zijnde: leveré de stadt aendē Prince van Parma/ dier vele daer na als verraders gestraft zijn geweest
daer na hebbēde Breda met eē Turfschip onder t'belept vā Herauguiere verovert: Treet Mauritius te velde/
eñ bout de stercte van Knodsenborch tegen over Nimmeghen. Prince Mauritius neemt Heinert/ Heyl eñ de
schanse van Elshout, Creveceur/ ter Heydē/ Roosendael mette stadt vā Zevenbergen in. Int jaer 1591. trec-
kende te velde/ crijgt met behendicheyt de schansche van Zutphen in/ daer na Zutphē selfs eñ Deventer met
apointement. In Vrieslant dwingt hy de schansse vā Delfzijl eñ meer andere/ dies hem Parma oocte velde
maect/ eñ valt stormenderhant op de voorsz schansse van Knodsenborg/ waertegen Mauritius comt de: slaet
hem zijn Peerdevolck/ eñ dwingt hem op te treckē. Prince Mauritius van daer in Vlaenderē vallende bele-
gert eñ wint Hulst/ dwingende het lant van Waes tot Contributie. Parma die in haest derwaerts hem rust
tot ontset/ vint Mauritius vertrockē/ die hy hoort voor Nimmegen te leggen/ het welcke na t'dapper beschie-
ten/ hem oock overgegeven wert/ An. 1591. Mauritius wederom te velde treckende/ wint Steenwijck ende
Coevoerdē. Verdugo die tot ontset meynende te comē/ wort van hem geslagen. Anno 1593. wort Geertruy-
denberch van hē belegert eñ gedwongen/ eñ Groeningen daer na/ An. 1594. Als nu Ernestus in sijne Rege-
ringe getreden was van s'Conincx wegen: heeft Prince Mauritius noch met belegh eñ dwanck van grof ge-
schut/ Alpen Berch/ Meurs/ Grol/ Brefort/ Enschede/ Ootmaersom/ Oldenzeel eñ Linghen ingnecreghen.
d'Admirant van Arragons Leger hebbende geslagen/ neēt Orsoy eñ Berck weder inne/ eñ bedrijft alderley
overdadicheyt in Westphalē eñ het lant van Cleve/ daertegen treet Graef Mauritz te velde om hem t'hooft
te bieden daer na int jaer 1597. heeft Mauritius by Turnout den Marquis de Varaubon geslagen/ daer de
selve over de 2000. doot bleuē/ eñ 38. Vaendelen gewonnē werdē. Int jaer 1601. zijnde voor Nieupoort ge-
trockē/ is hē Albertus int gemoet met zijn heyrleger gecomē/ die geslagen wert/ daer over de 125. Vaendelen
gecregen. Int jaer 1601. den 30. Julii. heeft hy de stadt Berck wederom met Meurs belegert eñ gewonnen/
Als oock daer na int jaer 1602. in October de Stadt vande Grave belegert ende ghewonnen.

Maurits

tige twist, en de Stadhouder behoorde niet tot de verzoenlijksten, al trachtten Willem Lodewijk en de Fransche gezant de wonden te heelen.

In den Nederlandschen strijd om vrijheid was een hooge mijlpaal bereikt. De roem der Republiek, die van Maurits — waarnaast die van Willem Lodewijk wat achterbleef — was hoog geklommen. Nu begon men de heele geschiedenis van het roemrijke geslacht van Nassau op te halen. Zelfs de nog jonge Hugo de Groot wijdde er reeds in 1601 een gedicht aan. Men meent wel, dat hij de gunst van Maurits er mede zocht, en dat hij in diens dienst hoopte te komen. Was 't hem maar gelukt! Misschien zou de tragedie van het Bestand een betere wending hebben genomen.

7. De Huwelijken van de dochters van Prins Willem

Geen dezer huwelijken heeft dezelfde beteekenis als die van zoovele vroegere in het Huis van Nassau, die gesloten waren om het aanzien en den rijkdom van het geslacht te vermeerderen. De strijd om vrijheid heeft ook in dit opzicht belangrijke veranderingen teweeggebracht. Reeds de beide laatste huwelijken van Prins Willem zijn van een andere, hoogere orde: zij bedoelen de versterking van den band onder de aanzienlijke, de leidende Calvinisten. Ook die van minstens vijf van 's Prinsen negen dochters liggen in dezelfde lijn.

Ik sprak reeds van het huwelijk van Prinses Anna met Willem Lodewijk, dat ook tot bevordering van den gemeenschappelijken godsdienst zou gediend hebben, ware het niet zoo spoedig geëindigd. Duidelijker komt de tendenz uit in de huwelijken van de prinsessen Louise Juliana, Maria Elisabeth, Catharina Belgica,

Charlotte Brabantina, alle vier dochter van Charlotte de Bourbon, die kort na elkander in de 90-er jaren zich in den echt begaven met Keurvorst Frederik IV van de Palts, met den om zijn zending van 1596 reeds genoemden Hertog van Bouillon, met Philips Lodewijk II, Graaf van Hanau-Münzenberg, met Claude de la Tremouille, Hertog van Thouars, evenals Bouillon uit een zeer aanzienlijk Fransch geslacht. De jongste, Emilia Secunda (in onderscheiding van hare oudere gelijknamige stiefzuster) of Antwerpiana trouwde eerst een twintigtal jaren later met Frederik Casimir, Paltsgraaf van Zweibrücken-Landsberg.

Deze vrouwen zijn alle vijf van een zelfde snit: vol toewijding en zedelijk godsdienstigen ernst, trouw, moedig. Zij danken dit aan hare afkomst en aan hare opvoeding, die bij vier harer verzorgd werd door Louise de Coligny. Catharina was na den dood van haren vader meegenomen door de Gravin van Schwarzburg, die ook een voortreffelijke opvoedster was; haar verblijf te Schwarzburg verklaart gereedelijk haar huwelijk met een Graaf van Hanau, want Hanau en Stolberg en Schwarzburg en Nassau stonden in nauwe betrekking tot elkander: men denke maar aan het eerste huwelijk van Juliana van Stolberg zelve.

Slechts één dochter van Prinses Charlotte, Charlotte Flandrina, kreeg een andere opvoeding. Zij was reeds tijdens het leven van haar moeder toevertrouwd aan de zorgen van haren grootvader, den Hertog van Montpensier, die had toegezegd haar in de gereformeerde religie te zullen opvoeden. Het gevolg echter van haar verblijf in een Katholieke omgeving was, dat zij Katholiek werd en haar leven doorbracht als abdis in het klooster van het Heilige Kruis te Poitiers. Als zoodanig wordt zij zeer geprezen, en haar overgang tot het Katholicisme heeft niet verhinderd, dat zij met

Louise de Coligny

Louise Juliana

hare zusters, vooral met die in Frankrijk terechtkwamen, goede betrekkingen onderhield.

Middelpunt van den uit elkander getrokken kring bleef, ook na de huwelijken harer stiefdochters, wier opvoeding zij verzorgd had, Prinses Louise. Zij heeft haar grootendeels moeilijk leven met edelen moed gedragen. Deze Française was van groote begaafdheid en van diep religieusen zin en 't is aan haar voorgaan en haar voorbeeld te danken, dat de band in de familie van haren tweeden gemaal zóó hecht bleef: troostende, waar leed was, verzoenende, waar oneenigheid dreigde, ging zij vastberaden haren weg. Zij herinnert heel sterk aan Gravin Juliana, al is zij van hoogere ontwikkeling en al staat zij op hooger geestelijk niveau. In Nederland heeft zij zich nooit geheel ingeleefd, zij was afkeerig van het ruwe soldatenleven en haar stiefzoon Maurits en de meeste regenten waren in beschaving hare minderen. Ook nadat zij in Den Haag een eigen huis had gekregen, vertoefde zij meermalen buitenaf, veelal in Frankrijk, en zij heeft er ernstig over gedacht haar eigen zoon daar carrière te laten maken. Maar hierop was niet veel kans, nadat Hendrik IV katholiek was geworden en het Katholicisme in diens omgeving veel aan invloed won, en de Staten, die zich zeer goedgeefsch toonden, om haar de opvoeding harer kinderen te vergemakkelijken, deden wat zij konden om Frederik Hendrik in Nederland te doen blijven.

Het is een merkwaardig tafereel, dat der Oranjeprinsessen na haar huwelijk. Drie er van stonden op zeer belangrijke posten van de Calvinistische levenssfeer. Louise Juliana woonde te Heidelberg en voelde er zich gelukkig, ofschoon haar echtgenoot, als verscheidene Duitsche vorsten van dien tijd, zeer aan den drank verslaafd was. De Universiteit was er een brandpunt van wetenschappelijk leven, waarin zij veel belang stelde en

dat zij ijverig bevorderde. Elisabeth huisde te Bouillon of te Sédan, die beide — door zijn eerste huwelijk — haren echtgenoot, die zelf uit het geslacht La Tour stamde en ook Vicomte van Turenne was, behoorden en waarvan het laatste een onafhankelijke positie ten opzichte van de Fransche kroon heette in te nemen, ofschoon het van deze zijde — nog meer dan Oranje — gevaar dreigde. Ook te Sédan was een Calvinistische Universiteit, die zeer bloeide, Thouars (in Poitou) was de woonplaats van Charlotte Brabantina; hier stond het stamslot der Tremouilles, die geen eigen souvereine rechten hadden, ook al met een Calvinistische Universiteit, die van Saumur, in de buurt. Zoowel de Hertog van Bouillon als van Tremouille — de laatste een zeer karaktervol man —, ook onderling verwant, namen een groote plaats in de wereld der Hugenoten in; beiden hadden moedig voor het Koningschap van Hendrik IV gestreden. Maar de overgang van den Koning tot het Katholicisme — om Parijs te kunnen winnen — maakte ook hunne positie moeilijker, al kregen de Hugenoten nog zulke uitgebreide rechten bij de overeenkomst van Nantes. Reeds tijdens het leven van Hendrik IV geraakte Bouillon, die zelf een woelige geest was, in moeilijkheden met zijn souverein, ten gevolge waarvan hij — van hoogverraad beschuldigd — tijdelijk zijn land moest ontvluchten. Hij nam toen zijn wijk naar Hanau bij zijn schoonzuster, die kort na haar huwelijk weduwe was geworden. Bij zijn latere verzoening met den Koning verloor Sédan zijn semi-onafhankelijke positie.

Hier komen wij aan het saillante punt in de geschiedenis dezer Oranje-Prinsessen. Zij hebben allen te lijden gekregen van de toenemende kracht van het Katholicisme en van het ontbreken van een algemeen verbond van Calvinisten hiertegenover, waarop ik, ook in ander verband, reeds de aandacht vestigde. De verzwakking

van het Fransche Calvinisme, vooral onder den hoogen Franschen adel, manifesteert zich reeds tijdens het leven van Hendrik IV en neemt na diens vermoording, wanneer de Katholieke sfeer aan het Hof zich verdicht, bedenkelijke afmetingen aan. Het Fransche hofleven werkte als een sterke zuigpomp.

De Hertoginnen van Bouillon en Tremouille hebben zich van de aantrekkingskracht vrij weten te houden en daarmede bewezen, hoe sterk en standvastig zij waren. De tweede had haar echtgenoot spoedig verloren, de echtgenoot van de eerste bleef standvastig als zijn vrouw, maar onthield zich de laatste jaren van zijn leven van een bezoek aan Parijs. Maar met de zoons ging het den Katholieken weg op. Beide Hertoginnen hebben het moeten aanzien, dat deze den drang der veranderde omstandigheden niet hebben kunnen weerstaan. Henri de la Tremouille eerst, later de naar zijn beide ooms genoemde Fréderique Maurice de la Tour en zijn broeders namen, om hunne positie te redden, den Katholieken godsdienst aan. Alleen de dochter van Elisabeth, Marie de la Tour, die gehuwd was met haren neef Henri — toen beiden nog Hugenootsch waren —, is standvastig bij haren godsdienst gebleven. Deze kleindochter van den Zwijger was een buitengewoon begaafde, hoogstaande vrouw, zeer trouw aan haren echtgenoot, hoe groot leed diens bekeering haar berokkende. Zij wist zich om haar karakter, ook in Katholieke kringen, tot aan het Hof toe, gewaardeerd. Haar kunstzin heeft ze getoond in den bouw of ombouw van verscheidene paleizen (o.a. dat te Thouars) en den aanleg van fraaie tuinen. Het moet haar een voldoening zijn geweest, toen haar oudste zoon Charles Henri, Prins van Talmond, ook wel Prins van Tarente (naar aanspraken van een erfenis van haren echtgenoot van de zijde der Lavals), uit het klooster, waarin hij een

Katholieke opvoeding kreeg, de vlucht nam naar Holland en Calvinist bleef; ik zal later gelegenheid hebben op zijne lotgevallen terug te komen. Het ligt voor de hand, dat deze Katholiseering der Bouillons en der Tremouilles den nauwen band met de Oranje-verwanten op den duur heeft doen slijten. Wanneer Prins Willem III in 1675 van Turenne, den beroemden veldheer, die de tweede zoon van Marie de la Tour was en jong Katholiek werd, bij zijn dood spreekt als zijn „parent”, dan is dit een flauwe herinnering aan dezen vroegeren tijd; het „grand homme”, dat hij er bij voegde, was echter gemeend.

Zwaarder lot dan de beide prinsessen, die in Frankrijk gehuwd waren en tot hun dood toe op hunne goederen hebben kunnen leven, — al trok Charlotte Brabantina zich na de bekeering van haren zoon op Chateau Renard (in Orleans), een bezitting die aan Louise de Coligny had behoord, terug († 1631) — trof Louise Juliana. Haar zoon, Keurvorst Frederik V van de Palts, die huwde met Elisabeth, dochter van Jacobus I, liet zich overhalen de kroon van Bohemen te aanvaarden, toen de oppositie tegen de Habsburgers hem hiertoe verkoos. Het geschiedde in het begin van den dertigjarigen oorlog in Duitschland, gevolg van de toenemende godsdienstige spanning in het Rijk onder den invloed van de Katholieke herleving. Tegen den raad van zijn moeder en vele anderen in ging de jonge eerzuchtige vorst op avontuur, van geen enkelen steun in Duitschland of daarbuiten verzekerd. Hij leed een zware nederlaag op den Witten Berg bij Praag (1620) en verloor niet alleen Bohemen, maar ook zijn eigen land, dat in keizerlijke handen raakte. Met zijn gezin nam de Winterkoning de vlucht en kwam weldra naar Holland: wij zullen hem hier later aantreffen. Ook Louise Juliana ontruimde Heidelberg en bracht het grootste deel van haar ballingschap door aan het Hof van den Keurvorst

Charlotte Brabantina

van Brandenburg, die met een harer dochters gehuwd was; hier heeft zij zich vooral gewijd aan de opvoeding harer kleinkinderen. Zij heeft het niet beleefd, dat zij naar Heidelberg kon terugkeeren,en ook in haar familie deed de invloed van het Katholicisme zich gelden: een harer kleindochters en een harer kleinzoons, kinderen van den „Winterkoning", begaven zich vanuit Holland naar Frankrijk en werden daar Katholiek. Toen in 1648, bij den Westfaalschen vrede, haar kleinzoon Lodewijk Philips, de Palts terugkreeg, was zijn grootmoeder reeds overleden († 1644).

Evenals Louise Juliana verloren in de woelingen van den 30-jarigen oorlog de Gravin van Hanau en de Paltsgravin van Zweibrücken hare landen: de eerste vond met haar zoontje een onderkomen in Holland, de andere in een der bezittingen, die Elisabeth van Bourbon behoorde; alleen de laatste heeft haar land teruggezien. Catharina Belgica had het geluk gesmaakt, dat hare dochter Amelia Elisabeth, die landgravin van Hessen-Kassel werd, in den dertigjarigen oorlog zeer krachtig voor het Calvinisme en voor de vrijheid van geweten optrad.

Welk een interessant proces vertoont deze ontwikkeling. Het is treffend door de teleurstelling, die het de hooggestemde stiefdochters van Louise de Coligny bracht. Het is verheffend door de groote geestkracht, die deze vrouwen en Marie de la Tour in haar moeilijkheden hebben getoond. Zij hebben bewezen waardige afstammelingen van hun grooten vader te zijn. Niet hen trof de schuld voor de mislukkingen van de levenstaak, die zij op zich hadden genomen; zij waren de lijdenden onder de omstandigheden, die het buiten hare macht was te verhelpen.

Veel minder belangwekkend zijn uit algemeen oog-

punt de huwelijken van twee dochters van Prins Willem, de ééne uit zijn eerste, de andere uit zijn tweede echt, die ik nog te noemen heb. Beiden hebben spoedig na Vaders dood haar eigen weg gevolgd. Maria heeft zich op het Kasteel te Buren gevestigd, Emilia is eerst in Duitschland geweest, heeft dan te Leeuwarden vertoefd en woonde daarna in bij haren vollen broeder Maurits in het Stadhouderlijk Kwartier op 't Binnenhof.

Het is een onopgelost raadsel waarom de lieve Maria — Maayken zooals zij zich zelf noemt — zóó heel lang ongehuwd is gebleven. Om haar werd reeds, toen ze met haar oom Jan naar de Nederlanden terugkwam, gevrijd, maar zij heeft den beslissenden stap eerst in 1595 gedaan of kunnen doen. Of Philips, Graaf van Hohenlohe, toen al jaren lang, haar uitverkorene was? En of haar huwelijk steeds op den langen baan werd geschoven, omdat er bezwaren bestonden? Ik weet het niet. Maar vast staat het, dat na den dood van Vader Willem zich groote moeilijkheden tusschen Maurits en Hohenlohe hebben voorgedaan. De laatste, dapper maar onbekwaam als militair en van zeer ongeregelde leefwijze, achtte zich verongelijkt door Maurits, die hem overal buiten hield, hem negeerde en zich klaarblijkelijk ook verzette tegen Hohenlohe's huwelijk met Maria. Bovendien begon Maurits bezwaar te maken tegen de omstandigheid, dat Maria haar beheer behalve over Buren en de van haar moeder toekomende heerlijkheden ook uitbreidde over Breda, nadat deze stad heroverd was. Het kwam hierover tot wederzijdsche klachten bij de Staten-Generaal en zelfs tot een proces voor den Hoogen Raad van Holland met het gevolg, dat aan Maurits inderdaad het beheer over Breda werd toegewezen. En juist dan geeft Maria aan de Staten-Generaal te kennen, dat zij in het huwelijk gaat treden met Philips. In 1595 wordt de band gelegd, Maurits woont de feeste-

Grafmonument voor Maria en Philips Van Hohenlohe te Oehringen

lijke bruiloft te Buren niet bij, en de verhouding tot de Hohenlohe's bleef slecht. Deze wonen sedert te Buren of te Delft, waar Hohenlohe een aanzienlijk huis gekocht had (het tegenwoordige Gemeenlandshuis) en waren bij machte hier een vrij grooten staat te voeren. Hun huwelijk bleef kinderloos, een neef was de erfgenaam van het eigen bezit van Hohenlohe, die reeds in 1606 stierf.

Om de romantiek, die er in schuilt, heeft het huwelijk van Emilia, de tweede dochter van Anna van Saksen, voor velen een zeer bizondere aantrekkingskracht gehad. Het gebeurde in het Stadhouderlijk Kwartier op het Binnenhof, dat Emilia in 1597 — toen op één na de laatste nog ongehuwde harer zusters — zich heimelijk in den echt vereenigde met Emmanuel, een der beide zoons van Don Antonio de Crato, die na het uitsterven van het oude Portugeesche Koningshuis zich veel moeite had gegeven den troon van Portugal te beklimmen en hiertoe, evenals na zijn dood zijn beide zoons, tevergeefs steun van de Staten had trachten te verkrijgen. Emmanuel kwam hiertoe naar Den Haag en raakte in liefde met Emilia. Maar hij was Katholiek, dat maakte dit huwelijk zeer bezwaarlijk; Maurits verzette er zich met hand en tand tegen en Emilia trachtte hem door een bezoek in de legerplaats tevergeefs te vermurwen. Vandaar de heimelijkheid! Zoodra het geval bekend werd, maakte het groot gerucht: het huwelijk was zelfs ingezegend door een Katholiek priester, al bleef Emilia Calvinist! De Staten-Generaal bemoeiden er zich mede, begaven zich en corps van hun vergaderzaal naar het Stadhouderlijk Kwartier, waar ze de jonggetrouwden van het ongepaste hunner handelwijze trachtten te doordringen; Louise de Coligny kwam er aan te pas; Maurits, te velde, was des duivels. Maar de jonggetrouwden bleven heel standvastig, ook toen de Staten Emmanuel 't verblijf in Den Haag ontzegden

en Emilia door Maurits naar Delft werd verbannen, vanwaar ze zich spoedig naar Wesel begaf, om zich hier met haren man te vereenigen. En met hun volhouden wonnen zij: Maurits, die een bepaald zwak voor zijn volle zuster schijnt gehad te hebben, draaide ten halve bij en zorgde voor geldelijken onderstand van het echtpaar en de anderen moesten wel berusten. Maar de liefde van Emilia, die zelf wat onevenwichtig was, werd niet duurzaam beloond. Zij heeft met haren echtgenoot te Wesel en later in Den Haag of op het kasteel te Wijchen gewoond, maar moest het eindelijk aanzien, dat de wispelturige Emmanuel naar de Spaansche zijde overliep. Zij is toen naar Genève verhuisd en daar gestorven (1629). Van hare vele afstammelingen, die het niet breed hadden, hebben hare broers en diens kinderen later veel last gehad.

8. Philips Willem en Maurits.

De oudste zoon van Prins Willem keerde na een gedwongen verblijf van haast dertig jaren in Spanje, naar de Nederlanden terug. Hij was in den beginne door Philips II niet slecht behandeld, had vooral in de eerste jaren zich vrijelijk kunnen bewegen en bezocht de Universiteit te Alcale de Henares. Later, juist in dien tijd toen de strijd tegen Prins Willem zijn hoogtepunt bereikte in den ban, is hij als gevangene beschouwd; hij werd toen opgesloten in het oude kasteel van Arevalon in Castilië en had het hier zwaar te verduren in zijn eenzaamheid.

Het spreekt van zelf, dat een zóó langdurig verblijf in een vreemd land aan niemand onopgemerkt voorbijgaat. Philips Willem is Katholiek en koningsgetrouw gebleven niet alleen, maar hij werd ook sterk Spaansch georienteerd. Hij heeft er nimmer over gedacht de zijde

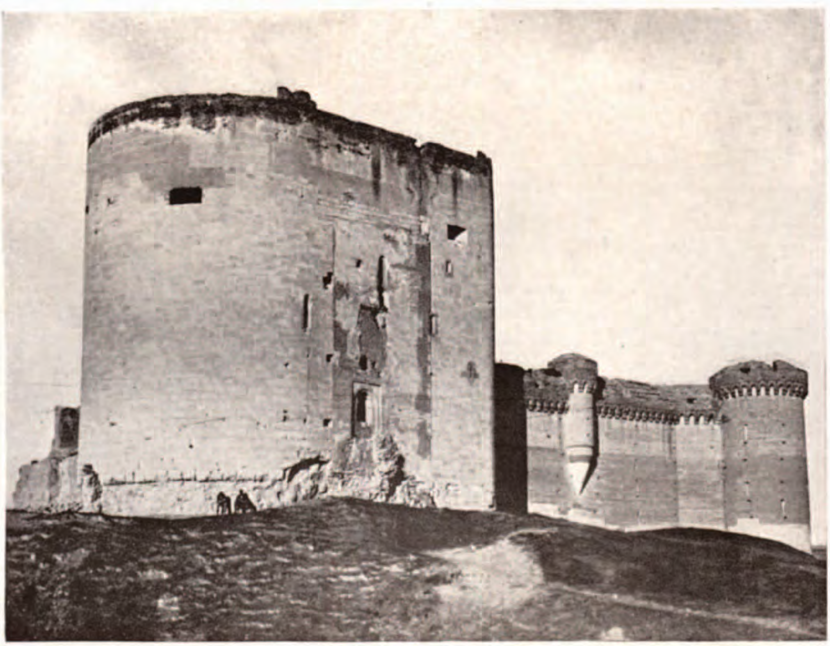

Gevangenis van Philips Willem

van zijn vader of later die van zijn broeders te kiezen. Wel bleef hij zijn familie goedgezind; toen hem het bericht van zijns vader's einde werd medegedeeld, was hij sterk onder den indruk, en een officier, die kwaad sprak van dien vader, sloeg hij in een opwelling van drift dood. Hij schreef zijn vader en zijn oom Jan een enkelen keer, als hij daartoe gelegenheid kreeg, bepaaldelijk in den tijd van pacificatie en eeuwig edict, toen er hoop op een algemeene verzoening bestond: toen hebben ook de Staten-Generaal besloten bij don Jan te zijnen gunste tusschenbeiden te komen. Hij schijnt een uiterst placide natuur gehad te hebben, als zijn zuster Maria. Wel zeer vatbaar voor vrouwenschoon, want het aantal verhalen over zijne amoureuse avonturen is niet gering. Ik mag dit beeld niet te scherp omlijnen, want, eerlijk bekend, wordt de psyche van dezen Oranje mij niet duidelijk. De enkele portretten, die we van hem bezitten, maken geen bizonderen indruk.

Waarom hij in 1595 door Philips II in vrijheid is gesteld? Waarschijnlijk toch wel om hem te gebruiken als factor in de verzoenende politiek, die de Koning in zijn laatste jaren tegenover de Nederlanden voerde. De troonopvolger, later Koning Philips III, en ook aartshertog Albertus, die toen juist als landvoogd naar de Nederlanden stond te vertrekken, schijnen tot Philips' besluit te hebben medegewerkt. In het onder Spaansch gezag herstelde Nederland, — zoo hebben zij het zich waarschijnlijk voorgesteld — zou deze Oranje als van ouds een groote rol als aanzienlijk edelman kunnen vervullen. Met Albertus aanvaardde hij, na een bezoek aan den Koning in het Escorial en een verblijf te Madrid, waar hij met hooge onderscheiding werd behandeld, de reis naar zijn vaderland. De reis ging over Italië, en Philips Willem bezocht den Paus te Rome, voor wien hij een diplomatieke opdracht had.

Nog voor zijn aankomst te Brussel schreven de Staten-Generaal hem een beleefden brief van gelukwensching met zijn invrijheidstelling, maar tevens met verzoek, om — „ten aanzien den vyant hem beroemt veele zaecken door Zijne Ex^cle^. uuyt te richten" — zonder hun consent niet naar het Noorden te komen. Reeds in 1592, toen Maria een vriendelijk schrijven van een secretaris van haar broeder had gekregen, hadden zij haar geraden, geheel in overeenstemming met Maurits, niet te antwoorden; alleen Maurits had den Spaanschen troonopvolger geschreven, om zijn hulp tot in de invrijheidstelling van zijn broeder in te roepen. En toen de Prins na zijn komst te Brussel om een paspoort verzocht, wezen zij het verzoek in zeer vriendelijke bewoordingen af en rieden uitstel tot een beteren tijd. Hunne houding was in de bestaande omstandigheden niet onbegrijpelijk, wat ook de juiste bedoeling van Philips Willem en zijn Spaansche vrienden geweest moge zijn. Deze maakte daarop de reis van Albertus naar Spanje, voor de huwelijkssluiting met Isabella, mede, en keerde in 1599 in het gevolg der aartshertogen naar Brussel terug. Hier werd hij geëerd door zijn benoeming tot ridder van het Gulden Vlies, en hij had ook een Spaansch jaargeld. In 1600 woonde hij den slag van Nieuwpoort bij, — in een wel zeer moeilijke positie; hij onthield zich van deelneming aan den strijd. In 1602 ondernam hij nogmaals een reis naar Spanje in opdracht der aartshertogen.

Van eenige betrekking met zijn familie in het Noorden was toen nog weinig sprake: alleen met Maria had hij reeds in 1596 een samenkomst te Kleef en met Willem Lodewijk had hij eenige correspondentie gevoerd. Maar wel had zijn optreden reeds het punt aangeraakt, waarover moeilijkheden haast niet konden uitblijven: de bezittingen, en bepaaldelijk het Prinsdom Oranje. Hierover voerde Maurits sedert 1585 het be-

wind als regent, maar het was een schijnbewind; een zending van den heer van Brederode en van Marnix in 1596, om Maurits' gezag meer te doen gelden, mislukte ten eenen male. In werkelijkheid heerschte de Heer van Blacons, een Hugenoot, als Gouverneur, en deze was om zijn strengheid zeer gehaat. Toen kwam Philips Willem, die van een gedwongen oponthoud te Florence op de reis naar Spanje gebruik maakte, in het begin van 1599 naar Oranje en hij werd er ontvangen als souverein; hiervan gaf hij ook aan Maurits kennis, die hem het vorige jaar reeds over zijne bevindingen met het Prinsdom geschreven had. Later zette hij zijn pogingen, om er ook werkelijk te regeeren, voort, begaf er zich opnieuw heen, maar kon er zich onder den hevigen partij-strijd, die Oranje ook in dezen tijd haast voortdurend teisterde, niet staande houden. Eerst toen Hendrik IV zich bereid verklaarde hem te steunen, werd de situatie gunstiger. Maar aan de erkenning werd de voorwaarde verbonden, dat hij in het huwelijk zou treden met Eleonora van Bourbon, Prinses van Condé, en dit huwelijk werd te Fontainebleau in 1606 met groote praal gevierd. Alleen de begeerte naar Oranje had Philips Willem, die zich als Maurits, zeer afkeerig van trouwen betoonde, bewogen de voorwaarde, waarvan de bedoeling zeer doorzichtig was, aan te nemen. Daarna heeft Philips Willem in rust en vrede te Oranje kunnen resideeren, maar een Fransche bezetting alleen had de orde kunnen herstellen. Hij deed ook „hommage" aan Hendrik IV voor de baronieën in Dauphiné, die later ook Maurits en Frederik Hendrik gevolgd zijn.

De vredesonderhandelingen van 1608 trokken hem opnieuw naar Brussel, en nu maakten de Staten-Generaal geen bezwaar, om hem ook in Den Haag toe te laten. Daar kon hij met Maurits en zijn andere familieleden confereeren over een regeling hunner aanspraken

op 's vaders erfenis, waarover in de vorige jaren reeds zoo veel te doen was geweest. Het is voldoende te constateeren, dat het laatste, door zijn plotselingen dood feitelijk onvoltooid gebleven, testament van Prins Willem wegens den beslommerden toestand van zijn boedel niet uitgevoerd had kunnen worden. Er buiten om hadden de financieele omstandigheden door Maurits' inkomsten en door de dotatiën der Staten aan de gezusters een veel gunstiger aanzien gekregen. Men kon daarom nu de verdeeling rustiger onder de oogen zien. Beide kanten, zoowel Maurits als Philips Willem, zochten hun uitgangspunt in de huwelijksverdragen hunner ouders. En hoewel de onderlinge verhoudingen — ook die van Philips Willem met de Staten en met Oldenbarnevelt — niets te wenschen overlieten, heeft het toch tot na het Bestandsverdrag geduurd, voordat een wezenlijke verdeeling haar beslag kon krijgen. Maurits was het meest eischend. Zooals ik reeds opmerkte, deed hij zijn best de belangen der Oranje's in het verdrag zelf te doen regelen, maar hij kon het niet verder brengen dan tot een toezegging van de Staten, dat zij hem schadeloos zouden stellen voor de vermindering, die zijn inkomsten in vredestijd zouden ondergaan. De Staten zijn deze belofte na het Bestand royaal nagekomen door de verhooging van de tractementen van Maurits, Willem Lodewijk en Frederik Hendrik en door een jaarrente van 25.000 p. voor Maurits; hunnerzijds hebben de aartshertogen een bedrag van 3 ton als vergoeding voor geleden schade beschikbaar gesteld. Toen werd het mogelijk, dat op 27 Juni 1609 een overeenkomst tusschen Philips Willem, Maurits en Frederik Hendrik tot stand kwam, onder bemiddeling van de gezanten van Frankrijk en Engeland in Den Haag. De bezittingen, die de Gravin van Hohenlohe had, bleven hier buiten: Philips Willem, die bij deze regelingen

Philips Willem

goediger lijkt dan Maurits, had met haar in 1606 (na Hohenlohe's dood) een overeenkomst aangegaan, waarbij zij hem al de goederen uit het huwelijk hunner moeder overliet tegen een jaarrente van f 10.000; bij haar testament van 1608 maakte ze hem tot haar universeel erfgenaam.

Deze overeenkomst, die ontworpen was met medewerking van Willem Lodewijk, Brederode en Oldenbarnevelt en de raden van partijen, was gegrond op een zeer redelijke, feitelijk de eenig mogelijke basis: die van de scheiding tusschen Noord en Zuid. Philips Willem kreeg de bezittingen in de Zuidelijke Nederlanden, waarvan die in Luxemburg alleen in vruchtgebruik; in 't Noorden nog de Baronie van Breda en Steenbergen, hem door Maurits, die van de baronie alleen de door zijn vader gestichte Willemstad behield, reeds eenige jaren te voren in uitzicht gesteld; het Prinsdom en de baronieën in Dauphiné en de goederen in Franche-Comté; Maurits het grootste deel der bezittingen in de Republiek, waarbij nog te voegen is het landschap van Bredevoort, hem in 1612 door de Staten van Gelderland verleend; Meurs, dat hij geërfd had van de Gravin van Nieuwenaar, zijne tante, en de heerlijkheid Lingen, die de Staten-Generaal reeds in 1578 aan zijn vader hadden toegekend, maar dat, evenals Meurs, tot dusverre nog slechts enkele jaren in het bezit der Oranje's was geweest; Frederik Hendrik de rest der bezittingen in de Republiek. De goederen in Bourgondië werden toebedeeld aan de dochters van Charlotte de Bourbon; of deze hiervan veel profijt zullen hebben getroffen, waag ik te betwijfelen. Aan Emilia, die door Philips Willem's bemoeiingen nu geheel met Maurits verzoend was, werd een lijfrente toegekend, evenzoo aan Willem Lodewijk als weduwnaar van Anna. De overeenkomst werd verbonden aan de vervulling van de toezegging

der Staten-Generaal in zake de jaarrente voor Maurits. Ieder der broers kreeg een derde van de 300.000 p. der aartshertogen.

Deze verdeeling heeft bestaan tot den dood van Philips Willem, die de jaren van zijn leven na het Bestand — op een klein jaar te Oranje na — te Breda of te Brussel sleet, hier woonde in het Kasteel en daar in het paleis der Nassau's. Hij leefde in grooten staat en was zeer gezien aan het Hof der Aartshertogen en in de omgeving van het Hof. Een staatkundige rol van beteekenis heeft hij, evenmin als vóór, ook gedurende het Bestand gespeeld, en zijne betrekkingen met zijn familie in het Noorden of met de Staten beperkten zich tot vriendelijkheden. Hij overleed kinderloos in 1618 vrij plotseling ten gevolge van een ongelukkige behandeling door zijn dokter bij een darmaandoening. Het mag als een bewijs van zijn goede gezindheid tegenover zijn familie worden beschouwd, dat hij zijn bezittingen vermaakte aan Maurits, waartegen echter zijn echtgenoote in verzet kwam. Dit heeft eenigen tijd tot groote moeilijkheden aanleiding gegeven, maar Eleonora stierf reeds in 1619, maakte haar broeder, den prins van Condé, tot haar erfgenaam, en met hem kon Maurits spoedig een accoord sluiten. Voorloopig kon de laatste zich alleen in het definitief bezit van Oranje en de Baronieën in Dauphiné stellen; de goederen in het Zuiden ontgingen hem, evenals die in Franche-Comté, omdat ze in Spaansch gebied lagen, en het Bestand spoedig liep ten einde.

9. Jan de Oude en zijne kinderen.

Wij hebben Jan van Nassau lang uit het oog verloren. Hij had na zijn terugkeer in 1580 geen direct aandeel meer aan de groote gebeurtenissen, die zich in de

Nederlanden afspeelden, en zijn pogingen om van Nassau uit de Nederlanden nauwer met zijn land te verbinden, hadden geen groot succes; wel heeft hij de huwelijken van Juliana en Catharina Belgica zeer in de hand gewerkt, in de verwachting daarmee de Calvinistische positie in Duitschland te versterken. Natuurlijk bleef hij op de hoogte van wat in de Nederlanden voorviel: niet door den slechten briefschrijver Maurits, maar door Willem Lodewijk en drie andere zoons, die in den Nederlandschen krijg emplooi zochten en vonden: Philips, die in een schermutseling bij Dinslaken het leven liet en in de Eusebiuskerk te Arnhem begraven ligt; Ernst Casimir, die later Willem Lodewijk zou opvolgen, en Lodewijk Gunther, die in 1604 voor Sluis omkwam.

Veel moeite gaf zich Jan de Oude — zooals hij op hoogeren leeftijd genoemd wordt in onderscheiding van zijn tweeden gelijknamigen zoon, dien wij als schrijver over het krijgswezen reeds genoemd hebben, en die op den duur de Middelste heet in onderscheiding van zijn tweeden zoon Jan, de Jonge bijgenaamd, — om de groote uitgaven, die hij voor zijn broeder gedaan had in het begin van den opstand, terug te vorderen. Dit was zeer billijk, en omdat Prins Willem deze gelden voor de Nederlandsche zaak gebruikt had, was 't evenzeer billijk, dat de vorderingen hiertoe gesteld werden aan de Staten-Generaal. Dit heeft tot zeer lange en moeizame onderhandelingen gevoerd, die, toen het de Staten beter begon te gaan en er meer orde in de financiën kwam, in 1594 tot een overeenkomst leidden. Maar van het bedrag van f 1.455.00 dat Jan eischte, kreeg hij toen niet meer dan f 645.000 toegestaan; de betaling van de rest heette tot later verschoven. Wanneer men nu bedenkt, dat in 1612 van het toegestane bedrag nog te vorderen overbleef f 148.561, dan mag men conclu-

deeren, dat de Staten — bij de hooge eischen, die aan hunne financiën gesteld waren — zich zeer ingespannen hebben, om hun schuld af te doen. Het heeft echter tot 1631 geduurd, vóórdat de betaling geheel geregeld was, en van het andere deel der vorderingen is verder geen sprake meer.

Het moge hier uitdrukkelijk nogmaals getuigd worden, dat de Nederlanden aan Nassau zeer veel te dannke hebben. Zonder de geldelijke ondersteuning van Nassau uit zou de strijd om vrijheid niet begonnen en in de eerste jaren niet doorgezet hebben kunnen worden. Jan de Oude heeft dit zelf in een zijner brieven naar waarheid geconstateerd, wanneer hij schrijft, dat met aardsche middelen het Huis Dillenburg naast God een oorzaak geweest is, dat de Nederlanden voor een deel van de Spanjaarden „verlost en in vrijheid van hun geweten, lijf, vrouwen en kinderen gekomen zijn".

Jan de Oude heeft, niet alleen om de Unie, zijn standbeeld te Utrecht wel verdiend. Hij stierf op bijna 70-jarigen leeftijd (1606) en had bij zijn drie gemalinnen twee en twintig kinderen verwekt. Het is overbodig ze alle op te noemen. De meeste dochters zijn gehuwd met graven uit de buurt, zooals dit van ouden tijd af de gewoonte was geweest. De vijf nog levende zoons deelden — ook naar oude gewoonte — de vaderlijke erfenis en zoo raakten de landen der Ottoonsche lijn, die onder Jan's bewind in één hand waren gekomen (1561), opnieuw verdeeld, in overeenstemming met het testament van hun vader: Willem Lodewijk kreeg Dillenburg, Johan de Middelste Siegen, George Beilstein, Ernst Casimir Diez, Johan Lodewijk Hadamar. Wanneer Willem Lodewijk sterft (1620), krijgt George Dillenburg en Beilstein wordt verdeeld.

Van de vier linies, die van 1620 af bestaan, hebben alleen die van Nassau-Diez en die van Nassau-Siegen, die zelfs in drie zijtakken uiteenviel, voor ons directe

beteekenis, de eerste, omdat Ernst Casimir de opvolger van Willem Lodewijk werd; de tweede vooral, omdat zij ons Johan Maurits, een der zoons van Johan den Middelste schonk. Wij komen op hem later terug.

Alleen aan den tweeden zoon van Johan den Middelsten moge hier reeds eenige aandacht gewijd worden. Hij was, als zijn vader, een dapper krijgsman, die eerst in Nederlandenschen, later in Savoyschen dienst trad. Op een reis in Italië voelde hij zich aangetrokken tot het Katholicisme, hij werd inderdaad Katholiek en ging over in dienst der Aartshertogen. Opgenomen onder den hoogen Belgischen adel, huwde hij een prinses uit het zeer aanzienlijke huis van Ligne en bewoonde met haar het „palais de Nassau" te Brussel, dat tot zijn beschikking was gesteld. Hij nam dientengevolge eenigermate de plaats van Philips Willem in. Evenals zijn neven Van den Berg, de zoons van Willem, kwam hij tegenover Frederik Hendrik te staan. Zijn dochter Claire Marie de Nassau, een vrouw van zeer opmerkelijke gaven, huwde met een neef De Ligne; zijn zoon regeerde in een der deelen van Siegen. Ons tafereel zou niet volledig zijn, als wij deze loot van het Nassausche geslacht vergaten.

10. De tragedie van Oldenbarnevelt. — Einde van Willem Lodewijk en Maurits.

De twisten tijdens het Bestand, met haar rampzalig einde, vinden hun oorsprong niet in den aard van de beide hoofdpersonen, maar in scherpen vorm zich voordoende tegenstellingen op godsdienstig en politiek gebied. De persoonlijke eigenschappen van Maurits en Oldenbarnevelt, met hun sterken wil, hunne eigenzinnigheid, hun vaste overtuiging van gelijk te hebben, hebben er wel het hare toe bijgedragen, om de botsing, toen zij komen moest, een bloedigen afloop te bezorgen.

Oldenbarnevelt had zich door zijn zeldzame begaafdheid, die zich vooral op politiek-diplomatiek en financieel gebied uitte, een overmachtige positie in Nederland verworven. Dit had, zooals altijd het geval is, sterke reacties tengevolge, en de landsadvocaat stond, als ambtenaar van de Staten van Holland, en zonder „clan" achter zich, op een smalle basis. Zijn groote invloed hinderde reeds lang de gewesten buiten Holland, zonder dat zij dit tot dus ver in een politieken vorm hadden omgezet. Hij hinderde ook in Holland velen, vooral in de groote stad Amsterdam, en deze situatie had reeds bij de vredesonderhandelingen een dreigende gestalte aangenomen. Bedenkelijk was het dat toen ook Maurits voor 't eerst van Oldenbarnevelt was losgeraakt. Maurits had de traditie voor zich, de veldheersroem, de volksvereering, de populariteit van het leger, den heelen Oranje-naam. In Februari 1613 was hij, bij een groote plechtigheid in de Groote Zaal op het Binnenhof, namens Jacobus I door den Engelschen gezant in de orde van den Kouseband verheven!

Ik zal de godsdiensttwisten hier niet behandelen, want niet zij hebben de groote botsing tusschen de beide leiders in de Republiek beheerscht, al zaten ze op den bodem ervan. Oldenbarnevelt was niet kerkelijk en Maurits gaf weinig om het godsdienstig dogma: hij wist niet, zei hij eens, of de praedestinatie, in welk vraagstuk de twisten haar oorsprong vonden, groen of blauw zag. Wel is 't van meet af als een groot ongeluk te beschouwen geweest, dat Maurits en Oldenbarnevelt in deze aangelegenheid niet konden samenwerken als vroeger. Het vertrouwen ontbrak bij Maurits, na de onaangenaamheden bij den vredehandel. Oldenbarnevelt heeft ook na het Bestand zijn goeden wil jegens Maurits en zijn Huis getoond: toen hij ernstig medewerkte om de moeilijkheden over de verdeeling der be-

Hier is o.a. Gravin Juliana begraven

zittingen op te lossen; toen hij voorstelde — evenals reeds in 1589 — om Maurits te doen benoemen tot Gouverneur-Generaal, wat ook nu op den tegenstand der Staten afstuitte; toen hij pogingen aanwendde, om de grafelijkheid opnieuw aan de orde te stellen, maar ook deze vlieger ging niet op — en Maurits zelf verklaarde de waarheidheid niet op dezelfde voorwaarden te willen aanvaarden waarop ze aan zijn vader was aangeboden geworden: hij zou zich liever van den Haagschen toren naar beneden smijten, zou hij volgens Grotius gezegd hebben. De bitterheid der uiting bewijst zijn wrange stemming. Oldenbarnevelt heeft de beteekenis hiervan niet voldoende gerealiseerd; hij was ook zoo gewend, dat Maurits hem in staatszaken het pad vrij liet.

Met de twisten tusschen Arminianen en Gomaristen, Remonstranten en Contra-Remonstranten, zooals de om de praedestinatie en tevens om de verhouding van kerk en staat strijdende partijen heetten, bemoeide Maurits zich aanvankelijk heelemaal niet. Maar anders werd het toen ze van den kansel, de Universiteit en de Staten op de trekschuit en de straat overgingen, de zeer scherpe blauwe boekjes tegen Oldenbarnevelt de hartstochten opzweepten en er gevaar voor oploopen ontstond, vooral als gevolg van het besluit der Staten van Holland van 1614, dat van den kansel niet meer over de praedestinatie mocht worden gepredikt. Hiertegen kwamen de Contra-Remonstranten, die geen inmenging van den Staat in hunne kerkelijke zaken duldden, in verzet. Als dan Maurits gevraagd wordt van de troepen gebruik te maken, om hen zoo noodig tot gehoorzaamheid te dwingen, weigert hij: hij beroept zich op zijn commissie, die hem voorschrijft de „ware Christelijke religie" te verdedigen. Hiermede kiest Maurits in feite partij voor de Contra-Remonstranten, wier godsdienst-

oefening in de Kloosterkerk, die ze met geweld hadden bezet, hij niet lang daarna gaat bijwonen, terwijl hij tot dus verre geregeld den door Uytenbogaert, den Remonstrantschen hofprediker, geleiden dienst in de Hofkapel had gevolgd. Dit bewijst al, dat hij niet om zuiver kerkelijke redenen positie nam. Zijn doel is politiek: hij wil de eenheid in den Staat niet laten verstoren en hij weet, dat de Contra-Remonstranten verreweg het sterkst zijn. Hij verloochent de Contra-Remonstranten dáárom niet; hij legt het er op toe aan beide partijen eigen oefeningen toe te staan. Maar dit wil de Landsadvocaat niet, die aan de eenheid der kerk vasthoudt en, nu Maurits weigert een Staten-resolutie uit te voeren, geen kamp geeft. Het antwoord der Staten van Holland — eigenlijk van Oldenbarnevelt, gesteund door een kleine meerderheid, (zonder Amsterdam) — is de scherpe resolutie van den 4en Augustus 1617. Geen nationale Synode, waar de meeste gewesten wèl voor waren. De Hollandsche steden aangespoord waardgelders in dienst te nemen. De, op de Hollandsche repartitie staande, door Holland betaalde troepen bevolen den eed af te leggen aan de Staten van Holland en de regeering der steden waarin ze gelegerd waren. Dit was haar voornaamste inhoud, en met de laatste bepaling sneed Oldenbarnevelt het tafellaken tusschen zich en Maurits door. Het is zeer verklaarbaar, dat Maurits in zeer hooge mate verstoord was: de bepaling omtrent den eed schond de resolutie der Staten-Generaal van 1590, die den eed ook had opgelegd voor hen zelve, en bedreigde het door hem geschapen leger met geheele ontbinding. Dit kòn Maurits, reeds om de veiligheid van den Staat, niet toelaten. Inderdaad greep hij van nu af zeer forsch toe. Buiten Holland maakte hij de weinige remonstrantsche stadsregeeringen onschadelijk, bepaaldelijk te Nijmegen en te Utrecht; in de laat-

ste stad dankte hij tevens de waardgelders af. Daarna kwam Holland aan de beurt. Na vergeefsche onderhandelingen over een verzoening liet Maurits, na een volmacht van de Staten-Generaal te hebben gekregen, Oldenbarnevelt met Grotius, toen pensionaris van Rotterdam, Hogerbeets, pensionaris van Leiden, Ledenberg, secretaris der Staten van Utrecht, gevangennemen. Tevens verzette hij de wet — d.w.z. zette hij de zittende regeering af en stelde een nieuwe in — in de steden van Holland in Contra-Remonstrantschen zin. Waarop Holland ook toestemde in de nationale synode en in het instellen van een buitengewone rechtbank door de Staten-Generaal, om de gevangenen te vonnissen —, wat in dit geval noodig was, omdat er geen vaste Generaliteitsrechtbank bestond.

Het ging zoo gemakkelijk, Maurits was zoo heel machtig, en ik geloof niet, dat hij zich bewust is geweest, dat er onder degenen, die hem steunden of die hem tot raadslieden dienden, ook wel waren, die door persoonlijke animositeit tegen den „Advocaat" werden gedreven. Dit was niet het geval met Willem Lodewijk, die ook in deze zaak in nauwe verbinding met Marits stond, zijn Contra-Remonstrantsche politiek ook om zijn eigen kerkelijke opvattingen goedkeurde, maar zich veel verzoenlijker toonde dan zijn neef.

Maurits heeft de nationale synode en de gedelegeerde rechtbank hunne taak laten vervullen, zonder er zich mede te bemoeien. Hij heeft de veroordeeling der Remonstrantsche opvattingen — en daarna het verbod van hunne godsdienstoefening door de Staten Generaal — en het doodvonnis over Oldenbarnevelt zonder tegenkanting aanvaard. Voor de beoordeeling mag men nooit vergeten, dat hij wel overtuigd geweest moet zijn van de waarheid der beschuldiging tegen Oldenbarnevelt, die hierin haar hoogtepunt vond, dat hij de een-

heid in de kerk en in de Staat zou hebben willen verstoren: hij vreesde in Oldenbarnevelt den dictator. Ons moge deze beschuldiging infaam lijken, evenals vele lasteringen, die rond Oldenbarnevelt's persoon verspreid werden, op dat moment leefde men in een tijd van groote uitstorting van hartstochten, en het gezonde verstand laat dan in den steek.

Op den 13en Mei 1619, toen het vonnis op het Binnenhof aan Oldenbarnevelt voltrokken werd, waren de luiken voor de vensters van het Stadhouderlijk Kwartier op bevel van Maurits gesloten. De voorstelling van een bekende prent in Vondel's hekeldichten, die Maurits door een raam naar de terechtstelling laat kijken, is onhistorisch. Zijne Excellentie zat in een zijner kamers, stellen wij ons voor, en schreef 's middags aan Willem Lodewijk wat er gebeurd was; het vonnis, dat wel in druk zou verschijnen, zou hij hem eens „overzenden"; Barnevelt's vrouw, vervolgt hij, noch eenige zijner verwanten of vrienden hebben een smeekschrift om pardon ingediend, maar heftig aangehouden, om „recht en justitie over hem gedaan te werden", en onder de menschen „de roup laaten gaan", dat hij en de anderen spoedig zouden vrijkomen; zij hebben ook naar oude gewoonte de Meiboom voor hun huis laten planten en allerlei „vrolijkheden ende impertinentiën" bedreven, in plaats van zich „humble ende nederig te dragen" wat „geen maniere van doen was" en niet geschikt om de rechters tot „eenige gratiën" te bewegen, al waren ze hiertoe genegen geweest.

Deze brief, waarvan de echtheid — zonder voldoende redenen — is betwijfeld, heeft men gevoelloos genoemd. Geen woord van medelijden met den „goeden patriot", die zóó veel voor Maurits en de zijnen — en voor den Staat in 't algemeen — had gedaan. Geen woord over de wenschelijkheid voor het verleenen van gratie; eer

een uitvlucht, dat de rechters om de houding der familie aan gratie niet kunnen denken. Maar hij zelf dan? Willem Lodewijk had kort te voren in een indrukwekkenden, zeer ernstigen brief op het vermijden van bloedvergieten aangedrongen; Louise de Coligny, die altijd de zijde van Uytenbogaert had gehouden, kwam op gratie aandringen, maar kreeg geen gehoor. Ik wil aan den brief zelf niet te veel waarde hechten: Maurits drukte zich schriftelijk slecht uit, en wie weet welke gevoelens er toch in hem zijn omgegaan? Maar *het* feit blijft. Maurits heeft niet uit zich zelf kunnen komen, is in starheid bevangen gebleven, toen de familie geen gratie wilde vragen — waartoe Louise de Coligny ookbij haar een poging gedaan had —, en zich niet kunnen opwerken tot een daad van edelmoedigheid, van grootmoedige gezindheid jegens een ouden, overwonnen vijand.

In de veroordeeling van Maurits' houding is men toen en later dikwijls heel ver gegaan. Daaraan zal niemand zich mogen stooten. Oldenbarnevelt's „moordt" heeft gevoelige snaren getroffen. Vondel heeft het pijnlijke geval zoo betiteld en in zijn hekeldichten en in zijn Palamedes al zijn droefheid en geraaktheid over Maurits uitgestort. Maar Vondel's voorstelling is dáárom niet historisch, het allerminst wanneer hij Oldenbarnevelt Palamedes en Maurits Ulysses doopt. Veel zuiverder uitgangspunt geeft „The Tragedy of Sir John van Olden-Barnevelt", het Engelsche tooneelstuk, dat heel kort na de terechtstelling is ontstaan, en wel in de woorden, die de schrijvers (Massinger en Fletcher) den advocaat in den mond leggen: „he that made the State what 't is, will change it once againe ere fall with such dishonor".

Hier ligt het heele drama in een notedop voor ons: Oldenbarnevelt, om de kerkelijke positie van Holland te redden, greep naar maatregelen, die de Generaliteit nog verder zouden kunnen verzwakken, ofschoon hij

zelf vroeger geschreven had, dat zonder goede orde in de centrale regeering geen „Republiique” kon blijven bestaan. Daartegen heeft Maurits zich verzet. De voorstelling, die meermalen gegeven is, dat het hier ging om een strijd tusschen centraal gezag en provincialisme, is zeer verleidelijk, maar toch onjuist. Ook na Oldenbarnevelt's dood heeft niemand, allerminst Maurits, een poging gedaan tot versterking der Generaliteit. Alles is gelaten zooals 't was. Maurits had niet anders gedaan dan geconserveerd de in wezen zwakke eenheid, die bestond en die nu hare sterkste steunpilaren had vertoond in Oranje, leger en kerk, die samen een nieuwe, niet in het staatsbestel vastgelegde eenheid waren gaan vormen. Daarin ligt voor de algemeene ontwikkeling onzer geschiedenis de grootste beteekenis van Maurits' overwinning, dat deze eenheid zich niet voor 't eerst op onmiskenbare wijze gemanifesteerd heeft.

De dood van Oldenbarnevelt, de veroordeeling van Grotius, die toen reeds een zeer bekend rechtsgeleerde was, en van Hoogerbeets, tot levenslange gevangenstraf, waaraan Grotius door de vlucht wist te ontkomen, en de uitwijking van verscheidene predikanten van grooten naam, zooals Uytenbogaert, heeft aan de Nederlandsche volkskracht naar buiten en van binnen groote afbreuk gedaan. Zelfs Louise de Coligny verliet haar tweede vaderland, waar ze — te Delft zelfs! — als „Arminienne” was uitgejouwd, en vertrok naar Frankrijk, waar zij reeds het volgende jaar te Fontainebleau overleed; haar lijk is gelukkig naar Holland overgebracht en bijgezet in het graf van haren gemaal. En Maurits verloor behalve Oldenbarnevelt nog bovendien zijn trouwen raadsman Willem Lodewijk, die ook in 1620 stierf. Het feit, dat Groningen en Drente nu hem tot opvolger kozen — en alleen Fries-

land Ernst Casimir als zoodanig aanwees — kan hem hiervoor moeilijk een vergoeding zijn geweest.

Over de laatste jaren van Maurits ligt een beklemming, een somberheid. Het Bestand eindigde, ofschoon Maurits voor verlenging er van, waartoe van de zijde der Aartshertogen zekere stappen werden gedaan, wel gevoeld schijnt te hebben, en de oorlog moest worden hervat. Maar de vroegere kracht bleef uit, en de buitenlandsche politiek miste de leiding van vroeger; Aerssen van Sommelsdijk, zoon van den griffier der Staten-Generaal en die als 's advocaten „meesten vijand" werd beschouwd, kon Oldenbarnevelt niet vervangen en de nieuwe raadpensionaris, wiens macht zeer beperkt werd, had in de verste verte niet den invloed en het aanzien van zijn voorganger. Alleen Spanje, onder welks heerschappij de Zuidelijke Nederlanden teruggekeerd waren na Albertus' dood (1621), trad offensief op. Met moeite behield Maurits Bergen-op-Zoom, toen Spinola voor deze stad het beleg sloeg. Maar Breda, dat in 1624 werd aangevallen, moest zich na een hardnekkige verdediging overgeven. Justinus van Nassau, bastaardzoon van Prins Willem, die in onze krijgsgeschiedenis — ook ter zee als luitenant-admiraal van Zeeland — een eervolle rol heeft gespeeld, komt de eer dezer verdediging toe; eerst Maurits, op diens laatsten krijgstocht, daarna Frederik Hendrik, hadden tevergeefs getracht de stad te ontzetten.

Maurits heeft deze overgave niet beleefd. Hij stierf na een langdurig lijden aan een leverkwaal twee maanden tevoren (23 April 1625), en werd met groote plechtigheid in het najaar in de Nieuwe Kerk te Delft in het graf van zijn vader bijgezet. Hierboven stond nu het praalmonument van Hendrik de Keyser, op last der Staten-Generaal ontworpen, dat kort tevoren — in 1622 — gereed was gekomen. De tombe met het beeld

van den liggenden Prins is van treffende schoonheid. Van het heele werk, zegt de kunsthistoricus R. F. P. de Beaufort, dat het is in tegenstelling tot dat van Engelbrecht II „de Nederlandsche vertaling van de toenmaals in Europa heerschende kunstuiting".

Maurits' persoonlijkheid, al had hij groote daden verricht, had vereering, geen ware liefde opgewekt of gezocht. Een deel der bevolking haatte hem grondig. Hij is de eenige Oranje, op wien door Nederlanders, onder wie een zoon van Oldenbarnevelt, Willem, heer van Stoutenburg, en diens neef Van der Dussen de meest schuldigen waren, een aanslag is beraamd (1623), die verijdeld kon worden. Hij was ongehuwd gebleven en liet uit een verbintenis met de „joffer" Margareta van Mechelen, afstammelinge van een bastaard-tak der Nassau's, die hij te Rijswijk liet wonen, twee zoons na: Willem, heer van de Leck, en Lodewijk, heer van Beverweert, genoemd naar goederen, die zij van hun natuurlijken vader hadden gekregen; beide hebben als Justinus het land gediend.

De periode van 40 jaar, die met Maurits' dood eindigt, heeft andere contouren dan die van zijn Vader. Deze laatste is het meest aantrekkelijk en heeft het meest grootsche karakter, reeds om den fellen strijd en de hooge persoonlijkheid, die het beheerscht. De eerste is er een van bevestiging van het gewonnene, ook onder veel strijd, die nu den waren heroischen trek ontbeert. Maar men overdenke de figuren uit de huizen van Oranje en Nassau en men zal met bewondering gedenken wat zij in deze periode hebben beteekend: in Maurits en Willem Lodewijk, in Elisabeth en Charlotte Brabantina, in Louise Juliana en Catharina Belgica, in Jan van Nassau en zijn kinderen; zet hiernaast Philips Willem, en ge hebt het vroegere beeld er bij ter vergelijking.

11. FREDERIK HENDRIK, ERNST en HENDRIK CASIMIR.

Veel meer dan de periode van Maurits en Willem Lodewijk de directe voortzetting is van die van Prins Willem, is de nu aanbrekende tijd dit van den voorafgaanden. Nu wordt dezelfde lijn gevolgd. Het is die van de nadere bevestiging en beveiliging van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, van de verdere uitbeelding van de positie van het Huis van Oranje-Nassau waarbij die van het Huis Nassau-Diez achterblijft. De benauwenis van de eerste jaren na Prins Willem's dood is geheel verdwenen. De Spaansche vijand dreigt nog, maar kan niet mikken op 't hart van den Nederlandschen Staat. Deze heeft groote kracht in zich zelf gevonden, neemt in het economisch en het cultureele leven een al breeder plaats in, ook buiten Europa, waar thans ook de bij het einde van het Bestand opgerichte Westindische Compagnie de Spanjaarden en de Portugeezen gaat bestrijden. Die Staat speelt een in belang groeiende rol in West- en in Midden-Europa, ook in de internationale politiek. In deze laatste betracht hij groote voorzichtigheid, hij blijft in den verderen strijd nauwe betrekkingen onderhouden met Frankrijk en Engeland, maar houdt zich buiten den grooten strijd, die nu in Duitschland woedt en waaraan Spanje actief deelneemt. De handelsbelangen, die over de geheele wereld gaan, hebben op die politiek grooten invloed; zij verklaren hare relatieve begrensdheid.

Frederik Hendrik, Hendrik, zooals hij in zijn jonge jaren meestal genoemd wordt, — ook wel Hendrik Frederik —, was door zijne moeder zeer zorgvuldig opgevoed. Een gouverneur, Uytenbogaert, was er aan te pas gekomen, een plan van den beroemden Hugenoot du Plessis Mornay was er bij gevolgd, en in 1594 was de jonge man gaan studeeren aan de Leidsche

Alma Mater, vooral op wensch van zijn ouderen broeder. Prinses Louise dacht het liefste aan een geheel Fransche opvoeding, met een Fransche carrière in het vooruitzicht. Toen zij in 1597 voor een langer verblijf naar Frankrijk zou vertrekken en haar zoon wilde meenemen, stelden de Staten als voorwaarde voor het verleenen van verlof hiertoe en het toestaan van een som gelds voor de reis, dat de afwezigheid van Hendrik niet meer dan een jaar zou duren, en de moeder berustte hierin; de reis heeft dan ook niet veel langer geduurd. In Frankrijk moet Prinses Louise spoedig bemerkt hebben, dat 't niet zoo gemakkelijk zou zijn hier een aanzienlijke positie voor Hendrik te vinden, bij den afnemenden invloed der Hugenooten.

Deze jeugd heeft bij Frederik Hendrik een onmiskenbaren invloed nagelaten. Er is in hem een vrij duidelijk uitgesproken Fransche geestelijke orientatie. Maar al te sterk mag men zich deze niet denken. „Henri" heeft de studie nooit al te ernstig opgevat. Hij is een levenslustige, vroolijke, knap uitziende jongeman, die het leven volop gouteert; hij schijnt in deze uitingen het tegenbeeld van Maurits, maar deze heeft niettemin een grooten invloed op hem gehad. Hij voelde zich het meest tot den oorlog aangetrokken, had 't leven in het vrije veld lief, en kreeg, zoodra hij zijn krijgsmansloopbaan begon onder Maurits' directe leiding een hooge vereering voor dezen veldheer. Dat was — afgezien van een kort verblijf te velde in 1597 — na zijn terugkeer uit Frankrijk. Sedert maakte hij alle krijgsondernemingen van Maurits mede, eerst als kolonel, sedert 1603 als generaal der cavalerie, waartoe de Staten-Generaal, die de hooge militaire charges in handen hadden, hem benoemden. Maurits wijdde hem meer aandacht en meer zorg dan hij gewoon was: zijn moeder noemt hem eens „le singe de son frère". Wanneer

de slag bij Nieuwpoort staat te beginnen, raadt de oudere broer den jongeren, om aan boord te gaan van één der schepen, die een eind uit de kust liggen, — maar Graaf Hendrik smeekt te mogen blijven en hij krijgt gedaan, dat hij mee mag in het gevecht, en dan gaat hij, met zijn Oranje-sjerp om, die een zijner zusters voor hem gemaakt heeft, den veldheer met de Oranjepluim op den helm achterna. Van Maurits leert hij niet alleen het vecht-, maar ook het leidershandwerk. Voor 't eerst treedt hij tijdens het Bestand, als de Staten eenige bemoeienissen hebben met den Guliksch-Kleefschen successie-strijd vlak op hunne grenzen, een paar keer als zelfstandig Commandeur op en Maurits laat hem dan met gerustheid de leiding over. Dit herhaalt zich in een krijgstocht naar Brunswijk, die overigens van zeer weinig beteekenis blijft, en nog weer in een tocht naar de Palts, tot ondersteuning van den Koning van Bohemen, in samenwerking met de vereenigde Protestantsche vorsten, wat vruchteloos was èn omdat de vereenigden onder elkander twistten, èn omdat Frederik V verslagen was, voordat iemand hem hulp kon brengen.

Dit krijgsmansleven dreigt den jongen man tot een meer ongebonden leven te brengen dan waartoe zijn moeder hem opgevoed had. Als een trouw leerling doet hij gaarne mede aan de maaltijden en drinkgelagen van zijn omgeving. Prinses Louise wordt er wanhopig onder, vreest dat haar zoon heelemaal zal verduitschen, en is vooral boos op Ernst Casimir, veldmaarschalk in 't leger, wiens slechten invloed zij betreurt: „je lui en veux bien mal". Maar moeders zijn heel gauw verontrust vooral als zij een eenigen zoon willen vertroetelen. „Henri" is in werkelijkheid niet al te zeer besmet door wat de moeder als de ondeugden der anderen beschouwde. In zijn welverzorgd uiterlijk en in zijn bin-

nenste wezen blijft hij anders — het woord reiner zou hier te sterk zijn — dan de meeste zijner krijgsmakkers. Ik denk aan zijn vader en diens aanraking met de minstens even ruw als de Duitsche krijgsoversten levende hooge en lage edelen van zijn jonge jaren.

Aan Prins Willem herinnert Frederik Hendrik veel meer dan Maurits. Hij heeft diens gevoel voor politiek, hij heeft diens rustige gematigde Calvinistische levensbeschouwing, hij heeft diens zin — bij Prins Willem alleen in zijn jongere jaren tot uiting gekomen — voor luxe; maar hij is minder begaafd dan zijn vader en heeft nooit de hooge geestelijke ontwikkeling van diens latere jaren bereikt. Alleen als krijgsman overtreft hij hem door de scholing bij Maurits. Zoo is iets van den vader zoowel als van den broeder in hem vereenigd; het eerste „iets" is hem aangeboren en door de moeder verder ontwikkeld, het tweede „iets" is aangeleerd, maar heel grondig.

Zijn politiek besef komt het eerst tot uiting tijdens de twisten in het Bestand. Hier is zijn sympathie aan de zijde van Uytenbogaert, zijn leermeester, en van Oldenbarnevelt, evenals bij Prinses Louise het geval was. Maar deze sympathie komt uit zijn godsdienstige beschouwing voort, hij is niet orthodox-Calvinist en men heeft hem later „indifferent" genoemd; soms is geloofd, dat hij Katholiek zou worden. Maar politiek kon hij Maurits' handelingen niet afkeuren: de eenheid in den Staat en in 't leger moest ook hem nauw ter harte gaan. En dààrom onthoudt hij zich, zonder overigens Maurits krachtig te steunen of zijn voorbeeld na te volgen, van partij kiezen ten gunste van de Remonstranten en van Oldenbarnevelt, ook in de dagen dat deze het pleit verloren hebben. Dit is niet het kenmerk van een sterk karakter; een sterk opportunistische trek — meer dan ook bij staatslieden wenschelijk mag

Frederik Hendrik

heeten — is er niet in te ontkennen, en deze komt ook in verdere jaren wel tot uiting.

Ook van andere politieke bemoeiïngen van Frederik Hendrik is in den tijd vóór zijn Stadhouderschap niet of weinig sprake, al hadden de Staten hem reeds in 1600 lid van den Raad van State gemaakt. Men kan hieronder niet rangschikken zijn reis naar Engeland in 1603, als hoofd van een gezantschap, dat Jacobus I ging complimenteeren: immers het was alleen een „honoraire" functie, die hem hier was toebedeeld. Er is niet het minste bewijs, dat hij aan de onderhandelingen over het Bestand een effectief aandeel had. Als zijn eerste politieke handeling kan men zijn zending naar het Prinsdom Oranje beschouwen, om hier — na den dood van Philips Willem — orde op de regeering te stellen. Als Gouverneur had Maurits, toen heer van het Prinsdom, er Don Emmanuel, zoon van Emilia, benoemd, en Jan van Orsmale, heer van Valkenburg, als Luitenant-Gouverneur. Frederik Hendrik, die de reis over Brussel en Parijs nam, vertoefde eenige dagen te Orange en hij slaagde er in de nieuwe regeering te doen erkennen, met terzijdestelling van den Gouverneur uit Philips Willem's tijd. Sedert dien heeft geen Prins van Oranje het Prinsdom bezocht. Emmanuel, „débauché" in hooge mate, bleek een zeer slecht Gouverneur en moest spoedig worden afgezet, waarop Valkenburg Gouverneur werd.

„Mooi Heintje" noemde men hem al vroeg. De meisjes mochten hem graag en hij de meisjes. Ook bij hem ontbreekt de bastaardzoon niet: het is Frederik van Nassau, heer van Zuylestein. Maar in trouwen schepte hij al evenmin behagen als zijn beide broers. Zijn moeder gaf zich veel moeite hem te bewegen tot een huwelijk met Anne de Rohan (wiens broeder Henri, Vicomte de Rohan, een tijdlang huwelijkscandidaat voor Char-

lotte Brabantina was geweest). Nog in 1609, wanneer haar zoon voor de tweede maal een reis naar Frankrijk onderneemt, hoopt zij op de verwezenlijking harer wenschen, — maar ten slotte weigerde „Henri" beslist. Tijdens het Bestand was er zeer ernstig sprake van een huwelijk met een Prinses van Hessen-Darmstadt, en men mag het niet onmogelijk achten, dat dit plan, dat vooral door Jan II van Nassau-Siegen aanbevolen werd, ontstaan is op een paar reizen, die hij naar Duitschland had ondernomen, onder meer naar Dillenburg en naar Heidelberg, tot bezoek zijner Duitsche verwanten. Maar ook dit plan, dat de verwezenlijking zeer nabij is gekomen — zoodat er reeds een „contract" was opgemaakt — is in laatste instantie gestrand op den onwil van Frederik Hendrik om zich te binden; want men kan toch niet in ernst gelooven, dat moeilijkheden over de vraag, wie de reis der Prinses naar Nederland zou betalen en hoe de bruidschat zou worden betaald — zooals werd opgegeven — de mislukking zou hebben veroorzaakt. Wel is het geval door het Hessische vorstenhuis, dat toch al onaangename herinneringen aan de Nassauers had, zeer hoog opgenomen en het kon gewis de samenwerking van Nederlandsche en Duitsche Protestanten niet bevorderen.

Er was dwang toe noodig om Hendrik's onwil te beteugelen, en die heeft Maurits eerst op zijn laatste ziekbed uitgeoefend. De uitverkorene werd Amalia van Solms-Braunfels, uit een aan de Nassau's door verscheidene verbintenissen verwant grafelijk geslacht, — haar grootmoeder was een zuster van Prins Willem —, die naar Den Haag gekomen was in het gevolg van de Winterkoningin van Bohemen en haar gemaal. Zij was niet bemiddeld, maar had een zeer goed uiterlijk en Frederik Hendrik betoonde haar groote attentie. En toen nu Maurits dreigde — misschien zelfs het dilemma

stelde van trouwen of onterven —, was het niet zoo heel moeilijk voor Frederik Hendrik om toe te geven. Hij moet toch zelf ook hebben ingezien, welk een gevaar het Huis van Oranje-Nassau dreigde, als hij maar altijd ongehuwd bleef. Zeer snel werd de huwelijksband gelegd. De Staten gaven er vrijstelling van de huwelijksgeboden voor, en nog vóór Maurits' dood waren Frederik Hendrik en Amalia een gehuwd paar (4 April).

Heel spoedig na Maurits' overlijden werd Frederik Hendrik Stadhouder van de gewesten, waarover zijn broeder Gouverneur was geweest. Alleen Groningen en Drente namen nu Ernst Casimir. En de Staten-Generaal gaven hem commissie als Kapitein-Generaal, wat gemakkelijk ging, omdat zij reeds bij Maurits' leven hem aangewezen hadden tot plaatsvervanger van zijn broeder in het feitelijke opperbevel van het leger. Dit ging zoo heel van zelf, en het bewijst, hoezeer in het nieuwe Staatsbestel de Oranje-positie ingeschakeld was. Wel waren er hier en daar bedenkingen: tegen de opdracht van de waardigheid van Kapitein-Generaal door de Staten-Generaal, die daardoor, evenals het Admiraal-Generaalschap, dat evenzoo aan Frederik Hendrik werd opgedragen, een Generaliteitsfunctie werd, — omdat dit als „bij verrassing" was doorgezet; tegen de stadhouderlijke waardigheid van Holland, weer alleen op commissie en zonder instructie, ofschoon op de vaststelling hiervan was aangedrongen. Hier heeft men de eerste, nog zwakke uitingen van de zijde van een deel der regenten tegen een te groote positie der Oranje's, omdat zij hierdoor hunne „vrijheid" of „liberteyt" bedreigd achtten, zooals de Geldersche edelman Van der Capellen het in zijn Gedenkschriften uitdrukt.

Al werd Frederik Hendrik dan ook geen Stadhouder van Groningen en Drente, die in hunne benoeming van Ernst Casimir als een bewijs leverden, dat zij de „auto-

riteit" liefst wat wilden verdeelen, — hij had toch een sterker Unie-positie dan Maurits door zijn hem thans op commissie wezenlijk verleend opperbevel en door de omstandigheid, dat hij zich veel meer met de buitenlandsche zaken, een der voornaamste Unie-raderen, bemoeide dan Maurits ooit gedaan had. Dit lag zoo in den aard zijner positie en het werd door de traditie van den tijd van Prins Willem van zelf begunstigd. Het ambt van raadpensionaris had na Oldenbarnevelt's dood veel van zijn beteekenis verloren, het was gekortwiekt en ook door deze omstandigheid kon Frederik Hendrik te gemakkelijker in het beleid der buitenlandsche zaken indringen. Het duurde niet zoo heel lang, of er werd voor belangrijke aangelegenheden een „besogne" in de Staten-Generaal ingesteld, dat grooten invloed in de buitenlandsche zaken kreeg, en van deze besognes was Frederik Hendrik zelf altijd een der leden. Deze centralisatie was ook noodig voor de „secretesse", die in het talrijke leden tellende college der Staten-Generaal lang niet veilig was, beter te waarborgen.

Van meet af begint de positie van den nieuwen Oranje die van den Nassauschen neef in het Noorden meer dan vroeger te verduisteren. Hiertoe droeg ook bij de omstandigheid, dat Ernst Casimir, evenmin als zijn zoon Hendrik, die in 1632, toen de vader aan een wonde bij het beleg van Roermond overleden was, zijn opvolger werd, van het kaliber van Willem Lodewijk was. Beiden hebben zich als dappere krijgslieden en bevelhebbers onderscheiden, de eerste reeds in Maurits' tijd maar veel verder reikt hun sfeer niet. Zij zijn typische vertegenwoordigers van het genre der vechtofficieren, wier heele leven met oorlog gevuld was en voor wie de oorlog als een blijde vervulling was geworden. Zij zijn ongemeen vermetel en wedijveren in het verrichten van koene daden.

Ernst Casimir was, voordat hij zijn broer in Friesland opvolgde, luitenant-gouverneur in Gelderland en in Utrecht geweest — in een functie die men hier als louter militair moet opvatten. Te Arnhem, waar hij woonde, heeft hij een eigen huis, het „Huis van Nassau" geheeten, dat de Staten van Gelderland aan zijn broeder Lodewijk Gunther geschonken hadden en dat na den dood van diens weduwe aan Ernst kwam, dicht bij het Prinsenhof, waar de gouverneurs, b.v. Jan van Nassau, plachten te resideeren. Hij verbleef hier met zijn gemalin Sophia Hedwig, hertogin van Brunswijk-Wolfenbuttel, die hem het graafschap Spiegelberg (in het Brusselsche landschap Calenberg) heeft aangebracht, die tot in de 19e eeuw in het bezit der Nassau's is gebleven. Later, in Friesland, dat heel jaloersch was op eigen autoriteit, heeft hij, evenals vroeger zijn vader, veel moeite met de Staten gehad, die hij moeilijk aan kon. Hetzelfde geldt van zijn zoon Hendrik, die na een achtjarig Stadhouderschap omkwam aan een wonde, die hij bij het beleg van Hulst had opgedaan. Hij was ongehuwd.

Deze Friesche Stadhouders onderhielden van zelf het contact met de familie in Nassau, ook omdat beiden de regeering in Diez gevoerd hebben. De band der Oranje's met deze familie werd slapper èn door de hooge positie, die zij in Nederland begonnen in te nemen, èn door den naijver, die tusschen hen en de Friesche Stadhouders, die zich door den grooten neef in Den Haag wel in 't nauw gedreven moesten gaan achten, dreigde te onstaan.

Op 't begin van Frederik Hendrik's Stadhouderschap drukt nog even de beklemming van Maurits' laatste jaren en de smaad van de overgave van Breda. Maar dit is de eenige ernstige militaire tegenslag, die den nieu-

wen Stadhouder getroffen heeft, want zijn heele tijd is verder gevuld met verscheidene groote successen op 't oorlogsterrein, met even groote successen op diplomatiek gebied, met goed geslaagde pogingen tot herstel van de binnenlandsche rust, met een exposé van werken op artistiek en wetenschappelijk gebied. Het was de Gouden Eeuw van Frederik Hendrik, die aanbrak; of liever: van Onzen Gouden Eeuw, die reeds ingezet had en in Frederik Hendrik's tijd het hoogtepunt ging bereiken; het voerde deze, waarin, als in elke zon, schaduwplekken niet ontbraken, op haar zenith.

Evenals in de eerste jaren van zijn groote periode Maurits, toonde Frederik Hendrik in de eerste jaren na 1625 zich het actiefst, en hij had geluk. In 1626 en 1627 vielen Oldenzaal, door Ernst Casimir verrast, en Grol, door Frederik Hendrik belegerd, in Nederlandsche handen; van nu af was het Oosten voorgoed van den Spaanschen vijand verlost. Twee jaar later volgt een zeer groote onderneming: het beleg van Den Bosch, door Maurits reeds vroeger bedreigd, maar niet genomen. Alleen door Den Bosch aan Nederland te brengen zouden Spaansche invallen van uit het Zuiden over de Maas worden voorkomen; het glacis langs de rivieren in het Zuiden zou er door worden uitgebreid en zeer versterkt. Overtuigd van het groote belang dezer onderneming, stemden de Staten toe in het in dienst nemen van een aanzienlijk aantal nieuwe troepen. De Kapitein-Generaal der Unie bereidde haar met de grootste zorg voor en trok in April te velde en, na de monstering der ongeveer 24.000 man, die voor 't beleg bestemd waren, op de Mookerheide, de Meierij binnen, naar Den Bosch, vierde der groote steden van het Hertogdom Brabant.

Blijven wij eenige oogenblikken bij deze oorlogsgebeurtenis staan. Zij is uitgedijd tot een der grootste en belangrijkste krijgsverrichtingen, die ooit op

Nederlandschen bodem hebben plaats gehad en die alleen te vergelijken is — al is ze ook geheel anders, want twee dingen zijn nooit precies aan elkander gelijk — met den aanval der Franschen in 1672.

Een zeer sterke, haast onneembaar geachte vesting met hooge wallen en sterke forten, aan haast alle kanten door water omringd, met een vrij talrijk garnizoen en behoorlijke bewapening. Er omheen de Nederlandsche belegeringstroepen, die de stad gemakkelijk hadden kunnen insluiten en zich daarna sterk hadden verschanst. Zij waren verdeeld in zes kwartieren, die elk op zich zelf een sterkte vormden en met elkander goed verbonden waren. Zij werden gedekt door een binnen- en buitenlinie, de laatste voor het afslaan van alle pogingen tot ontzet; tot vergemakkelijking van den aanval werden de Aa en de Dommel door dammen van de vesting afgeleid, en de Dieze werd afgedamd. Niemand minder dan Leeghwater had er aan medegewerkt.

Deze machtige werken hadden kunnen worden doorgezet, omdat de regeering te Brussel, — nu die van Isabella als Gouvernante, omdat na den dood van Albertus de Nederlanden onder den Spaanschen Koning waren teruggebracht —, uit geldgebrek niet tijdig voor een goed ontzettingsleger had kunnen zorgen. Eerst einde Juni kwam een leger onder Graaf Hendrik van den Berg, die Spinola verving, van Turnhout uit tot in de buurt van Den Bosch, maar Van den Berg zag spoedig in, dat een aanval op Frederik Hendrik's wonderwerk machteloos zou zijn.

Bleef alleen het middel, om den Staatschen veldheer door een afleidende beweging te dwingen zijn onderneming op te geven. En voor de Spanjaarden trof 't nu gelukkig, dat in den 30-jarigen oorlog de Deensche Koning, die zich aan Protestantsche zijde in den oorlog had gemengd, juist tot vrede was gedwongen. De Keizer

werd daardoor in staat gesteld troepen, tot hulp van Van den Berg, naar Nederland te dirigeeren. En nu werd een aanval van het Oosten uit op de Veluwe beraamd. Zoodra hij hiervan kennis kreeg, zond Frederik Hendrik eerst Graaf Otto van Stirum en later Ernst Casimir met eenige compagnieën te voet en te paard naar Arnhem. Maar het gelukte niet den overtocht van Van den Berg, die versterkingen uit Wesel, dat sedert den Gulik-Kleefschen successie-oorlog in Spaansche handen was, had gehaald, over den IJsel, bij Westervoort, tegen te houden. Verdere versterkingen rukten aan, een inval op de Veluwe moest worden geducht.

In dit gevaarlijke moment toonde Frederik Hendrik niet alleen wat een vastberaden en volhardend man hij was, hoe goed hij de oorlogskunst verstond, maar tevens dat hij een strateeg was van groote bekwaamheid. Voortdurend overzag hij het geheel. Reeds bij 't begin van het beleg had hij de overgangen over Rijn en Maas verzekerd: daar kon niemand over. Nu ging het om de beveiliging van de Veluwe, Utrecht en Holland, en onmiddellijk nam hij hiertoe de noodige maatregelen. Op onderwaterzetting van de Grebbe-linie en van de Waterlinie drong hij aan, op het in dienstnemen van meer troepen, op het uitzenden van de burgercompagnieën uit de steden. En in volle rust blijvende in het hoofdkwartier bij Den Bosch, bereikt hij veel. Arnhem werd in goeden staat van verdediging gebracht en gedekt door het observatie-corps van Ernst Casimir. Utrecht bereidde zich voor op de verdediging, en de Staten-Generaal verplaatsten hun zetel hierheen; in Holland werd de Waterlinie inderdaad in gereedheid gebracht. Er was een kloeke vaardige geest over het heele land, onder voorgaan van den Oranje-man. Niet dat de inval der Spanjaarden en Keizerlijken nu geheel voorkomen werd. Neen, zij kwamen op

Ontvangst van Frederik Hendrik na de inneming van Grol

de Veluwe, namen Amersfoort . . . en stonden stil.

Denk een oogenblik aan de situatie. Frederik Hendrik bij Den Bosch, Ernst Casimir bij Arnhem, Hendrik van den Berg te Amersfoort en Jan van Nassau de Jongste, die toen een der bevelhebbers van de Keizerlijke troepen was, aan den IJsel. Zoo was ook de Nassausche familie uiteengescheurd!

De laatsten verloren, niet omdat Otto van Gent, heer van Diedem, er in slaagde Wesel te verrassen, wat een buitengewoon stoutmoedige daad was, die ook het moreel in Nederland krachtig steunde, maar omdat ze 't wegens voedsel- en ander gebrek niet konden uithouden. Hun had de ware aanvalskracht ontbroken. Einde Augustus trokken zij af. 14 September gaf Den Bosch zich over: Grobbendonck, de bevelhebber, zou dit ook hebben moeten doen, al had Van den Berg nog te Amersfoort gelegen; de verdedigingskracht zijner stad was geheel op.

Deze schetsmatige overzichten van de groote gebeurtenissen van 1629 maken duidelijk, hoe hoog de krijgskunst, hoe hoog het beleid van den oorlog in Nederland toen gestegen waren. Frederik Hendrik, leerling van Maurits, „wiens woorden in 't stuck van te verstaen wat tot 's lands bescherminge dienstig is, voor weten werden gehouden" (Hooft), had bewezen zelfstandig en in het groot te kunnen handelen. Hij had de voortreffelijk geordende krijgsmacht, die tijdens het beleg, alles inbegrepen, tot over de 100.000 man was gestegen en waarin soldaten en officieren van zeer verscheiden landaard dienden, vast in de hand, en hij, „de Stedendwinger", werd nu de bewonderde held, de beroemde meester, bij wien, als vroeger bij Maurits, velen kwamen, om het oorlogshandwerk te leeren verstaan.

Ons overzicht laat ook zien, dat het toenmalig Staatsbestel bij machte was tijdig de noodige maatregelen

te treffen, wanneer 't land gevaar dreigde. Men heeft er wel over gespot, dat de Grebbe- en de Waterlinie niet op orde waren, toen de vijand onverwachts kwam, en zich boos gemaakt over die slechte Staten van Friesland, die hunne troepen terugriepen, — of trachtten dit te doen —, toen de nood zoo hoog kwam. Maar dergelijke oordeelen gaan uit van 19e-eeuwsche opvattingen, die er geen rekening mee hielden, dat zulke vaste linies als waaraan wij ons gewend hebben, en zulk een centraal gezag als dat van onzen tijd toen ten eenenmale ontbraken. Maurits moge gezegd hebben, dat men met 10.000 man de Hollandsche Waterlinie tegen heel Europa zou kunnen verdedigen — en ik zou dit niet durven bestrijden —, aan voortdurende paraatheid van deze linie dacht ook hij niet. Neen! de waarheid is deze: wanneer een krachtig man iets wilde, dan kon hij dit ook in onze Republiek zeer goed doorzetten, in 't bizonder wanneer hij een Oranje was. „Op de goede verhouding van de Staten en U", hoorden we Willem Lodewijk tegen Maurits zeggen, berust de veiligheid van Ons Huis. Op dezelfde samenwerking, die in 1629 volmaakt was, voelen wij dit aan, berustte de veiligheid van het land.

Het „geus worden" — zooals men het noemde — van Den Bosch, dat die van de geheele Meierij ten gevolge had, kan ons nog een anderen kant van het leven in de Republiek belichten. Het veroverde gebied werd Generaliteitsland, deel van Noordelijk Brabant, en de uitoefening van den Katholieken godsdienst werd er verboden. Frederik Hendrik had het wel anders gewild en den Katholieken hun vrijheid van godsdienstuitoefening laten behouden. Hij volgde in deze kerkelijke politiek gaarne de lijn van zijn vader, en hij heeft van zijn gezindheid een bewijs gegeven, toen hij de slooping van de Kathedraal in de stad deed staken en het oogluikend toelaten van Katholieke diensten op verborgen plaatsen

begunstigde. Maar verder ging hij niet, kon hij moeilijk gaan bij de overheerschende Calvinistische stemming in het eigen land. Dit is politiek, de politiek der mogelijkheden, — en daarin muntte Frederik Hendrik uit.

Hij had het ook getoond in zijn houding tegenover de Remonstranten. Die hadden zooveel van hem verwacht. Teleurstelling volgde, want Frederik Hendrik volhardde eerst in zijn houding van 1618 en 1619. Openlijk gebeurde er niets. Maar ondershands bevorderde hij, dat de wonden geheeld werden. Langzamerhand keerden de gevluchte of verbannen predikanten terug, langzamerhand hielden zij hunne eigen godsdienstoefeningen. De Remonstrantsche broederschap kon ontstaan. Verwezenlijkt was wat Maurits voor den geest had gestaan: tweeërlei kerken van Calvinisten. Dit werd bevorderd door de houding van vele regenten, vooral te Amsterdam, die van het scherpe, onverdraagzame optreden van rechtzinnige predikanten genoeg kregen. Maar het was toch in Frederik Hendrik's geest, dat het herstel van pais en vrede op kerkelijk gebied bewerkt werd. Eén alleen bleef er buiten: Grotius, die, toen alles zoo goed ging, ook terugkeerde, maar Grotius was bizonder gehaat om de wijze, waarop hij in zijn „Verantwoordinghe" de heeren van 1619 aan de kaak had gesteld, en hij vorderde nog rechtsherstel ook. Dat ging Frederik Hendrik, die overigens De Groot goed gezind was en met een van Oldenbarnevelt's schoonzoons placht om te gaan, buiten de schreef. Dat zou, moet hij gevreesd hebben, commotie geven. De Groot vertrok opnieuw in ballingschap, nu voorgoed.

Haasten wij ons naar de krijgszaken terug. Omdat er een Nassau de leiding van had, noem ik terloops de Spaansche poging tot een landing in Zeeland: Jan de Jongste, toen generaal der cavalerie in Spaanschen dienst en allicht weinig geschikt voor zulk een onder-

neming. Het werd voor hem een tragische mislukking.

De tweede groote veldtocht van Frederik Hendrik viel in 1632: het ging ditmaal langs de Maas in het oude Opper-Gelre, waar Venlo en Roermond genomen werden, en verder tot Maastricht, dat eveneens tot een Nederlandsche vesting werd gemaakt.

Deze Maasveldtocht had plaats onder zeer buitengewone omstandigheden, gevolg van de ontevredenheid in het Zuiden: onder den hoogen adel, die — evenals ten tijde van Granvelle — zich miskend achtte, teruggeduwd als ze meende te worden, nu bij de nadering van het einde van de landvoogdij van Isabella Spanjaarden de hoogste posten in leger en bestuur kwamen innemen; onder de bevolking om de zware offers, die de oorlog altijd maar bleef eischen. Onder den adel ging Hendrik van den Berg, wien het opperbevel ten behoeve van een Spanjaard was ontnomen, het verst. Hij liet zich niet alleen in met een poging tot samenzwering onder de edelen, maar hij zorgde er voor een geldsom voor, dat Venlo en Roermond zoo goed als onverdedigd waren, toen Frederik Hendrik er voor verscheen. En zoo gaf op dezen veldtocht alleen Maastricht moeite: maar de dappere verdediging en de poging tot ontzet door een keizerlijk leger konden niet verhinderen, dat Frederik Hendrik's krijgskunst het ook hier won. Alweer was de Republiek in het Zuiden beter gedekt.

Meer belangrijk was, dat de kans, om het heele Zuiden te bevrijden, zich in deze jaren schooner dan ooit sedert 1577 scheen op te doen. Men heeft zich afgevraagd, ook toen ter tijd reeds, wáárom Frederik Hendrik, toen hij na de overgave van Maastricht een viertal weken in de buurt der stad bleef liggen, niet dwars door Luik in Brabant is getrokken. En met evenveel recht mocht men de vraag stellen, wáárom hij in 1633 en 1634 niets meer tegen 't Zuidenondernam,

Zinneprent op de inneming van Den Bosch

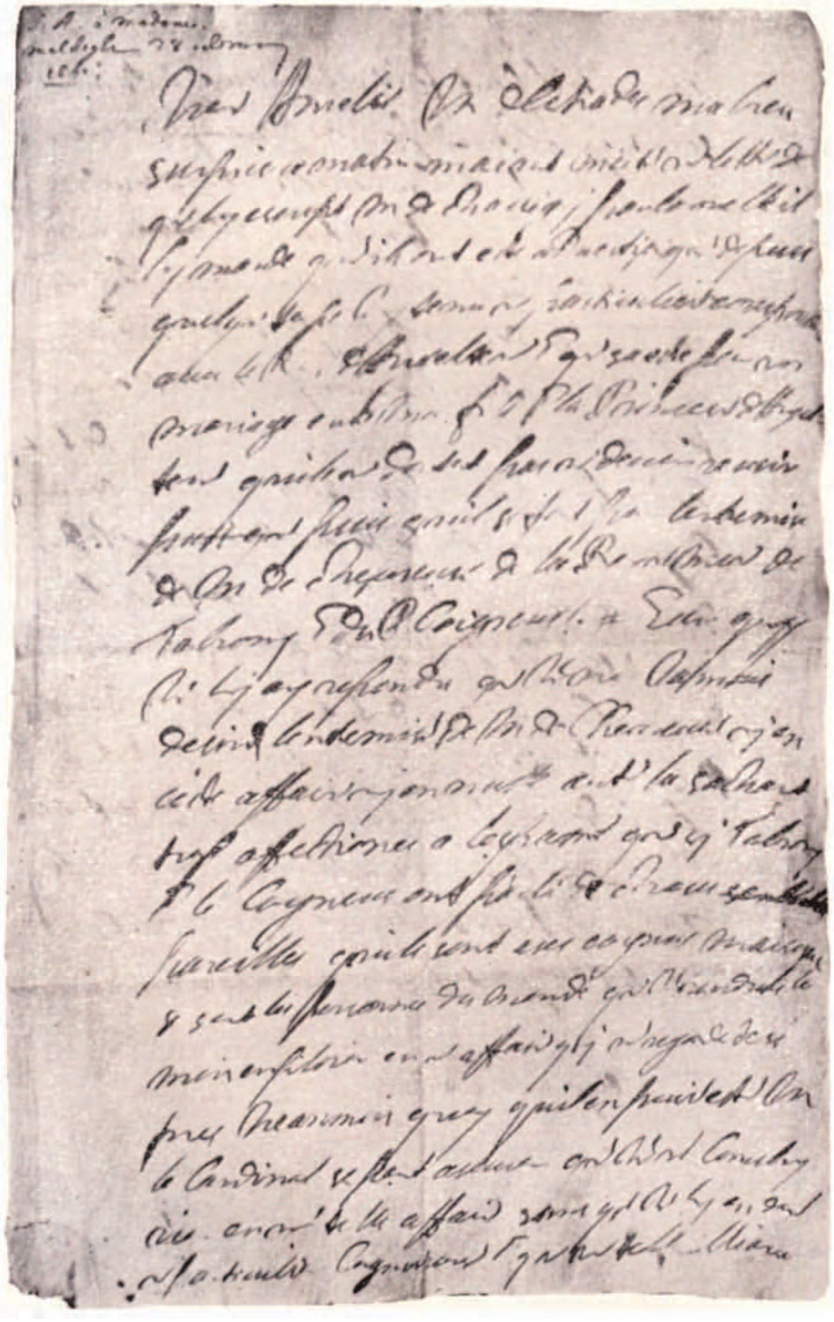
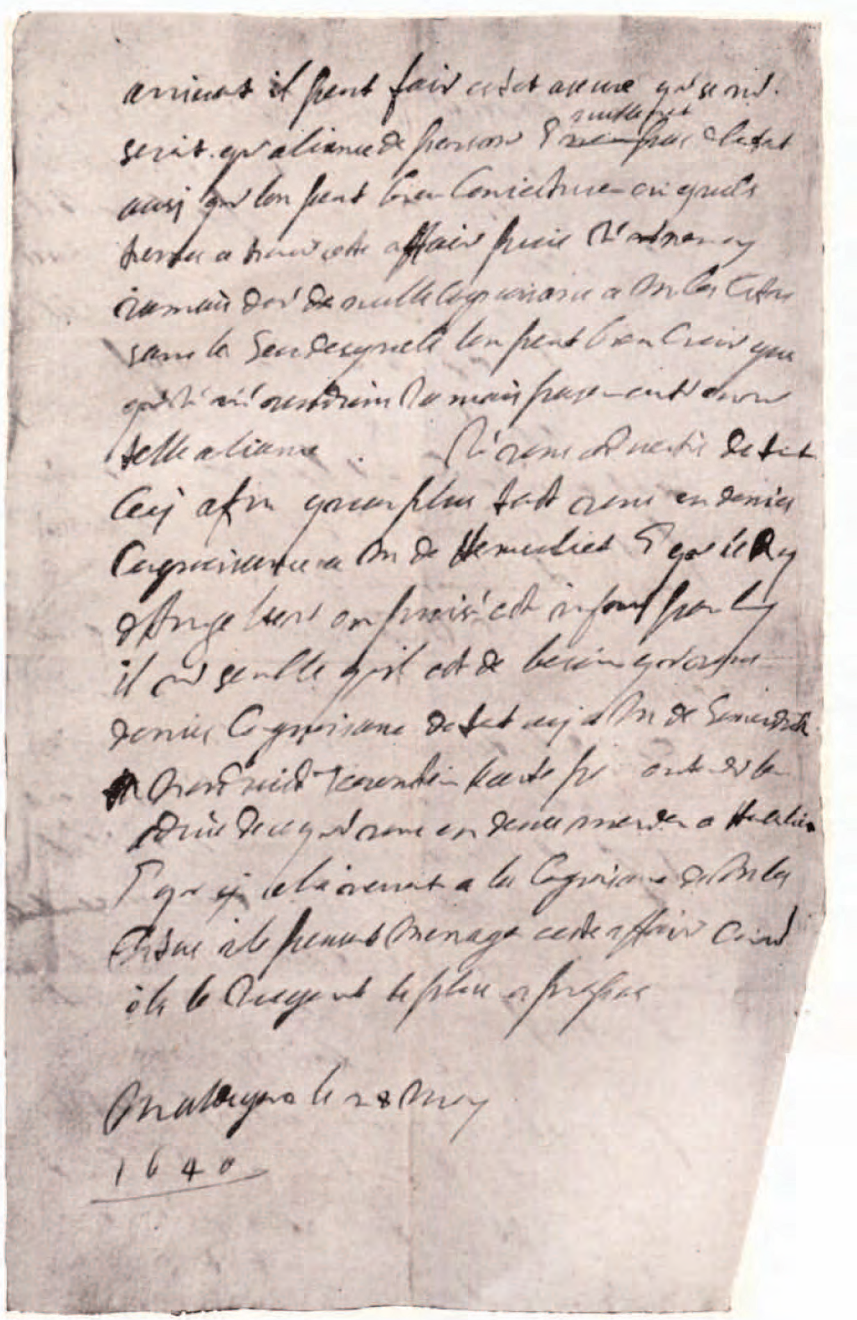

Brief van Frederik **Hendrik aan zijne gemalin**

maar zich tevreden stelde met de herovering van Rijnberk. Er was toch de ontevredenheid onder een deel van den adel, er werd door sommige Brabantsche en Vlaamsche steden uitgezien naar verlossing, zelfs naar hereeniging met het Noorden, waarbij herinnerd werd aan de oude eenheid van „het Nederlandt". En in het Noorden leefde, evenals bleek bij de onderhandelingen over het Bestand in 1608 en 1609, nog de overtuiging, dat het het best ware, dat de Spanjaard uit het Zuiden verdween. De Staten-Generaal wierpen zelfs een lokaas uit in een proclamatie, door aan diegenen, die zich bij 't Noorden wilden aansluiten, onder meer te beloven, dat de Katholieke godsdienst gehandhaafd zou worden. Calvinisten vooral drongen ook nu op de bevrijding van het Zuiden aan, maar ook verzet werd merkbaar, vooral in de groote handelsstad Amsterdam, die Antwerpen liever gebonden dan vrij zag. Gedragen door een krachtigen wil, door een neiging tot het brengen van offers werden deze bevrijdingsstemmingen echter aan geen van beide kanten. Frederik Hendrik kon op z'n vingers narekenen wat er van z'n neef Van den Berg, die alvast een goede som gelds voor zich bedongen had, was te verwachten, en het grootste deel van den adel was nauw verbonden met het Hof; het Katholicisme stond overal in den weg, met de geestelijkheid vooraan; geen enkele stad toonde neiging tot opstand. En nu zou Frederik Hendrik zich zelf niet geweest zijn, als hij toch een grootschen aanval gewaagd had. Hij is ook in de voorzichtigheid van zijn krijgsbeleid de leerling van Maurits, hij kende uit jeugdervaring de gevaren van Nieuwpoort, en hij was geen man van grootsche conceptie. De heele dreiging van den Zuidelijken opstand bleek een onwezenlijkheid. Tastbaar alleen werden nieuwe onderhandelingen — op verlangen der Zuidelijke Staten-Generaal, die Isabella om den dreigenden

toestand had bijeengeroepen — en die mislukten, evenals die van 1621, want Spanje toonde zich zeer weinig toeschietelijk. En in alle rust kon na den dood van Isabella (1633) een nieuwe landvoogd, de Oostenrijksche aartshertog Ferdinand, de regeering aanvaarden.

Dat overigens Frederik Hendrik niet gekant was tegen een bevrijding van het Zuiden uit Spanje's machtssfeer, — zooals eigenlijk vanzelfsprekend is, — bleek duidelijk uit het zeer nauwe of- en defensieve verdrag, dat de Republiek in 1635 met Frankrijk aanging. De hoogste bekroning van de buitenlandsche politiek van Prins Willem! Wat hij gezocht had als noodzakelijkheid, maar in zijn tijd onmogelijk was gebleken, kon, nu Frankrijk binnenslands onder de leiding van den kardinaal de Richelieu zeer versterkt was en daardoor tot krachtiger hervatting zijner anti-Habsburgsche politiek in staat, verwezenlijkt worden. De natuurlijke bondgenoot van Nederland tegen Spanje, die reeds van den tijd van Hendrik IV af de Republiek bij tusschenpoozen gesteund had, verbond zich nu op gelijken voet met de machtige Republiek en Frederik Hendrik was de voornaamste kracht in Nederland, die dit verbond bevorderd had, tegen den zin van een deel der Hollandsche handelssteden, alweer vooral van Amsterdam, in. Welnu! deze alliantie stelde zich de verdrijving der Spanjaarden uit het Zuiden ten doel, er was zelfs een verdeelingstractaat aan de alliantie toegevoegd: wilden de Zuidelijken aan hunne bevrijding medehelpen, dan zou hun gebied gekantonneerd worden op de wijze van Zwitserland, dus een zelfstandige, uiteraard Katholieke Republiek, gaan vormen, — hetzelfde plan, dat ook in de besprekingen met de Belgische edelen aan de orde was geweest —; de helpende mogendheden zouden dan elk eenig gebied annexeeren; hielpen ze niet mee, dan zouden deze het geheele gebied verdeelen en zij hadden

reeds uitgemaakt wat elk hunner zou verwerven. Ook Vlaanderen — om maar één teekenend ding te noemen — zou Fransch worden. Dit was toch wel wat anders dan Prins Willem voor oogen had gestaan, al is in zijn zeer jongen tijd een verdeeling waarbij Vlaanderen — oud Fransch gebied! — aan Frankrijk zou zijn teruggekomen, wel eens aan de orde geweest. Maar wáárop het aankomt: het verdeelingsverdrag van 1635 bedreigde de eenheid der Nederlanden nog veel ernstiger te verbreken dan zij reeds gebroken was! Er was hier geen sprake meer van hereeniging. Dat Frederik Hendrik dit kon accepteeren, bewijst te meer hoe ver het ideaal van zijn vader verbleekt, ja weggevaagd was.

Maar de verdeeling van het verdrag van 1635, noch het kantonnement is verwezenlijkt geworden. De Fransche kracht werd grootendeels aangewend in den dertigjarigen oorlog, waarin Richelieu met Zweden de Katholieken bevocht. Van samenwerking van Frederik Hendrik met Fransche troepen kwam zeer weinig terecht: beide voerden den oorlog liefst op de eigen grenzen. Voordeelen heeft de samenwerking aan Nederland weinig gebracht. De tegenstand van den krachtigen landvoogd Ferdinand deed zich hierbij ook gelden. In 1637 slaagde Frederik Hendrik er in Breda te heroveren, maar Venlo en Roermond gingen verloren; in 1644 en 1645 kreeg hij Sas van Gent en Hulst in bezit. Dit is al. *De* groote onderneming, waarop hij zich gespitst had, die tegen Antwerpen, kwam niet goed op gang, al is zij meermalen (1638—1639, 1645—1646) beraamd. Frankrijk kwam hierbij niet gaarne te hulp, het lei 't meer toe op veroveringen in Vlaanderen, en in het Noorden zagen velen onder de kooplieden de bevrijding van Antwerpen liever niet dan wel. Frederik Hendrik's persoonlijkheid speelde bij het beloop dezer dingen tevens haar rol. „Nooit", zegt de Franschman

D'Estrades, die als een soort militair attaché hem op zijn veldtochten dezer jaren volgde en hem dus goed kon waarnemen, „heeft een veldheer meer vastheid en meer moed gehad dan hij, noch een grooter waakzaamheid, om in alle zaken te voorzien" —maar „hij is even weinig wagend en weinig gewend aan een veldtocht als hij uitmunt in belegeringen, waarin hij zijn heele leven is opgevoed". Er kwam bij, dat Frederik Hendrik, als Maurits, vroeg verouderd is; hij had veel last van jicht en dit heeft zijn spankracht geen goed gedaan. Amalia van Solms wist het wel en zij drong er bij 's Prinsen trouwen secretaris Constantijn Huygens voortdurend op aan hem goed te verzorgen en zooveel mogelijk buiten gevaren te houden.

Toen Hulst viel, waren definitieve vredesonderhandelingen reeds druk op gang. De Republiek kon er rustig op ingaan, want zij was nu door Frederik Hendrik's bedrijf naar het Oosten en het Zuiden geheel beveiligd en kon zich sterk achten. Voor de verovering van het Zuiden had zij geen verlenging van den oorlog over. Maar de nauwe band met Frankrijk, waardoor zij zich verplicht had niet dan gezamenlijk vrede te sluiten, hield het vredeswerk op.

12. Monarchale Aspecten.

Het monarchale element, dat in het Stadhouderschap bewaard was gebleven, kwam in Frederik Hendrik's tijd tot sterker ontwikkeling, niet door het ontleenen van verdere aan de oude instelling inhaerente vormen, maar tengevolge van eigen gewonnen stijging in de positie van het Oranje-Huis, uiterlijk en innerlijk beide.

Men mag het verleenen van de orde van den Kousenband aan Frederik Hendrik beschouwen als te zijn geschied naar het voorbeeld van de verleening aan Maurits, het was iets nieuws, dat een gedeputeerde

Prins Willem II op jeugdigen leeftijd

van Utrecht in 1630 voorstelde aan het toen vierjarig zoontje van den Stadhouder het Generaalschap over de cavalerie op te dragen, waarin de Staten-Generaal met een zuurzoet gezicht toestemden. En nog nieuwer was het, dat in 't zelfde jaar Utrecht en Overijsel de survivance van het Stadhouderschap aan dit zoontje, den lateren Willem II, verleenden, waarna in 1631 de andere drie gewesten van Frederik Hendrik's gouvernementen dit voorbeeld volgden; in Holland werd de Prins eenige jaren later tevens „eerste edele" in de Ridderschap van dit gewest. Ook de survivance voor hem in het ambt van Kapitein- en Admiraal-Generaal werd spoedig in de Staten-Generaal aan de orde gesteld en kreeg in 1637 haar beslag. Hier zijn de duidelijke voorteekenen van een monarchie, waarin immers de hoogste waardigheid erfelijk is, en de invloed van de groote overwinning van Den Bosch spreekt zich in deze vrij spontane uitingen duidelijk uit. Ditzelfde monarchale aspect. had het praedicaat „Zijne Hoogheid" („Son Altesse"), aan Frederik Hendrik in 1637 door den Koning van Frankrijk toegekend en dat hem in rang gelijk stelde met een Hertog; Prins Willem en Maurits hadden als Prins van Oranje „Excellentie", in het Duitsch „Euer Gnaden" geheeten.

Al hooger klom nu het Huis van Oranje-Nassau boven dat van Nassau-Diez. Ernst Casimir profiteerde een oogenblik van de „survivance"-beweging: de Friezen verleenden de survivance aan zijn zoon Hendrik Casimir, kort vóór Ernst's dood, maar toen deze Stadhouder werd, werd zijn macht zeer sterk gemuilband, en voor de toekomst werd survivance zelfs verboden. Wat niet verhinderde, dat, na den dood van Hendrik, de Friesche Staten wel diens broeder Willem Frederik benoemden, maar in het volgend jaar (1641) de survivance verleenden aan Willem II. Dit was een gevolg

van bemoeiïngen van Frederik Hendrik en de Staten-Generaal, die reeds in 1640 bewerkt hadden, dat Groningen en Drente den grooten Hollander tot hun Stadhouder maakten en nu gedaan kregen, dat ook Friesland het hoofd boog. Zoo had dus reeds rond 1640 het Oranje-Huis gegronde vooruitzichten op het Stadhouderschap in alle gewesten. De verhouding van Frederik Hendrik en Willem Frederik werd door deze verdringing der Nassauers voor even verstoord, maar de Friesche Stadhouder toonde zich meegaand en zoo kwam 't niet tot een breuk.

In de praktijk vindt de heerschappij van den „eenen", van de monarchie, hare uiting in den invloed, dien Frederik Hendrik uitoefende in de buitenlandsche politiek. Meermalen — zoo werd de gewoonte — kwam de president der Staten-Generaal vóór den aanvang der vergadering zijn opwachting bij „Zijne Hoogheid" maken, om met hem vooraf de te behandelen zaken te bespreken. Met enkele raadslieden, waaronder Aerssen van Sommelsdijk en Johan de Knuyt, den vertegenwoordiger van den eersten edele in Zeeland, een groote plaats innamen, beried hij zich over gewichtige aangelegenheden, die dan verder in besognes der Staten-Generaal werden afgedaan; men begon zelfs van 's Prinsen „Kabinet" te spreken. Uit elk gewest had hij zoo zijn vertrouwde. De belangrijkste gezanten in het buitenland stonden met hem in verbinding, evengoed als de buitenlandsche gezanten in Den Haag. Holland's groote invloed uit Oldenbarnevelt's dagen was teruggedrongen; als het gewest in 1631 een krachtigen raadpensionaris vindt in den Amsterdammer Adriaan Pauw, weet Frederik Hendrik na vijf jaren zijn herbenoeming te verhinderen. Jacob Cats paste hem beter op deze plaats, en de griffier der Staten-Generaal Cornelis Musch speelde den Stadhouder gaarne in de kaart, om te beter eigen particuliere belangen te dienen.

Hetzelfde beeld biedt het legerbevel. Van het begin der Republiek af plachten Gedeputeerden uit de Staten-Generaal of uit den Raad van State het leger te vergezellen en bij hen berustte eigenlijk het opperbevel, wat wel moest toen er geen Kapitein-Generaal der Unie was. Maurits had hen geduld, Frederik Hendrik deed dit ook, maar hun glans verdween. Boven hen begon de „eene" uit te steken. Alleen in het zeewezen kreeg ook Frederik Hendrik geen grooter gezag als Admiraal-Generaal. Het was in den strijd tegen Spanje niet zóó belangrijk als het leger en de vloot was ook niet zóó verzorgd als dit laatste. Maar Frederik Hendrik deed toch een ernstige poging, om in het bestuur meer concentratie te brengen. Zij mislukte — om de tegenkanting van Amsterdam, die machtige stad.

Mommsen heeft in zijn „Römische Geschichte" de positie van het geslacht der Barkiden, waartoe Hannibal behoorde, in Carthago met dat der Oranje's in de Republiek vergeleken, en er is inderdaad veel overeenkomstigs. Zooals de groote handelsgeslachten der Carthagers — die tevens de regeering der stad beheerschten — den groei van de macht hunner veldheeren met bezorgdheid gadesloegen, zoo verging het den Hollandschen kooplieden, die toen in de invloedrijkste steden als Amsterdam de regeering vormden, met de stijgende macht van Oranje. Men leest het meer dan eens in de reeds genoemde Gedenkschriften van Van der Capellen, den Gelderschen edelman, die, ofschoon zeer goed Oranje-gezind, de ontwikkeling betreurde; hij spreekt zelfs van „slavernye", waarin de regeering dreigde te raken, van „tyrannie", waartegenover zij de vrijheid, — de „ware" vrijheid zou het spoedig worden — moesten „verdedigen". Het zijn zwakke geluiden, die nog weinig opvielen, maar vóór de tijd van Frederik Hendrik ten einde kwam, zouden ze duidelijker te

hooren zijn. Frederik Hendrik provoceert niet: als hij de oppositie van Amsterdam tegen zijn zee-plannen merkt, trekt hij zich spoedig terug. Aan de vestiging van een wezenlijke monarchie heeft hij nooit gedacht, al werd hem dit wel nagehouden. Het plan van de Grafelijkheid van Holland en Zeeland was nu geheel verdwenen, en het was een zeer sprekende uiting van de veranderde verhoudingen in de regeering, dat wat de Staten Prins Willem eens hadden aangeboden (tegen zijn zin!), thans als een voorwendsel werd gebruikt, om de bedoelingen van den zoon verdacht te maken! De Calvinistische levenssfeer heeft toen ter tijd afkeer van de monarchie bevorderd. Eigenlijk was dat heel goed, want veel gewenschter mocht men het achten, dat de positie van het Oranje-Huis in de Unie zich uitbreidde en bevestigde dan dat een of een paar der gewesten een Oranje Graaf zouden hebben gemaakt en hem meer aan zich alleen gebonden. En voor één Monarchie was Nederland waarlijk nog niet rijp.

Ook in de omgeving van Frederik Hendrik vinden monarchale verschijnselen hunne expressie. Voor het eerst was er in het Stadhouderlijke Kwartier een waarlijke hofhouding gevestigd, waaraan Prinses Amalia karakter en vorm wist te geven. De zeer ruime geldmiddelen, waarover het hoofd van het Oranje-Huis thans beschikte, maakte dit gemakkelijk mogelijk: zoowel uit zijn ambten als uit zijn bezittingen vloeiden groote inkomsten voort, die in 1627 berekend werden op resp. 250.000 fr. en ruim 573.000 fr. — cijfers, waarvan vooral het laatste uiteraard dikwijls gevarieerd moet hebben. Vergelijkt men dit inkomen met dat van Prins Willem I, dan ziet men een zeer groote verhooging, waarbij niet vergeten mag worden, dat de waarde van het geld — ten gevolge van den zilveraanvoer uit Amerika — sedert het midden der 16e eeuw zeer was gedaald. Toch

lijdt het geen twijfel, dat Frederik Hendrik er zeer goed in zat.

Zijn bezittingen, die nu de geheele erfenis van zijn vader omvatten, bestonden uit het oude goederencomplex der Polanens en van Anna van Egmond, benevens de aanwinsten uit de 15e, 16e en 17e eeuw, — alles voorzoover in den Staat der Nederlanden gelegen. Frederik Hendrik had hieraan toegevoegd de Heerlijkheid van Naaldwijk met Honsholredijk en Wateringen, die hij in 1612 gekocht had van Prins Karel van Aremberg-Ligne, die dit goed, dat aan zijn geslacht sedert het begin der 16e eeuw toebehoorde, bij het Bestand had teruggekregen, maar op het behoud geen prijs stelde. Hem behoorde ook het in de buurt liggende Monster, dat vanouds bij de Polanen-goederen had behoord, en waarmee Maurits in 1608 door de Staten van Holland was beleend. Ook het Markiezaat van Bergen-op-Zoom behoorde hem: het was kort vóór het Bestand door Maurits aan den Graaf Herman van den Berg, zijn neef dus, wien het door erfrecht toekwam, teruggegeven, maar in 1625 door de Staten-Generaal opnieuw geconfiskeerd. Ten slotte de hooge heerlijkheid van Zuylestein, die hij in 1640 aankocht en toen aan zijn natuurlijken zoon schonk.

Van de oude bezittingen buiten het grondgebied der Republiek beschikte Frederik Hendrik alleen over het Prinsdom en de baronieën in Dauphiné; bovendien had hij in Frankrijk Chateau-Regnard, dat hij van zijne moeder geërfd had. In het eerstgenoemde zijn in zijn tijd — na lange onrust en nadat De Knuyt op een zending naar Oranje aan het bewind van Valkenburg, die zich wat heel diep met Frankrijk had ingelaten, een einde had gemaakt — orde en vrede hersteld door Christoffel, Burggraaf van Dohna, die er door Frederik Hendrik als gouverneur was aangesteld en na zijn dood

door zijne echtgenoote, de oudste zuster van Prinses Amalia, als zoodanig werd opgevolgd, waarna hun zoon Frederik met het bestuur belast werd. Deze tijd der Dohna's kan als het bloeitijdperk van het Oranje-bestuur in het Prinsdom worden beschouwd: de voortreffelijke verhouding van Frederik Hendrik tot de Fransche regeering en de binnenlandsche rust, die door Richelieu in Frankrijk gehandhaafd werd, bevorderden dezen beteren toestand van zelf. Inkomsten leverde het niet op. Wel deden dit de baronieën, die ten tijde van Frederik Hendrik verpacht waren.

De voornaamste residentie van het Prinselijk gezin was het Stadhouderlijk Kwartier op het Binnenhof, nu na de ombouwingen in Maurits' tijden tot een beter bewoonbaar verblijf ingericht. Door de uitbreiding van het Stadhouderlijk gezin toen er kinderen kwamen, vijf (die in leven bleven) na elkander, werd de ruimte te klein, waarom in 1634 en volgende jaren tusschen toren en vijver een nieuwe vleugel werd opgetrokken, en nog weer een jaar later verving de „bordestrap van Zijne Hoogheid" een eenvoudig wenteltrapje, dat tot dus verre toegang tot den toren had gegeven. Dit was bouwwerk, dat de Staten *ten behoeve* van hun *hoogen staatsdienaar* aanlegden. Maar Frederik Hendrik bouwde ook zelf en zorgde in zijne nieuwe paleizen voor een prachtigen tuinaanleg. Behalve het Huis ter Nieuwburg bij Rijswijk, dat hij in 1630 gekocht had, het lustslot van Honsholredijk in zijn heerlijkheid Naaldwijk, dat in de plaats kwam van het oude kasteel der Heeren van Naaldwijk, dat reeds aan Maurits als een „lusthof" was aangeboden geworden. Het „Oude Hof" — zooals de woning van Prinses Amalia genoemd werd — was nu slechts voor een klein deel bewoond. Het Bredasche Kasteel, al werd het in 1637 weer opgeknapt, raakte op den achtergrond; Amalia van Solms vertoefde er meer-

malen, als haar echtgenoot op den krijgstocht was.

Het gelukkige toeval heeft een inventaris bewaard doen blijven van de meubels, die in de jaren 1632—1633 in het Stadhouderlijk Kwartier en in het Paleis in het Noordeinde aanwezig waren. Deze inventaris somt ook de vertrekken op, die in beide voorkwamen met hunne bewoners. Zooals vanzelf spreekt, bestond het grootste gedeelte uit verschillende appartementen van „Zijne Excellentie" (zooals de Prins in 1632 nog heette): groote audientiezaal, garderobe, kabinet, slaapkamer, galerij, eetzaal; voor „Hare Excellentie": garderobe, nieuwe kamer, nieuwe galerij, kabinet, slaapkamer; voor de beide toen reeds geboren kinderen, Prins Willem en Louise Henriette: ieder een kamer, met een garderobe voor de dochter. Als verdere bewoners werden genoemd een Prinses van Portugal, dochter van Emilia, Mauritia geheeten, en een Gravin van Solms, zuster van Amalia, die later met den Heer van Brederode huwde. In het Paleis in het Noordeinde vertoefden de Graaf van Hanau, een zoon van de uit haar land verdreven Catharina Belgica, die in het jaar waarin de inventaris werd opgemaakt voor Maastricht het leven liet; en verder Frederik, de natuurlijke zoon van den Prins, die bij den stalmeester Du Champs inwoonde. Met dezen laatsten komen wij bij de nog niet zeer uitgebreide hofhouding, waarvan ook verschillende andere leden hunne woning of hunne kamers in een der beide paleizen hadden. Onder meer Constantijn Huygens, de zoon van een uitgeweken Brabander, die langen tijd lid van den Raad van State was geweest, terwijl de zoon nu 's Prinsen zeer vertrouwde secretaris was; verder een „kamerlinc" (kamerheer), een hofmeester en eenige edellieden.

De opsomming der meubels in de verschillende vertrekken geeft den indruk van een zeer rijken, haast overdadigen inboedel; verscheidene voorwerpen waren

op de zolders opgetast en er was een heele partij pas aangekochte, die nog geen plaats hadden kunnen vinden. Het meest treffen de zeer vele schilderijen en tapijtwerken: onder de eerste zijn Rembrandt, Lievens, Bloemaert, Honthorst, Rubens, Van Dijck en andere Noord- en Zuid-Nederlandsche schilders vertegenwoordigd; de tapisserieën zijn meestal van Zuid-Nederlandsch (Brusselsch) of Noord-Nederlandsch (Delftsch) maaksel. In de beschrijving hiervan komen ook tapijten voor van het soort waarvoor Orley in den tijd van Hendrik III de modellen had gemaakt; maar het is moeilijk aan te nemen, dat dit dezelfde zouden zijn, als die vroeger te Breda hadden gehangen. Er zijn vele portretten van verwanten van Prins Willem's tijd en vroeger. Deze dateeren reeds uit Maurits' tijd en zijn door Michiel Mierevelt en Jan van Ravestein gemaakt; Maurits heeft ook een aantal zijner bevelhebbers laten uitbeelden. Eerst onder Frederik Hendrik komt een ruimere belangstelling, die het meest uitgaat naar de onder Franschen en Italiaanschen invloed staande barokkunst, die grotesk is maar al te vaak ware bezieling te veel mist. De inventaris van 1632 maakt dit nog niet geheel duidelijk, een uit lateren tijd zou een duidelijker accent in de bedoelde richting hebben vertoond. Rembrandt, die de groote bewondering van Huygens had opgewekt, bestellingen kreeg — met de uitvoering waarvan hij traag was —, verdween uit de gunst; Honthorst, uit Utrecht, werd de geliefde hofschilder, en de Prins zelf had voorkeur voor den Zuid-Nederlander Willeboirts. Het zijn bijbelsche en aan de Romeinsche oudheid ontleende onderwerpen, goden en helden en ook nog levende personen, die het meest werden afgebeeld.

Zoo ging het ook met de architectuur. Simon de la Vallée, een Parijsch architect, tegelijk met den hovenier

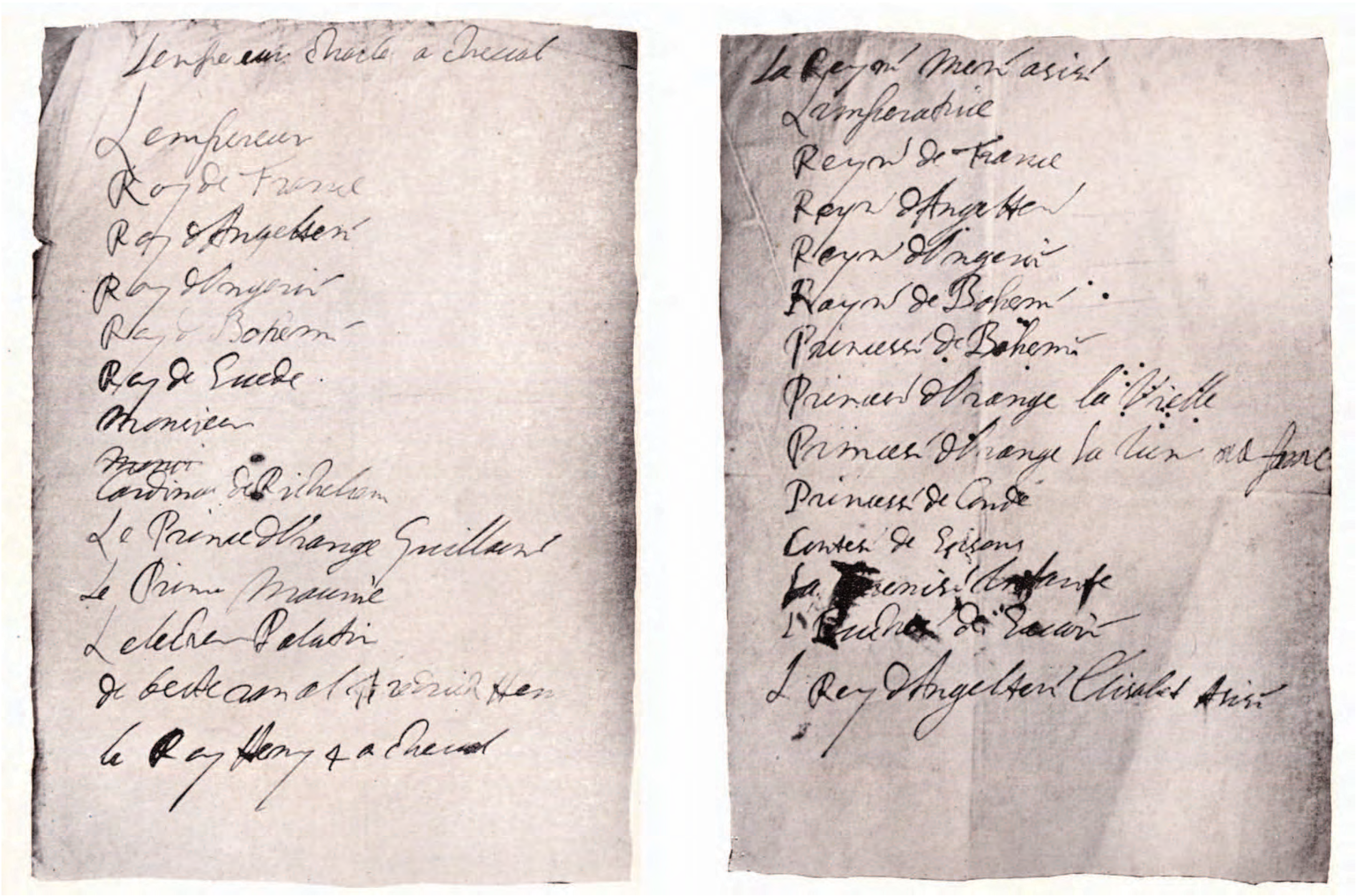

L'empereur [illegible] a cheval
Lempereur
Roy de France
Roy d'Angleterre
Roy d'Hongerie
Roy de Boheme
Roy de Suede
Monsieur
Cardinal de Richelieu
Le Prince d'Orange Guillaume
Le Prince Maurice
L'electeur Palatin
de [illegible] Frederik Hen[illegible]
le Roy Henry 4 a cheval

La Reyne Mere assise
L'imperatrice
Reyne de France
Reyne d'Angleterre
Reyne d'Hongerie
Reyne de Boheme
Princesse de Boheme
Princesse d'Orange la Vieille
Princesse d'Orange la [illegible]
Princesse de Condé
Contesse de Soissons
La Premiere Infante
[illegible] de Savoie
Le Roy d'Angleterre Charles assis

Lijst van de in de Groote Zaal te maken afbeeldingen, geschreven door Amalia van Solms

André Mollet opontboden en die hofarchitect werd, Jacob van Campen, zijn leerling Pieter Post — die later De la Vallée opvolgde — zijn hier de uitverkorenen. Van Campen stond zeer sterk onder invloed van Italiaansche voorbeelden. Alle drie — en ieders aandeel is moeilijk te bepalen en voor ons doel overbodig — hebben gebouwd aan en medegeholpen aan de ornamentiek zoowel van Nieuwburg als van Honsholredijk. De twee laatste — want De la Vallée verdween in 1637 naar Zweden — hebben eveneens het Oude Hof en het Kasteel te Buren, dat een galerij kreeg met schilderijen van de groote daden van Frederik Hendrik, omgebouwd in nieuwe vormen en het Binnenhof is door hen in plaats van een geheel afgesloten kasteel een plein met doorgang geworden, hoewel de gracht eromheen nog bleef bestaan; maar de tuin achter het Binnenhof werd voor gebouwen beschikbaar gesteld. Huygens bouwde er zich een fraai huis en buitenaf nog bovendien „Hofwijck" onder Voorburg, waarvan de naam geen verduidelijking behoeft. In deze verbouwingen komt de overgang van burcht of kasteel tot paleis, die in dezen tijd veel voorkwam — omdat de burchten hun oude doeleinden grootendeels verloren hadden — uit.

De klap op de vuurpijl in de ontwikkeling van den kunstzin aan het Hof levert het Huis ten Bosch. Het was tot buitenverblijf van Prinses Amalia bestemd door haar echtgenoot in zijn laatste levensjaren. Ook hieraan werkten Van Campen en Post beide mede. De Brabander Jacob Jordaens werd met de uitvoering van het schilderwerk belast: hoe bekend hij in hofkringen werd, bewijst de aardige bijzonderheid, dat Prins Willem III hem bij zijn eerste komst te Antwerpen, ruim 20 jaar later, een bezoek bracht. Prinses Amalia stelde zelf een lijst van de personen, die afge-

beeld moesten worden in de „Groote zaal", die het middenstuk zou vormen, samen.

De smaak, — wil men de kunstzin —, van Frederik Hendrik en Amalia, stellig zeer beïnvloed door Huygens, volgt de algemeene lijn van dien tijd. Ook de regenten van Amsterdam dragen den bouw van hun achtste wereldwonder op aan Van Campen en bij de sculptuur is Arthus Quellinus, ook een Zuid-Nederlander, sterk betrokken. Beïnvloeden konden zij deze ontwikkeling alleen doordat zij er steun aan schonken. Frederik Hendrik moge voorliefde voor Willeboirts hebben getoond en de bouwplannen van Honselaarsdijk op zijn krijgstochten in de avonduren hebben bestudeerd — en het was zijn aangenaamste afleiding, zegt Huygens — dààrom wijst hij de kunstrichting niet aan. Deze komt voort uit de omstandigheden, die zich voordeden, en uit de kunstenaars, die haar schiepen. Een eigen architectuur had zich in Nederland toen niet ontwikkeld — van sculptuur is aan het Hof zeer weinig sprake, — tenminste niet eene die voor paleizen geschikt was: vandaar dat men elders moest uitkijken, toen zich de gelegenheid tot bouwen opdeed.

In de schilderkunst lag het geval anders.Hier was een rijk eigen — zeggen wij nationale — ontwikkeling in grooten bloei, en men kan het betreuren, dat deze aan het Hof toen niet meer aanmoediging gevonden heeft. Hier moet de algemeene sfeer die het Hof kenmerkte, van grooten invloed zijn geweest. Die sfeer is doordrenkt met internationale tendenzen: in de vele buitenlanders, die tot de omgeving behooren; in de Fransche taal, die men er algemeen sprak, al kenden Frederik Hendrik en zijn naaste omgeving hun Nederlandsch nog zoo goed; in de opvoeding, die Frederik Hendrik van zijn moeder gekregen had; in de lust tot navolging van het voorbeeld van het

Amalia van Solms en twee dochtertjes

Fransche Hof, dat langzamerhand den toon begon aan te geven in Europa. Het is teekenend, dat Honselaarsdijk den bijnaam „Klein Versailles" kreeg.

Het is een vreugde te kunnen constateeren, dat het Haagsche Hof toen zulk een illuster voorbeeld van kunstbescherming gaf. Er was ook belangstelling voor wetenschap. Het plan werd zelfs opgeworpen om te Breda een „illustre schole" te stichten en na vrij lange overlegging werd het uitgevoerd ook. In 1646 werd de school geopend, maar de eigenlijke bedoeling van Frederik Hendrik: een opleidingsschool te maken voor officieren, was niet verwezenlijkt. André Rivet, eens hoogleeraar te Leiden en later belast met de opvoeding van den jongen Prins, werd er de leider van; natuurlijk had Huygens op hare stichting invloed. Maar tot grooten bloei heeft deze Illustre School het nooit gebracht. Breda was wat afgelegen en men had hooge- en illustre scholen in Nederland genoeg. Het overlijden van Frederik Hendrik en dan dat van zijn zoon, met al de gevolgen hiervan, bracht haar spoedig in verval ... Een der eerste daden van Willem III, toen hij meerderjarig was geworden, was de sluiting.

Bezien wij nog het Hof zelf en zijn omgeving. Amalia is hier de heerscheres, haar gemaal laat haar, meegaand als hij is, op den duur veel vrijheid. Zij is voortreffelijk representatief, deze arme Duitsche gravin, tot wie bij haar huwelijk de Koningin van Bohemen zeide: „Mijn ongeluk, Mevrouw, is Uw geluk". Zij was welgevormd, elegant, iets te zwaar om haar een volmaakte schoonheid te noemen, maar aantrekkelijk was zij met haar mooie oogen en haar speelschen glimlach in hooge mate. Zij wist zich voortreffelijk te kleeden— met voor onzen smaak misschien wat overdadige diamantenversiering — en zij ging zeer liberaal met de beurs om. Ook ontving zij zeer gaarne geschenken. Haar neef, Frederik

van Dohna, vertelt in zijn Mémoires, dat het een veel gevolgde gewoonte werd, dat gezanten, militairen, staatslieden en anderen eerst haar bezochten, als ze iets van den Stadhouder gedaan moesten zien te krijgen, en het gevolg was, dat het geschenken regende. Prinses Amalia is een liefdevolle gemalin geweest; zij heeft ook zorg besteed aan de opvoeding harer kinderen en de belangen van het Huis waarin zij gehuwd was, naar vermogen gediend. Maar de diepe moraliteit en de religieusiteit van Juliana van Stolberg en van Louise de Coligny waren niet haar eigendom; verstand en tact had ze genoeg. Zij was zeer eerzuchtig, kon heftig en hartstochtelijk zijn, maar hierop volgt spoedig een reactie (volgens Huygens), en liet zich zeer beheerschen door haar streven, om haar Huis zoo hoog mogelijk te verheffen. Dat zal ons duidelijk blijken, als wij de huwelijken harer kinderen behandelen.

Om het Hof heen zwermt een groote menigte familieleden, die in minder goeden doen zijn geraakt, hooge militairen — waaronder ook vele familieleden — die kwamen om onder den grooten Stededwinger te dienen en van hem het oorlogshandwerk te leeren, en staatslieden, buitenlanders en binnenlanders.

Voorop het Hof van den Winterkoning of beter van de Winterkoningin, want Frederik V had geen bizondere beteekenis; hij stierf in 1632, nadat hij gepoogd had met hulp van Gustaaf Adolf, den Zweedschen Koning, zijn land te herwinnen, en zijn gemalin, de geestige Elizabeth, die reeds de heerschende figuur aan dit Hof was, werd nu alleen heerschend. De Staten hadden het huis van Oldenbarnevelt te hunner bewoning beschikbaar gesteld en te Rhenen kregen ze van de Staten van Utrecht een terrein met een huis, dat zij als zomerverblijf gebruikten. Zij waren van eigen middelen ontbloot, wat niet verhinderde, dat zij, van de

ondersteuning der Nederlandsche en Engelsche familie, een grooten staat voerden. Er waren vele kinderen, die een rijke opvoeding kregen en die zeer verschillende bestemmingen gevolgd zijn, wat het internationale milieu, dat dit Haagsche Hof kenmerkte, heel duidelijk liet zien. Twee werden — zooals ik reeds opmerkte — Katholiek. Een andere dochter, Sophie, werd de vrouw van den Hertog van Brunswijk, later hertog, ten slotte Keurvorst van Hannover en de beschermster van Leibniz; zij heeft ook een groot aandeel aan de opvoeding van Elisabeth Charlotte (Liselotte genoemd), de dochter van haar broeder Karl Ludwig, die een der geestigste vrouwen van de tweede helft der 17e eeuw is geworden. Weer een andere, Elisabeth, werd een beroemdheid op het gebied van wetenschap: haar correspondentie met Descartes is zeer bekend geworden; in hare latere jaren werd zij abdis van het adellijke stift Herford (in Westfalen). Als ik nu nog Rupert (of Robert) noem, die een zeer avontuurlijke levensloop had en ten slotte een groote plaats kreeg in de Engelsche „Navy" ten tijde van Karel II, dan heb ik genoeg laten zien welk een diverse waarden er in dit hof, dat men ook een hof van „bohémiens" kan noemen, scholen.

Er waren verder verscheidene andere verwanten, als de reeds genoemde Gravin van Hanau en haar zoon, Prinses Mauritia van Portugal, en onder de officieren van het leger een Prins van Portugal, zoon van Emilia, twee zoons van den Hertog van Bouillon en de Prins van Tarente — de gevluchte zoon van Marie de la Tour —, van wie de laatste langen tijd in Nederlandschen dienst is gebleven. Ook de Keurprins van Brandenburg Frederik Willem, de toekomstige Groote Keurvorst, door zijn moeder, een dochter van Louise Juliana, ook al verwant aan Oranje, kwam op bezoek in de Republiek, om er zich voor zijn toekomstig beroep te vormen. Hij

bezocht, behalve Den Haag en Rhenen, ook Leiden en de indrukken, die hij hier opdeed, zijn voor zijn latere regeering van groot belang geweest.

Ook verscheidene Nassausche en Solmsche familieleden. Blok vertelt in zijn biografie van Frederik Hendrik, dat hij op de staten van oorlog (legerstaat) niet minder dan 26 Nassauers geteld heeft. Onder hen waren de broeders Willem en Johan Maurits, beide Graven van Nassau-Siegen, de voornaamste. De eerste heeft het onder Frederik Hendrik tot veldmaarschalk gebracht, de andere, die in een latere periode ook veldmaarschalk zou worden, heeft een zeer veelzijdige loopbaan gehad en is een der bekwaamste uit de Nassausche vorsten, die zich bovendien onderscheidde door groote kunstlievendheid en een eigen zeer ontwikkelden smaak. Ik kan hem hier slechts kort gedenken als gouverneur van Brazilië namens de West-Indische Compagnie, die hem, nadat zij er enkele punten aan de kust bezet had, de verdere beheersching van dit groote land opdroeg. Hij deed er al zijn best voor en had redelijk succes, maar de krachten, die men hem ter beschikking stelde, reikten niet toe voor dit grootsche doel: hij vroeg na een zevenjarig bestuur zijn ontslag. Niet alleen roem als krijgsman en bestuurder nam hij mede terug, ook schatten van wetenschappelijk onderzoek betreffende de ethnografie en de bodemgesteldheid van het verre land, en fraaie, door Frans Post, broeder van Pieter, gemaakte teekeningen. Reeds vóór zijn vertrek had hij opdracht gegeven tot den bouw van het beroemde huis — naar plannen van Van Campen en Post —, dat het Mauritshuis is geworden; het is na zijn terugkeer voltooid en tot de betimmering heeft Braziliaansch hout (dat later bij een brand verloren is gegaan) gediend. Zijn kunstzin spreekt zelfs uit het vergulde zegel, dat hij liet vervaardigen voor de oorkonde, waarbij hij door keizer

De Winterkoningin

Ferdinand III verheven werd tot Vorst —, een verheffing, die verschillende zijner verwanten, onder meer ook Willem Frederik, in het midden 17e eeuw eveneens ten deel viel: zij gingen daardoor behooren tot den stand der Rijksvorsten, die een afzonderlijke plaats in den Duitschen Rijksdag innam.

In die Haagsche internationale omgeving werd heel veel pret gemaakt. Bals, tooneelvoorstellingen — waarvoor ook Frederik Hendrik zich interesseerde —, maaltijden, duels en lichtzinnige vermaken, men kon er zich in den wintertijd, als men vacantie van het vechten had, dagelijks aan te goed doen. Hoogtepunten vormden de feestelijkheden bij het huwelijk van Brederode en bij de plechtige ontvangst van Maria de Medicis. Maar de algemeene beschavingssfeer ligt boven die van Maurits' tijd. De vormen zijn verfijnder, het geestelijk niveau stond op hooger peil. Naast lichtmissen als hoedanig Beverweert en Zuylestein en de Portugeesche prins vooral bekend stonden, met een heele groep anderen, waren er ook zeer hoogstaande figuren, was er ook wezenlijk geestelijke cultuur. Men moet niet al te veel nadruk leggen op de „dêbauches", die er in alle werelden zijn, en vooral onder officieren, die van het kampleven naar huis komen, zoo heel menschelijk, en den ernstigen tegenkant van dit Hofleven wegdoezelen. Aanstoot gaven de eersten genoeg, aan de predikanten vooral, die er zich niet al te luide over durfden beklagen.

Oranje is het middelpunt van dit Hof niet alleen, maar straalt verder over de heele Republiek uit. Dichters bezingen de groote daden van Frederik Hendrik, Vondel vooraan, die geen gelegenheid liet voorbijgaan, om historische gebeurtenissen in zijn taal uit te beelden. De „Geboortklock" van „Willem van Nassau" is een

der schoonste welkomstliederen, dat ooit een kind bij zijn geboorte in Dietsche taal is toegezongen. Eenvoudiger dichters laten, dikwijls met veel pathos, hunne bewondering voor alles wat Oranje is weerklinken. Van Vondel, Hooft, Huygens en Westerbaen gaat het over Jan Zoet tot in de lagere volksklassen. Hier volgt een enkel voorbeeld van die volkspoëzie, die men op luifels en uithangborden moet zoeken:

„Deze Leeuwen die haelen en klauwen,
En dat voor het Huys van Nassauwen".

of elders:

„In den Prins van Orangie bij mijn keel,
Hier verkoopt men erreten, gort en meel".

Ook in proza werden de heldendaden van het geslacht van Nassau beschreven, en men trachtte, met zeer vrije verbeelding, hierbij tot in verre oudheid door te dringen. Wij zagen, dat Hendrik III er al een stoot toe had gegeven. Maar dat was uit dynastieke eerzucht, nu werd de belangstelling groot en algemeen. De Leidsche uitgever Jan Janz. Orlers gaf in 1616 zijn „Geslachtsboomen der Graven van Nassau" uit, ook in een Franschen en Latijnschen tekst. Jacques de la Pise, zelf een ambtenaar in Orange, stelde zijn „Tableau de l'Histoire des Princes et de la Principauté d'Orange", 1639, samen. Het waren monumentale uitgaven, verlucht met fraaie platen. In Nassau gaf Textor zijn Nassauische Chronik (1617) en zijn „Ursprung der Graven von Nassau und wie dieselben in Deutschland kommen sind" — dit laatste alleen in handschrift, waarvan de titel veelzeggend is. Voor ons, die over authentieke bronnen beschikken, hebben dit soort werken geen groote documentaire beteekenis meer; zij zijn als ge-

Johan Maurits

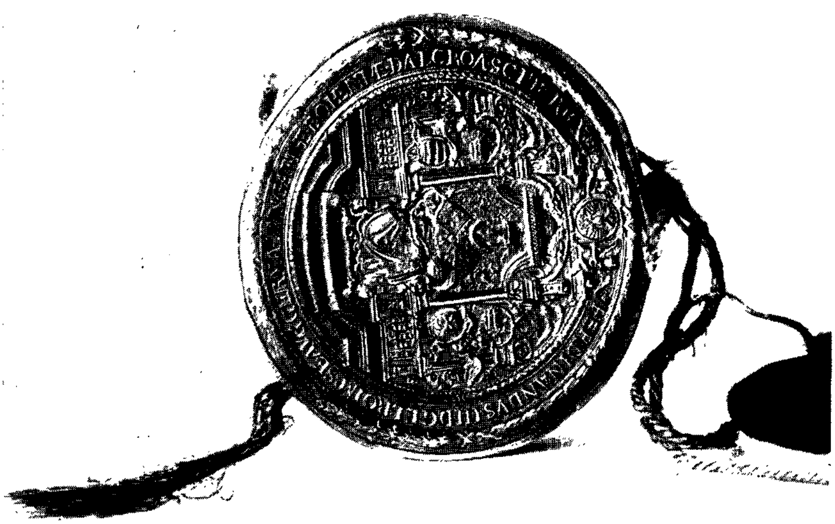

Zegel aan de Vorsten-Oorkonde van Johan Maurits

tuigenissen van dien tijd zelf waardevol. Meer directe betere kennis houden enkele andere, ook uit dien tijd dateerende geschriften, waarin tijdgenooten opteekenden wat zij beleefden. Ik noemde reeds de Mémoires van Dohna; ik heb verder nog te noemen de Mémoires, die Frederik Hendrik zelf schreef en die in de 18e eeuw naar een handschrift, dat zich in het bezit van een zijner dochters, de Gravin van Anhalt-Dessau, had bevonden, zijn uitgegeven. Zij zijn in een eenvoudige, zeer duidelijke taal gesteld, hier en daar door Huygens gecorrigeerd, en behandelen vooral de militaire gebeurtenissen, die men er van 1621—1646 in beschreven vindt. Ook in dit werk toont Frederik Hendrik zich een man van smaak en van voorzichtige zorgvuldigheid en ook van beeldend vermogen. Het is te betreuren, dat geen andere Prins van Oranje hetzelfde heeft gedaan. De Journalen van zijn zoon uit later jaren kan men eigenlijk niet als Gedenkschriften beschouwen: zij zijn fragmentarisch en met weinig zorg samengesteld.

Met het Oranje-Huis ging de Oranje-kleur door de wereld en daarnevens het Wilhelmus. Een Fransch schrijver uit het midden der 17e eeuw zegt het aldus: de Vereenigde Nederlanden hebben hun „devise" teruggebracht tot drie groote „faces", om ze te onderscheiden en beter te herkennen op de zeeën: het Oranje, dat ze genomen hebben in plaats van rood ter eere en uit liefde voor den Prins, en verder wit en blauw. Met de praktijk is deze uiting niet geheel in overeenstemming, maar dit behoeft hare waarheid niet uit te sluiten. Want het wordt vrij algemeen aangenomen, dat het Oranje dáárom tegen het rood achterbleef, omdat juist deze kleur, vooral op zee, niet voldoende uitkwam. Maar Oranje-wimpels en Oranje-Geuzen vindt men overal en blijvend, en evenzoo Oranje-sjerpen en Oranje-pluimen in het leger.

En het Wilhelmus moet wel nu overal geblazen zijn, waar de Nederlandsche soldaat en matroos verscheen. Of het toen ook al veel gezongen werd, is twijfelachtig. Het gaf op de trompetten „het volck sulcken coragie, datse wel gewilt hadden mette Italianen, daer binne leggende, doende te wesen", en de Italianen, „creghen sulcken schrick ende vrese in 't herte, dat se niet „wisten hoe zy wech comen souden": zoo vertelt Bor de stemming na de verrassing van Breda in 1590, en bij Leendertz in zijn werk over het Wilhelmus kan men meer zulke uitingen vinden. Toen Abel Tasman op de kust van wat hij „Tasmanië" noemde kwam en de trompet liet blazen, zou toen ook niet het Wilhelmus in die verre landen hebben weerklonken? In elk geval nam hij een paal mee met de „prinsenvlag", toen hij aan wal ging in „Statenland", „om dezelve aldaer op te rechten, opdat de posterieur's blycken mach wy alhier geweest" zijn.

13. Het Engelsche en het Brandenburgsche Huwelijk. — Einde van Frederik Hendrik.

Als Maria de Medicis, de uit Frankrijk verdreven Koningin-Moeder, in 1638 de Republiek bezoekt en er zeer luisterrijk wordt onthaald, is zij zeer getroffen, door de weelde en de pracht in de paleizen van vorstelijke personen, edelen en aanzienlijke burgers, door de grootheid van de vermaarde koopstad aan het IJ, waar zij op schitterende wijze onthaald was. Dat burgers en boeren het zóó ver gebracht hadden in ruim een halve eeuw, die hen van den opstand, toen zij in de wereld nog niet meetelden, scheidde, dat bracht de kunstzinnige Italiaansche in verrukking. Als zij vertrekt naar Engeland, om hare dochter Henriette Maria, die

Maria (I) Stuart

getrouwd was met Karel I, te bezoeken, en door tegenwind wordt opgehouden op Voorne, neemt zij op het kasteel te Heenvliet of te Geervliet afscheid van Prinses Amalia, die haar zoover begeleid heeft. Bij deze gelegenheid nu, vertelt Dohna, is voor het eerst een huwelijk ter sprake gebracht van een harer Engelsche kleindochters met den zoon van Amalia. Wie het initiatief nam? Waarschijnlijk de Italiaansche vorstin, die er haar slimme bedoeling en berekening bij had. Prinses Amalia kan niets liever gewenscht hebben dan aan haar zoon een koningsdochter ten huwelijk te bezorgen. Frederik Hendrik voegde zich naar de wenschen van zijn gemalin. De Heer van Heenvliet — van zich zelf Johannes Polyander à Kerckhoven, zoon van een Leidsch hoogleeraar en hofmeester van Frederik Hendrik, een persoon, die carrière wist te maken, — is niet lang daarna uitgezonden, om te Londen poolshoogte te nemen; toen de sterren gunstig bleken, kwamen weldra officieele onderhandelingen, waarin vooral Aerssen betrokken werd, op gang. Het Engelsche Hof bood de jongste dochter van den Koning als bruid aan, maar deze was nog piepjong, en na eenig aandringen dezerzijds werd men het eens, dat de oudste dochter, Prinses Mary, die al tien jaren telde, de gegadigde zou zijn. Het huwelijkscontract is van 1641 (Maart); het beloofde een niet onaanzienlijke bruidschat, stelde een ruime douairie voor de Prinses vast en bepaalde, dat zij haren godsdienst volgens anglikaansche ritus zou mogen uitoefenen en dat haar hofhouding door haren vader zou worden besteld. Spoedig daarna stak de jonge Prins, toen 15 jaar, vergezeld van een talrijk gevolg, waaronder Rivet, Beverweert, Talmont, Solms, naar Engeland over en huwde er in Mei de 10-jarige Mary: althans volgens het ceremonieel dat bij de plechtigheid in acht werd genomen.

De stemming leek opperbest. De Londensche bevolking was met het huwelijk zeer ingenomen: het schrikbeeld dat Mary den Spaanschen infant zou huwen, waartoe pogingen waren aangewend, was nu van de baan. Er was veel belangstelling voor de kerkelijke inzegening in de Koninklijke Kapel in Whitehall. De schoonouders toonden zich — ofschoon de Koningin het huwelijk eerst niet goedgezind was geweest —, evenals de Koningin-Moeder, zeer met den schoonzoon, die zich zeer ridderlijk gedragen had, ingenomen. De beide kinderen hadden elkander eerst wat vreemd aangekeken, — we waren „un peu cérieux tous deux" in het begin, schreef de bruidegom aan zijn vader, „maar nu waren ze al heel vrij met elkander"; „hij had haar al heel lief en hij geloofde dat zij hem ook beminde". Prins Willem vond zijn bruid zelfs mooier dan hij, afgaande op een portret, gedacht had. Gelukkig! Maar dit portret moet dan wel erg leelijk geweest zijn, want men kan Mary onmogelijk een schoonheid noemen. Wel had zij, als de meeste Stuarts, liefde voor moois.

Na het huwelijk ging de jonge gemaal nog alleen naar Holland terug. Men vond het vrouwtje toch nog wat jong. Maar reeds het volgend jaar bracht haar moeder haar en zij kreeg toen op het Binnenhof een eigen kwartier, aansluitende aan het hoofdgebouw en loopende langs den vijver: het Kwartier van „Hare Koninklijke Hoogheid"; zij werd met koninklijke eerbewijzen begroet. Henriette Marie werd, als vier jaar vroeger hare Moeder, met groote praal onthaald, maar zij deed ook zaken.

Er is aan dit Engelsche huwelijk een delikate kant, die nog niet zoo zichtbaar was, toen de onderhandelingen begonnen, maar in 1642 al heel duidelijk te voorschijn kwam. De Engelsche Koning was in groote moeilijkheden met een groot deel van het Schotsche en

daarna ook van het Engelsche volk. Het kwam in 1642 al tot een openbaren strijd tusschen hem en het Engelsche Lagerhuis. Zijn positie was heel moeilijk, ook omdat hij heel weinig geld ter beschikking had. Welnu: Henriette Marie kwam hier geld vragen, en men mag 't wel als zeker aannemen, dat de hoop om hier steun te vinden, liefst nog meer dan geld alleen, het Stuart-Huis bewogen heeft in het huwelijk van Prinses Mary toe te stemmen. Berekening als reeds bij Maria de Medicis, die op nog veel meer gespeculeerd had: herstel van hare positie in Frankrijk. Maar dit telde verder niet mee, want zij stierf in 1642 in ballingschap te Keulen en haar groote vijand, de Kardinaal de Richelieu, ging in hetzelfde jaar heen.

Henriette Maria had wel geluk, zij kon ongeveer $7^1/_2$ ton gouds medenemen, toen zij in 1643 naar Engeland terugkeerde. De Staten hadden zich teruggehouden, zij wilden hunne onzijdigheid in den burgeroorlog bewaren; van hen kreeg de Engelsche Koningin een afscheidsgeschenk in geld. Ook Amsterdam, al had het haar een schitterende ontvangst bereid, was niet toeschietelijk geweest. Maar Frederik Hendrik, in den beginne wat moeilijk („personne malaysée à engager"), was geëindigd met 3 ton voor de schoonmoeder van zijn zoon te laten opnemen („negotieeren") en had haar bovendien ook door zijn tresorier Volbergen geholpen bij de beleening van een aantal juweelen in de Rotterdamsche Wisselbank, waarvoor zij vier ton had gekregen. Het is hierbij niet gebleven: ook in volgende jaren heeft onze Stadhouder de Stuarts financieel gesteund, zelfs door het helpen uitrusten van een vloot te Amsterdam, die troepen naar Engeland zou overbrengen. Hier prevaleerden in wel zeer sterke mate dynastieke belangen, want men kon moeilijk staande houden, dat het nationaal belang er mede gemoeid was, dat de

naar het Katholicisme overhellende en op absoluut koningsgezag mikkende Stuarts de overwinning zouden behalen. Zóó voelde het ook het Calvinistische volk van Nederland, dat duidelijk van zijn sympathie voor de Parlementspartij liet blijken, die een dergelijken strijd voerde als de Geuzen tegen Philips II hadden opgenomen. Het is noodig op dit verschil van inzicht sterk de aandacht te vestigen, omdat het op de positie van het Oranje-Huis tijdelijk van invloed is geworden.

De eerste van de vier dochters van Frederik Hendrik, die in het huwelijk is getreden, was de oudste, Louise Henriette. Zij moet een zeer aantrekkelijke jonge vrouw zijn geweest, want velen gaven zich moeite, om haar hand te verwerven: Hendrik Casimir, de Prins van Tarente, de Keurvorst van Brandenburg, Frederik Willem, die als Keurprins in Den Haag was geweest, alle drie neven. Maar voor Prinses Amalia was geen van deze drie aantrekkelijk genoeg. Zij had hare oudste dochter het liefst zien huwen met den Prins van Wales, den lateren Karel II, en het mag voor de jonge, zeer ernstige en wat zwaarmoedige Louise een groot geluk worden genoemd, dat deze vlieger niet is opgegaan. Toen de Koningspartij van 1645 meer en meer in het gedrang kwam, gaf Prinses Amalia haar doel op en hare uitverkorene werd nu de Brandenburgsche Keurvorst. Maar Prinses Louise had onderwijl haar hart verpand aan haren Franschen neef, den Prins van Tarente, en zij weigerde haar liefde te verkroppen. Wel: toen is zij door hare moeder gedwongen geworden en de vader, reeds ernstig ziek, gaf zooals gewoonlijk in deze laatste jaren aan den wil der moeder toe. Louise gehoorzaamde. Het huwelijk werd op zeer statige wijze voltrokken in December 1646, en men ziet op de schilderij van J. Mijtens (thans in het Museum te Rennes), die de plechtigheid „op de zaal van 't Oude Hof" afbeeldt, hoe afge-

Louise Henriette

leefd Frederik Hendrik er toen uitzag; dat de bruid niet heel vroolijk gekeken heeft, laat zich denken.

De liefdesroman van Henri Charles en Louise is diep ontroerend in de eenvoudige woorden, waarin de eerste haar heeft verteld in zijne Mémoires. Ik weet niet, of een van beiden het verdriet der scheiding geheel is te boven gekomen. Hij is een paar jaar later gehuwd met Emilie, de dochter van Amelie Elisabeth van Hessen, en is met haar gelukkig geweest; hij is na een korte onderbreking in den Nederlandschen militairen dienst teruggekeerd, heeft tijdens Johan de Witt als Gouverneur van Den Bosch gefungeerd en is voorgoed naar Frankrijk gegaan, toen de oorlog van de Republiek met zijn vaderland in zicht kwam; dáár volgen ook de kinderen van Emilie, die zelf tot het einde trouw aan haar geloof gebleven is, den weg, dien hun vader, na zijn terugkeer in Frankrijk, en de andere Tremouilles waren gegaan.

Duidelijk voelt men aan Louise Henriette, dat zij onder den dwang van hare moeder geleden heeft. O! zij is een voortreffelijke echtgenoote, moeder en vorstin geweest en zij werd in Brandenburg, dat, als haast heel Duitschland zóó veel van den 30-jarigen oorlog geleden had en dat zij met haar sterken gemaal heeft helpen opbouwen na het herstel van den vrede, die kort na haar huwelijk kwam, hoog vereerd, ook na haren dood. Maar er blijft een onmiskenbaar weemoedige trek in haar geestelijk bestaan; het is of zij voor haar verdriet de vlucht zoekt in een diepe godsdienstigheid, waarvan ook de door haar zelf gecomponeerde kerkelijke liederen getuigenis afleggen, en in vele werken van barmhartigheid. Het weeshuis te Oranienburg, gelegen bij een haar door den Keurvorst geschonken lustslot, is één harer stichtingen. Zij werd moeder van een zestal kinderen; haar jongste zoon Frederik is zijn vader opgevolgd en

is de eerste Koning van Pruisen geworden. Zelf was zij reeds in 1667 gestorven, deze zeer begaafde en diep religieuse Oranje-Prinses, die meer aan haar tantes dan aan haar Moeder doet denken.

De drie andere dochters van Frederik Hendrik zijn eerst na diens dood getrouwd. De derde, Henriette Catharina, was nog bij zijn leven verloofd geweest met Enno Ludwig, zoon van den Graaf van Oost-Friesland, die aan het Haagsche Hof zijn opvoeding had gekregen: zijn land stond toen onder sterken Nederlandschen invloed. Maar Henriette Catharina weigerde ten slotte den zeer ongebolsterden Graaf in het huwelijk te volgen, en haar heeft de moeder niet gedwongen. Om de tweede dochter, Albertina Agnes, begaf zich Willem Frederik op vrijers voeten, maar hij had eerst geen succes.

De laatste jaren van Frederik Hendrik behouden uiterlijk glans genoeg, maar in de werkelijkheid lagen de dingen veel minder gunstig. De financieele toestand begon groote zorg te baren, want de uitgaven van het Hof stegen heel hoog, niet alleen door de weelde der omgeving zelve, maar ook tengevolge van de ondersteuning der Stuarts. Frederik Hendrik was als Maurits een zeer goed financier, maar tegen dezen overstelpenden stroom van uitgaven was de kunst van hem en zijn Raad niet bestand. Men merkt ook hier in de 40er jaren duidelijk zijn toenemende meegaandheid. Alleen aan het opperbevel in het leger bleef hij tot het laatste, tot in 1646 toe, koppig vasthouden en hij verzette zich met alle inspanning tegen de pogingen van Amalia en haren zoon, om dezen laatsten het opperbevel over te dragen; dit leidde zelfs tot hevige twisten tusschen vader en zoon.

Maar veel ernstiger was het, dat de oppositie in de Staten, bepaaldelijk in Holland, sterk toenam, en nu

Huwelijk van Louise Henriette in het paleis-Noordeinde

om diepgaande geschillen in het buitenlandsche beleid. Niet alleen om de Engelsche zaken, waarin de Staten, reeds om het handelsbelang, de ondersteuning der Stuarts zeer ongaarne zagen. Ook om de houding, die de Republiek zou aannemen in den Deensch-Zweedschen oorlog van 1644, waarin Frederik Hendrik Denemarken niet wilde ontstemmen, èn om dit land niet aan de zijde van den Keizer en Spanje te drijven èn omdat van het Deensche Koningshuis, ook nauw aan de Stuarts verwant, steun voor dezen zou mogen worden verwacht, terwijl de Staten Zweden, vooral om de handelsbelangen, te vriend wilden houden. Noch de Engelsche, noch de Deensch-Zweedsche kwestie leidde tot een openlijk conflict: in het eerste had toen geen der vechtende partijen een definitieve overwinning behaald en men kon het geval nog aanzien; de tweede werd door een vrede vrij spoedig geliquideerd. Maar wel was dit het geval met de moeilijkheden over den vrede met Spanje, waarover — in samenhang met den algemeenen Europeesche vredehandel — te Munster onderhandeld werd, en hierbij bleek 't heel spoedig, dat Spanje al zijn best deed Nederland door voordeelige vredesaanbiedingen te winnen en het zoo te bewegen Frankrijk in den steek te laten.

Evenals bij de onderhandelingen over het Bestand bleek bij de meeste regenten iu de Republiek, en alweer vooral in Holland, een groote bereidheid tot vrede te bestaan, als men die op voordeelige wijze kon krijgen; de vrees, dat Frankrijk al te machtig zou worden, speelde hierbij hare rol. Men moest Frankrijk, zei Van Beuningen later, niet tot buur, alleen tot vriend hebben, en zoo werd 't ook nu reeds gevoeld. Frederik Hendrik ging met deze wenschen niet mede; hij achtte zich in elk geval gebonden door de bepaling, dat geen afzonderlijke vrede zou worden gesloten. In 1644 zette hij door, dat de alliantie met Frankrijk hernieuwd werd. Men dacht

toen immers ook nog ernstig over een aanval op Antwerpen. Maar in 1646 kwam aan het licht, dat Spanje te Munster een zeer voordeelig aanbod aan Frankrijk had gedaan, waarvan de ruil van de Zuidelijke Nederlanden tegen Catalonië (dat in den oorlog in Frankrijk's bezit was geraakt) een belangrijk onderdeel uitmaakte. Frederik Hendrik hoopte men te winnen met hem Antwerpen in uitzicht te stellen. Deze Spaansche voorslag, die in werkelijkheid niets was dan een diplomatieke manoeuvre, om de Republiek te beïnvloeden, miste zijn uitwerking niet: de vredeswil openbaarde zich nu zeer sterk. Reeds in het begin van 1647 stond een ontwerp-vredesverdrag tusschen Spanje en Nederland op het papier, evenals een ontwerp tot regeling van de belangen van het Oranje-Huis, en spoedig bleken vijf gewesten geneigd hierin te treden. Frederik Hendrik, wiens verzet nu ook afnam en die verklaarde de aanbiedingen van Frankrijk aan hem te verwerpen, ging het spel verliezen; zijn gemalin was voor Spanje gewonnen.

In deze conflicten nu hoort men — en dit is de grootste beteekenis er van voor ons — zeer scherpe geluiden aan het adres van den Stadhouder. Om maar alleen Van der Capellen te laten spreken, die naar aanleiding van de geschillen over de Oostzee-politiek zegt, dat de Hollanders in de conferentie gedreigd hadden te zullen toonen, dat de Staten de meesters in het land waren; een „confident vrundt" had hem tevens verteld, dat hij den Prins had gewaarschuwd, „om deze koorde niet te stijf te trekken, opdat daaruit niet erger kome te ontstaan".

Zóó dreigend waren de uitingen achter de schermen, zóó gespannen de verhoudingen, toen Frederik Hendrik, die reeds lang aan jicht (en verkalking?) geleden had, in Maart 1647 overleed. Ook hij werd diep betreurd,

Frederik Hendrik

ook hij kreeg een zeer plechtige begrafenis in de Nieuwe Kerk te Delft.

„Patriae patrique" — „Voor Vaderland en Vader" — had hij geleefd, had hij zijn leven gegeven. Nederland is ook hem veel verschuldigd voor wat hij tot de definitieve bevestiging van de veiligheid van de Republiek en tot de verhooging van haar luister heeft bijgedragen. Hij heeft het werk van zijn vader en van zijn broeder voltooid, hij heeft de buitenlandsche politiek van zijn vader voortgezet en diens positie in veel sterkere mate ingenomen dan Maurits had gedaan. Hij lijkt in veel op zijn vader, ook in het aanwenden van liefst zachte middelen; maar hij evenaart noch Vader Willem's staatsmanstalent noch diens sterk karakter. Zijn innerlijke vroomheid komt in de twee laatste maanden van zijn leven op schoone wijze tot uiting in zijn gesprekken met Ds. Goethals, die hem ook op zijn doodsbed geestelijken bijstand bood.

14. Willem II en Willem Frederik.

Het korte Stadhouderschap van Prins Willem II behoort nog geheel in de periode van den strijd om de Nederlandsche „vrijheid". Wel is de vrede spoedig gekomen, maar Willem II is in de oorlogssfeer blijven denken en heeft hiernaar trachten te handelen. De Friesche Stadhouder komt dichter bij hem te staan en krijgt voor korten tijd meer invloed dan hij en zijn beide voorgangers tijdens Frederik Hendrik hadden uitgeoefend.

Prins Willem is moeilijk te doorgronden: hij telde 20 jaren, toen hij Stadhouder werd, en ruim drie jaren later stierf hij. Hij heeft een zeer innemend uiterlijk, met zijn goed gevormd gezicht, waarin heldere oogen,

en met zijn slanke gestalte. Er leefde een opbruisend temperament in hem. Als jongen was hij moeilijk handelbaar en zijn voornaamste leermeesters, de Franschman Marlot, voor de ridderlijke militaire opleiding, dan Prof. Rivet, voor de geestelijke vorming, moeten veel moeite met hem hebben gehad; de Leidsche Universiteit bezocht hij niet. Hij groeide op tot een volmaakt „cavalier" en hij leefde het vroolijke uitgangsleven in Den Haag op sterke wijze mee. Hierin veranderde ook zijn huwelijk niets: Mary was zoo jong en zoo weinig aantrekkelijk; hij genoot meer van den omgang met de vele Engelsche edelen, (zooals hij het ook deed van dien met Zuylestein en andere Haagsche pretmakers), die naar Den Haag kwamen, toen de zaak der Stuarts den voor hen verkeerden kant opging. Of hij het meest op zijn moeder geleken heeft? Hij heeft hare heftigheid en hare hartstochtelijkheid, ook hare onstandvastigheid. Hij hield hare zijde, toen Amalia hare oudste dochter tot een huwelijk dwong, al was de verhouding van zijn zeer trotsche en hoogmoedige gemalin tot hare schoonmoeder niet bepaald hartelijk. Hij mist de ernst van zijn zusters en ook die van zijn vader, al schreef hij dezen in zijn jeugd aardige briefjes. De laatste had hem in het krijgsbedrijf ingewijd, hij nam hem op zijn laatste veldtochten altijd mede, en de jonge Prins toonde zich onverschrokken als zijn strijdmakkers. Maar als vader en zoon in onmin geraken om het opperbevel, zegt Frederik Hendrik heel scherp: „hij is een jonge jongen, die niets gedaan heeft en die niets wist te doen"! Heel weinig onderlegd dus, zou men denken. Maar hij had wel een zeer vlug verstand en kon zich gemakkelijk ergens in denken. Zoowel Johan de Witt als de geschiedschrijver Aitzema hebben getuigd dat hij zeer bekwaam was: „van seer goede hersenen ende oordeel" meende de laatste, „the ablest of his race" de eerste; Fagel zei

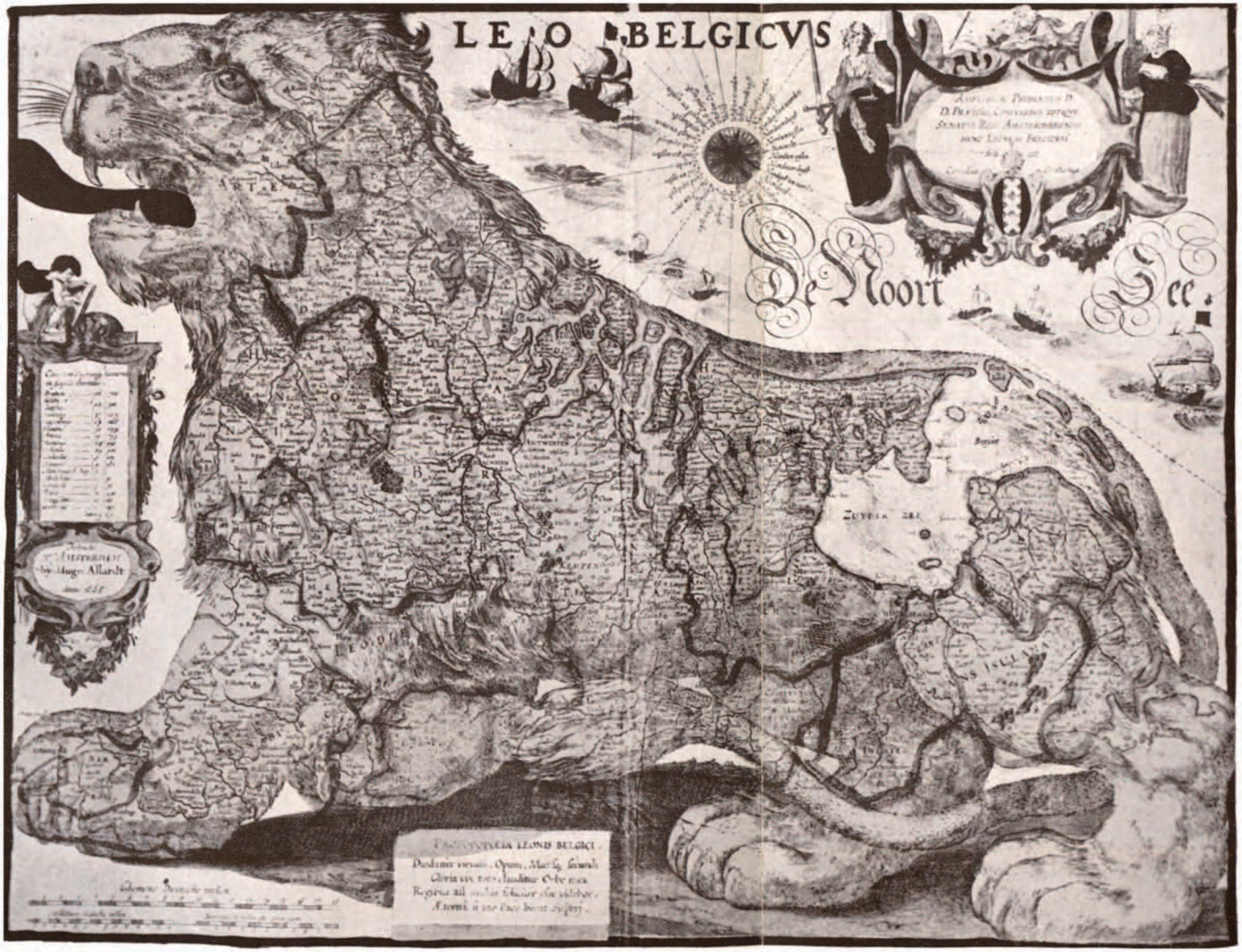

Kaart der Vereenigde Nederlanden (1665)

later, dat hij minstens de kracht van zijn drie voorgangers had gehad!

Stellig was hij een man van groote ambitie en dit was niet minder het geval met Willem Frederik, die zich door groote dapperheid in den krijg onderscheiden had, maar niet over bizondere bekwaamheden beschikte.

Niettegenstaande de aan Prins Willem verleende survivance ging het met de opvolging in al zijns vaders ambten niet geheel zonder moeite toe. Vooral in Holland werd moeilijkheid gemaakt, en de reden hiervan is niet ver te zoeken. Sommigen kwamen weer aan met den wensch, dat nu toch een instructie zou worden gemaakt. Het heeft waarlijk tot het begin van 1648 geduurd, vóórdat hij als Stadhouder van Holland geïnstalleerd kon worden.

Terzelfdertijd was 't ook vrede geworden, want de Staten-Generaal hadden reeds in November te voren besloten, met Utrecht en Zeeland, en ook nog Friesland, — dat echter ten slotte inbond — tegen, dat de vrede geteekend zou werden. Dit geschiedde te Munster; de lange strijd nam hiermede een voor de Republiek zeer voordeelig einde, maar Frankrijk en Spanje hadden 't niet eens kunnen worden en de Staten hadden dus tegelijk hun alliantie met Frankrijk eenzijdig overboord geworpen. Ook het Oranje-Huis had een accoord met Spanje aangegaan, dat in December 1647 geteekend werd en van kracht zou worden tegelijk met het vredesverdrag, dat ook eenige bepaling omtrent het Oranje-Huis bevatte. Het eerste, dat in hoofdzaak gelijk was aan het nog bij Frederik Hendrik's leven gemaakte ontwerp, hield een ruil in van goederen in de Zuidelijke Nederlanden: Oranje deed afstand van alle andere goederen, die het vroeger in het Zuiden bezeten had, — het huis te Brussel inbegrepen, — maar met uitzondering van die in Luxemburg, die in het accoord niet

genoemd worden, in ruil waarvoor het ontving dat deel van de rechten in het Markiezaat van Bergen-op-Zoom, die het hier nog niet wettig bezat, zoodat dit heele markiezaat zijn eigendom zou worden; bovendien kreeg Prinses Amalia de heerlijkheid van Turnhout en die van Zevenbergen, dat aan de Lignes behoord had, en Prins Willem de heerlijkheid van Montfort (bij Roermond); ten slotte beloofde Spanje, dat het zijn invloed bij den Keizer zou aanwenden, om Meurs, dat — evenals Lingen — nu definitief in het bezit van het Oranje-Huis overging, tot een hertogdom te verheffen, terwijl het dan tevens vergroot zou worden. In het algemeene vredesverdrag werd aan Oranje de teruggave der goederen in Franche-Comté, daaronder begrepen Chastelbellin, waarover ten tijde van Prins Willem een niet getermineerd proces was gevoerd, toegezegd. De uitvoering van deze overeenkomst stuitte op een moeilijkheid, omdat de Prins, met het ingaan van den vrede, aan Elisabeth, prinses van Hohenzollern, van zich zelf een gravin Van den Berg, voorloopig de uitoefening harer rechten toezegde. Er volgden lange onderhandelingen, waarin Spanje aanbood Willem II tot afkoop van de betwiste rechten in het Markiezaat in geld schadeloos te stellen, maar over het bedrag kon men het niet eens worden.

Toch was het voor Willem II zeer wenschelijk, om deze aangelegenheid geregeld te krijgen, want zijn financieele toestand was allesbehalve gunstig. Hij poogde een millioen van de Staten-Generaal als „vereering" te krijgen, maar Holland hield dit tegen. Wel overwogen de Staten der verschillende gewesten hem, evenals ten opzichte van Maurits in 1609 was geschied, tegemoet te komen in de vermindering van inkomsten tengevolge van het ophouden van den oorlog, maar ook dit stuitte voorloopig af op den tegenstand van Hol-

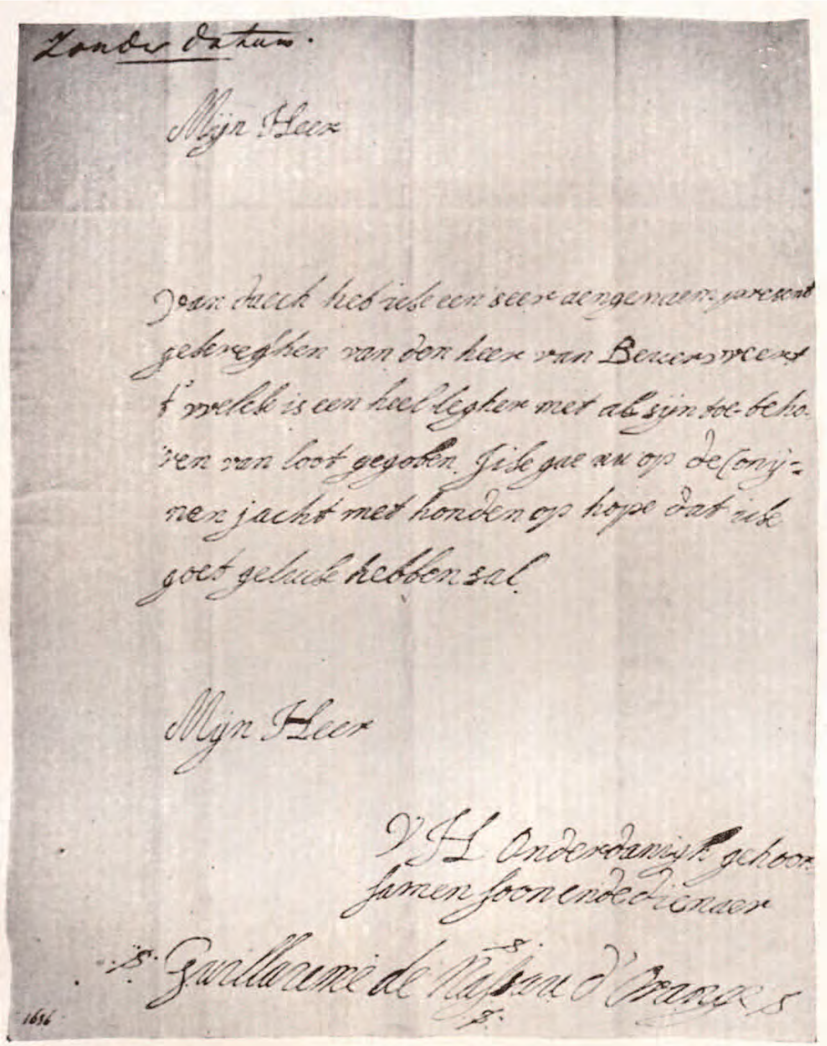

Zonder datum.

Mijn Heer

Van daech heb ick een seer aengenamen present
gekreghen van den heer van Beverweert
t'welck is een heel legher met al sijn toe-beho-
ren van loot gegoten. Ick gae nu op de conij-
nen jacht met honden op hope dat ick
goet geluck hebben sal.

Mijn Heer

V.H. Onderdanighe gehoor-
samen soon ende dienaer

Guillaume de Nassau d'Orange

1636

Briefje van Willem II aan zijn Vader

land. Er is gedacht over den verkoop van Lingen en — als men een bericht van D'Estrades uit 1665 mag gelooven — kort voor 's Prinsen dood aan dien van Meurs aan den Keurvorst van Brandenburg. In deze bezwaarlijke omstandigheden ging de Prins er toe over, om den griffier der Staten-Generaal, die reeds tijdens Frederik Hendrik diens heele vertrouwen genoten had, met den ontvanger-generaal Johan van Berkel, als particuliere raden in dienst te nemen, om hem in zijn financiën ter zijde te staan, wat grooten naijver bij zijn Raad wekte en ook daarbuiten geen goeden indruk maakte, omdat Musch ongunstig bekend stond.

Het doorzetten van den vrede door de Staten-Generaal, meent men gewoonlijk, is niet naar den zin van Prins Willem geweest. Dit kan wel waar zijn, maar van effectief verzet tegen deze handeling blijkt eigenlijk niets. De Fransche gezanten in Den Haag, die anders verwacht hadden, klaagden er in 1647 en 1648 over, dat Willem II zich aan zijne vermaken bleef overgeven en weinig ernst aan de staatszaken wijdde: „son principal deffault", schreef een hunner, „est boutade et de s'appliquer à toute autre chose qu'aux affaires".

Maar nadat de vrede eenmaal geteekend en bekrachtigd was, waarop groote feestelijkheden in de Republeik plaats vonden, werd er een verandering in de houding van den Stadhouder merkbaar. Hij treedt actiever op, besteedt groote aandacht aan de vermindering van het aantal troepen, die nu van zelf aan de orde moest komen, en laat zich bovendien spoedig in met onderhandelingen met Frankrijk, waarvan het evidente doel was den oorlog met Spanje te hervatten.

Ik zou niet durven beslissen wat hier het overheerschende motief is geweest. Jonge menschen als Willem II en Willem Frederik moeten het als een leegte gevoeld hebben, dat het oorlogsbedrijf uit was. Het

was hun tot een sport geworden. Maar aan dergelijke lichtvaardige motieven 's Prinsen wensch, om weer actief in den voortdurenden wedstrijd tusschen Spanje en Frankrijk te gaan meespelen, toe te schrijven, is door niets geoorloofd. Wel mag men de onbezonnen jeugd in aanmerking brengen: er is inderdaad in 's Prinsen handelingen van einde 1648 af een groote mate van onbezonnenheid.

Het bewogen tafereel, dat zich in een paar jaren afspeelde, is zeer ingewikkeld. Het gemakkelijkst is 't de feiten kort hun verhaal te laten doen, waarbij men goed heeft te bedenken, dat de buitenwereld toen ter tijd slechts den buitenkant heeft gezien van het drama, dat vertoond werd. Want het werd een drama, de strijd van Oranje en Holland, die in den zomer van 1650 zijn crisis bereikte.

Het begon met moeilijkheden over de troepen-afdanking. Het is zeer verdedigbaar, dat Prins Willem, hierin geheel gesteund door den Raad van State, niet alleen met financieele belangen, maar ook met de veiligheid rekening hield. De internationale toestand was nog onzeker genoeg. Holland drong aan op afdanking op grootere schaal dan de Raad voorstelde: de Hollandsche schuldenlast was heel hoog, men wilde sterk bezuinigen. Voorstellen en tegenvoorstellen volgden elkander op, zonder dat er eensgezindheid werd bereikt. Het hoofdverschil lag in de vraag: òf vooral buitenlandsche troepen en heele regimenten, zooals Holland wilde, òf wel Nederlandsche regimenten en behoud van het kader der af te danken regimenten, waarop Willem II zeer gesteld was. Het probleem herinnert aan menig volgend moment in de Nederlandsche geschiedenis. Met de toepassing van Willem's plan bleef een veel grootere paraatheid bestaan, als men weer voor een oorlog kwam te staan. Maar Holland dacht niet meer aan oorlog, het

The most Renowned. and Hopefull Prince
William. II Prince of Orange. Earle
of Nassow. Cattimelle. &c.
Printed and Are to be sould by P. Stent without Newgate

Willem II

wilde handel drijven, op zoo groot mogelijke schaal, in vredestijd. Toen de lange onderhandelingen niet tot een resultaat leidden, begon Holland te dreigen met afdanking op eigen houtje: men kon het souvereine gewest toch niet dwingen tot betalen! Daarmede verscheen aan de kim hetzelfde vraagstuk, waarvoor Maurits en Oldenbarnevelt hadden gestaan: hoe ver ging de macht van een gewest over de troepen, die het op zijn repartitie had? Maar anders dan in 1617 en 1618 was nu Holland vrijwel geheel eensgezind en Amsterdam stond aan het hoofd van de oppositie. Daar kon Willem II niet gemakkelijk tegen op, al werd hij door de andere gewesten en door Willem Frederik gesteund. De vraag over de autoriteit, die reeds de verhouding van Holland en Frederik Hendrik sterk had beïnvloed, school op den bodem van de nieuwe tegenstelling, maakte haar van zelf scherper.

Onderwijl deze zaak hangende was, stond Prins Willem in correspondentie met D'Estrades, nu gouverneur van Duinkerken, die hem in 1648 had aangespoord, om toch zijn autoriteit tegenover Holland krachtig te handhaven, en door dezen met Mazarin. Uit deze correspondentie, die wij slechts ten deele kennen, blijkt onweerlegbaar, dat de Prins toen den oorlog heeft willen hervatten, waarbij opnieuw de verdeeling der Zuidelijke Nederlanden en tevens de toekenning van het toenmalige Limburg (dat haast geheel tot het Zuiden behoorde) als een Hertogdom aan hem zelf werden beoogd. In October 1650 is een ontwerp-verdrag in dezen geest geformuleerd geworden en door D'Estrades aan den Prins toegezonden.

En verder begunstigde de Stadhouder met alle kracht de Stuarts, hoe wanhopig het met dezen ook stond. De Parlementspartij, of liever Cromwell's leger, had de overwinning behaald, Karel I werd onthoofd en men

kan er zich indenken welken indruk dit feit op zijn dochter en schoonzoon in Den Haag maakte. Zij zonden hun edelman Schomberg (den later zoo beroemden maarschalk) naar Frankrijk, om de Koningin, die hier een toevlucht gezocht had, te condoleeren. De broers van de Prinses kwamen naar Den Haag en bevorderden hier een zeer vijandige stemming tegen den vertegenwoordiger, dien het Parlement er gezonden had. Willem II hield diens toelating ter audientie in de Staten-Generaal — en dus de erkenning der Engelsche Republiek — tegen, waarop de Staten van Holland hem ontvingen. Ook hier dezelfde tegenstelling: Holland wilde ook met Engeland in vrede leven, al was de terechtstelling van Karel I, die een Nederlandsch gezantschap tevergeefs had trachten te verhinderen, hier te lande zeer slecht opgenomen: Willem II daagde de nieuwe Engelsche regeering uit en steunde Karel II — zooals de Prins van Wales zich noemde — met kracht bij zijn uitrustingen in 1649 en 1650, om invallen in zijne rijken te doen. Hiertoe leende hij te Amsterdam een bedrag van 2 millioen tegen 4%, welk bedrag een schuld der Stuarts aan Oranje werd.

De crisis in het geschil over de afdanking, die in Juni aanbrak, scheen nu de tegenstellingen, die in de verhoudingen lagen, op haar hoogtepunt te zullen brengen. Holland trachtte toen de afdanking op eigen houtje door te zetten. Willem II kwam in krachtig verzet en liet zich door de meerderheid der Staten-Generaal machtigen om zulke maatregelen te treffen, als hij noodig achtte tot handhaving der rust en der Unie. Onmiddellijk daarna stelt hij zich aan het hoofd eener deputatie, om de Hollandsche steden te bezoeken. De ontvangst was in de meeste steden slecht; enkele weigerden zelfs de deputatie audientie te verleenen. De zending mislukte ten eenen male. Dan grijpt de Stad-

Welna

houder verder toe: eenige gedeputeerden ter Staten-Vergadering van Holland worden gevangen genomen op bevel van den Prins en naar Loevestein gebracht; Willem Frederik, die vooral in 't besluiten tot deze gewaagde onderneming invloed had geoefend, verschijnt met een troepenmacht voor Amsterdam, maar vindt de poorten gesloten: de regeering weigert hem binnen te laten en bericht dit den Graaf door een deputatie, die hij bij de hofstede Welna aan den Amstelweg ontving. Een burgeroorlog stond voor de deur. De Prins kwam zelf naar de legerplaats bij Amstelveen voor een beleg. Amsterdam, dreigende met inundatie, bereidde zich voor op tegenstand. Maar gelukkig behield beter inzicht in de gevolgen, die dit moest hebben, de overhand. Een overeenkomst werd gesloten: er zouden geen troepen in de stad worden gebracht; Amsterdam zou voor den duur van den oorlog tusschen Frankrijk en Spanje het voorstel van Willem II betreffende de afdanking steunen. De regenten, die zich bij de verdediging het meest geweerd hadden, Andries en Cornelis Bicker, zouden de regeering verlaten. Hetzelfde eischte de Prins van de Loevensteinsche gevangenen, die nu in vrijheid werden gesteld. Jacob de Witt, de vader van Johan, was één hunner.

Had nu de Prins *de* overwinning behaald? In zóó verre ja, dat hij het Unie-gezag over het leger had gehandhaafd, maar het onderlinge vertrouwen was zwaar geschokt. De Prins ging verder. Kort na het einde der onderneming tegen Amsterdam liet hij ter Staten-Generaal voorstellen: den agent van Karel II audientie te verleenen; mediatie aan te bieden aan Frankrijk en Spanje met een bedreiging aan het adres van het laatste, dat de Staten niet zouden dulden, dat hun oude bondgenoot verslagen werd; Spanje te sommeeren satisfactie te geven aan het Oranje-Huis. Maar 's Prinsen

macht ging nog niet zóó ver, dat deze voorstellen onveranderd werden aangenomen; de mediatie, maar met weglating der bedreiging, en de sommatie tot satisfactie alleen werden goedgekeurd.

Ondertusschen had de Spaansche gezant de onderhandelingen over de satisfactie met meer kracht aangepakt, en hierbij, in overleggingen met Musch, was ook gesproken van het hertogdom Limburg voor Willem II. Een ontwerpverdrag was in October gereed.

Waartoe al deze elkander kruisende besprekingen geleid zouden hebben, als Willem II de leiding behouden had? Niemand, die het kan zeggen. In September ging hij jagen te Dieren, waar hij een huis van de Commanderij der Duitsche orde gekocht had, waardoor Gelderland in het jachtterrein der Oranje's, die van Willem I af alle groote liefhebbers van de jacht waren geweest, begrepen werd. Hij werd er ziek, liet zich te water naar Den Haag overbrengen en stierf hier op 6 November 1650. Aan de pokken! Het dikwijls verbreide gerucht, dat hij vergiftigd zou zijn, is afdoende weerlegd. Maar het teekent de stemming. Weer opende zich de Delftsche grafkelder, weer werd er een Oranje bijgezet.

Ik heb de feiten laten spreken. Men kan velerlei vragen stellen: handelde de Prins uit overmaat van ambitie, was het teleurstelling over de bezwaren, die zich in de onderhandelingen met Spanje over de geldelijke schadeloosstelling opdeden, invloed van de Engelsche verwanten of van lieden als Musch, die heel spoedig na 's Prinsen dood zelfmoord pleegde? Maar met zekerheid beantwoorden kan men ze niet. Als hij, na de Unie hersteld te hebben, Spanje tot een nadeeligen vrede kon dwingen, om dan het Huis Stuart met behulp van Frankrijk op den Engelschen troon te herstellen, meende hij genoeg voor het algemeen belang gedaan te

hebben. Zoo heeft hij zich in September, na het herstel van het gezag in de Unie, uitgelaten. Het heeft mij altijd willen voorkomen, dat dit einddoel hem het meest gelokt heeft.

Niemand mag ontkennen, dat in 's Prinsen plannen, hoe hunne coördinatie dan ook was, groote gevaren scholen en dat hun avontuurlijke strekking het ware landsbelang moeilijk kon dienen, behalve in zooverre hij voor een behoorlijke defensie in de bres sprong en daartoe het Unie-gezag hoog hield. Dat hij zóó ver zou hebben willen gaan — als wel gezegd is —, dat ook de Unie met geweld zou zijn hervormd, dat zij door de monarchie zou zijn verdrongen, acht ik volstrekt onbewezen en zou stellig tegen het overheerschende volkssentiment zijn ingegaan. De ironie, die men in de geschiedenis zoo dikwijls aantreft, zou zich wel heel sterk geuit hebben, als de kleinzoon van den man, die met de volkskrachten in verbond de vrije Republiek had gesticht, er toe ware overgegaan althans één der uitingen van die vrijheid, tegen de volksrechten in, te overweldigen. Dat kan niet in den geest van een Oranje gelegen hebben, en Willem II heeft — ook reeds in deze jonge jaren — blijken gegeven van zich te kunnen bezinnen als 't noodig was: bij Amsterdam, bij de besluiten der Staten-Generaal over zijn voorstellen van na zijn overwinning. Wat zou de rijpere leeftijd gebracht hebben? Hier gaapt het mysterie van den dood. En niemand, die historisch denkt, vermete zich te bepalen welke voordeelige of nadeelige gevolgen de afbreking van zijn levensdaad voor het Oranje-huis en voor ons vaderland wel gehad zou kunnen hebben.

III. INTERMEZZO.

1. Oranje ambteloos.

De plotselinge dood van Prins Willem II onderbrak de opgaande lijn in de positie van het Oranje-Huis in de Republiek. Tijdelijk! Het bleef een intermezzo.

Nauwelijks is Willem II dood, of de Staten van Holland besluiten alle stadhouderlijke prerogatieven aan zich te trekken; de magistraatsbestelling in de stemhebbende steden werd aan de vroedschap overgelaten. De stad Amsterdam verklaarde alvast de civiele en militaire waardigheden, die de Oranje-vorsten bekleed hadden en wier combinatie hun macht zeer vergrootte, onvereenigbaar. De andere gewesten werden door Holland tot een buitengewone vergadering in Den Haag uitgenoodigd en verzocht onderwijl in den voor het oogenblik bestaanden regeeringsvorm niets te wijzigen, dus voorloopig geen kapitein- en admiraal-generaal en ook geen stadhouder aan te stellen. Gereedelijk voldeden deze gewesten hieraan. Zeeland hief zelfs de stem van den eersten edele op. Alleen Groningen en Drente benoemden Willem Frederik tot hun stadhouder; de survivance was hier van de baan geraakt. De groote vergadering in Den Haag, die in de eerste helft van 1651 daagde, sanctionneerde feitelijk den nieuwen toestand, niet door besluiten hieromtrent te nemen, maar door den nieuw ingetreden toestand te

Zinneprent op de geboorte van Willem III

laten gedijen. Een van de merkwaardigste positieve besluiten, die overigens gering in aantal zijn, was, dat geen troepenverplaatsing op het gebied der Unie, van provincie tot provincie, meer zou mogen plaats hebben zonder toestemming der Staten-Generaal.

Dit laatste mikte rechtstreeks op het onmogelijk maken van aanvallen op Amsterdam, zooals Willem II er een gewaagd had, en de heele besluitenreeks van Holland is een directe reactie tegen de handelingen van Willem II in zijn strijd met het machtige gewest. Maar er ligt een diepere oorzaak aan ten gronde. De zich naast de Oranje-macht in de Republiek sterk ontwikkelende regenten-aristocratie, die zich reeds ten tijde van Frederik Hendrik in haar vrijheid bedreigd voelde, nam de gelegenheid waar en sprong met groote vastberadenheid, en door zeer bekwame personen geleid, naar de alleenheerschappij, zonder eminent, zonder souverein gezag van één persoon naast of boven zich. En de andere gewesten, al waren deze vooral door hun machtiger adel nauwer dan Holland aan Oranje gebonden, volgden te gemakkelijker het voorbeeld van den grooten broeder, omdat ook zij liefst zoo veel mogelijk zelfstandig, vrij wilden zijn. Dit werd begunstigd door de ontstemming, welke Willem II's optreden ook buiten de kringen der regenten had gemaakt. In de Noordelijke gewesten was het Stadhouderschap niet zoo machtig, daar kon men 't wel laten bestaan en toch heel vrij doen. De heele drang naar zelfstandigheid der deelen, naar vrijheid hiervoor — men ging nu van de „ware vrijheid" spreken — komt hier tot scherpe uiting.

Deze regenten-stemming is niet die van het overgroote deel der bevolking, dat overigens zonder directen politieken invloed was. Men hoede er zich echter voor de beide stemmingen in al te scherpe tegenstelling te zien. De regenten — op een kleine minderheid na — wilden

wel Oranje, maar niet in die positie, die het Huis zich nu verworven had; zij wachten voorloopig af. Het volk in zijn verschillende schakeeringen wilde Oranje gaarne in de laatstbedoelde positie — hoewel niet als souverein — ook als schut tegen de regenten, die niet alleen door ideale belangen maar ook door sterk eigen belang gedreven werden en hunne positie meermalen uitbuitten.

„Als is ons Prinsje nog zoo klein
Alevel zal hij Stadhouder zijn".

Hierin drukten de burgers, boeren en buitenlui hun primitieve gedachten uit. Dit sentiment werd, gesteund door de groote meerderheid der predikanten, die sedert de Dordtsche Synode zich nauw aan Oranje verbonden voelden — nog nauwer dan Oranje aan hen —, door de militairen, door de velen, die zelf in dienst van het Oranje-Huis stonden. Maar er waren er onder dezen ook weer, edelen en militairen vooral, die tijdelijk de huik naar den wind hingen en „Loevestein" — waarnaar men de nu heerschende partij dikwijls genoemd heeft —, dienden. Beverweert b.v. werd tijdelijk een trouw partijganger van de nieuwe heeren en Wassenaer-Obdam, die admiraal ging worden, en Brederode, veldmaarschalk en tevens zwager van de Prinses-Douairière ook, maar toen het op het stemmen over de acte van seclusie aankwam, wist de laatste zich toch te excuseeren van comparitie ter vergadering, onder een niet al te welriekend voorwendsel...

„Ainsi va le monde", zei later de wijze Johan de Witt in een ander verband. Hij werd, als raadpensionaris, de leider van de heeren der „ware vrijheid"; hij was overtuigd republikein en tijdelijk sterk onder den indruk van de gebeurtenissen van 1650. Hij staat

Prinses Amalia met hare dochters

boven het middelmaat-type zijner regenten-klasse, is onkreukbaar en bizonder bekwaam, en men kan voor *zijn* principieel-republikeinsche opvattingen, omdat hij ze beleed als heilzaam voor den Staat, eerbied hebben, al bleken ze in Nederland onhoudbaar en schadelijk.

Tegen de vastberadenheid, waarmede de regenten optraden, en de snelheid waarmede ze handelden, was het Oranje-Huis in 1650 niet opgewassen. Een Prinsje was 8 dagen na 's vaders dood geboren, werd gedoopt, kreeg rentebrieven van enkele Staten-Colleges en stedelijke regeeringen, maar niet zóó vele als bij de geboorte van een Oranje-kind gebruikelijk was geworden. Tusschen de Prinses-Douairière en de Prinses-Royale, zooals de beide weduwen gewoonlijk genoemd worden en wier verhouding nu nog veel slechter werd, bestonden groote verschillen van meening: over den doopnaam, die ten slotte Willem Hendrik werd, over de regeling der voogdij, die Mary voor zich alleen opeischte, over wat ieder harer uit de inkomsten toekwam. Men kon zelfs spreken van twee partijen: die der Prinses-Royale, die Heenvliet, nu gehuwd met een Engelsche van hooge geboorte en aan het hoofd van hare hofhouding geplaatst, tot raadsman had, en die der Prinses-Douairière, die door Huygens gesteund werd, en aan wier zijde ook de Groote Keurvorst stond, en eveneens Willem Frederik, die nu, in 1652, te Kleef, met Albertina Agnes mocht huwen; maar geheel vertrouwde men hem in Den Haag toch niet: of hij zich niet in de ambten van zijn gestorven zwager zou willen indringen?

Prinses Amalia is als Douairière sympathieker dan in haar gulden tijd. Zij heeft oprecht geleden onder het verlies van haar man, maar getracht zich in het nieuwe te schikken, al had zij met haar zoon na 's vaders dood groot ongenoegen over diens politiek; zij blijft altijd de

belangen van het Huis behartigen, veel meer dan de Prinses-Royale, die Engelsche was gebleven en blijft — Nederlandsch heeft zij nooit geleerd — en onder invloed van Heenvliet het vooral Holland naar den zin wilde maken, waarmede zij niets bereikte. Haar hoofddoel was ook verdere ondersteuning van de Stuarts, van haar broeders dus, aan wie zij meer dacht dan aan haar eigen kind.

Een groote verandering treedt in de hofhouding en in de heele Haagsche omgeving in. Verwanten, die weinig meer te verwachten hadden, bliezen den aftocht; alleen de Winterkoningin bleef trouw aan Den Haag, maar raakte, nu zij op weinig ondersteuning meer kon rekenen, meer en meer met schulden bezwaard. Johan Maurits was reeds in Brandenburgschen dienst getreden, maar bleef zich ter beschikking van de Republiek houden. Vele buitenlandsche officieren gingen heen, nu de „menage" van de Staten goed doorzette.Den Haag wordt een stille plaats. Het Binnenhof blijft de woning van de Prinses-Royale, het Noordeinde wordt die harer schoonmoeder, die ook het Huis Ten Bosch ter beschikking heeft. Het was bij den dood van Frederik Hendrik voor een groot deel voltooid, maar daarna bracht Prinses Amalia deze groote wijziging aan, dat zij in plaats van de groote zaal een koepelbouw liet ontwerpen, die tot een mausoleum voor haren gemaal zou worden; in dien geest werd het grootsche bouwwerk in eenige jaren voltooid.

Deze verhoudingen in het Oranje-Huis hebben een gemeenschappelijk optreden tot bescherming van de belangen van het jonge Prinsje zeer geschaad. Over de voogdij kwam na vele moeilijkheden en bemoeïngen, zoowel van het Hof als van den Hoogen Raad van Holland, een accoord tot stand, dat de helft der voogdij aan de moeder en de andere helft aan de grootmoeder

WILHELMUS III. D G PRINCEPS ARAUSIONUM.
Comitem Nassaviæ. Catenellebocy. Viandæ Dietziæ
Lingæ. Meurzæ. Buræ. Leerdamj etc. Marchio,
nem Vere ac Flissingæ Dominum et
Baronem Bredæ etc

Het Prinsje

en den Keurvorst samen opdroeg. Andere leden der familie, o.a. een kleinzoon van Emilia Secunda, die een aandeel hadden gevraagd, bleven uitgesloten. De regeling der financiën kostte veel meer inspanning, al werd eensgezindheid verkregen over de „douairie" der Prinses-Royale. Het ontwerp-verdrag met Spanje, nog tijdens Willem's leven ontworpen, werd, in gewijzigden vorm, definitief gemaakt: de goederen in de Zuidelijke Nederlanden zouden wel teruggegeven worden, terwijl het Markiezaat van Bergen-op-Zoom bleef aan de Prinses van Hohenzollern; Spanje zou nog bovendien f 500.000 betalen en een jaarlijksche rente van f 80.000. Dit leek heel mooi, maar Spanje betaalde niet meer dan f 200.000 direct en staakte verder voor langen tijd de betalingen. Aan het Hof werd nu, als bij de Staten, naar groote „menage" gestreefd, maar dit ging er niet zoo gemakkelijk als in het gewest. Voorloopig bleven, niettegenstaande de bemoeiïngen van den Raad, nog elk jaar de uitgaven de inkomsten met een belangrijk bedrag overtreffen. De opbrengsten der domeinen kwamen — naar het schijnt — ook niet zoo heel vlot binnen. Vooral niet die van degene, welke Oranje nu langzamerhand terugkreeg. In 1654 onderneemt Huygens een reis naar de bezittingen in Brabant en in Luxemburg; te Vianden wordt hij heel onvriendelijk ontvangen, wat hem de verzuchting ontlokt, dat de bewoners van Vianden waren „meest een rouw, kribbich ende kraekelich volck, die met processen aen de anderen hangen ende om een haverstroo aan 't pleyten souden komen". Het Oranje-Huis kreeg om deze goederen zelf een proces te voeren tegen de Zuid-Nederlandsche Gravin van Isenghien, die er op grond van het huwelijksverdrag van Willem van Oranje en Anna van Egmond aanspraak op maakte. Rente bleef te betalen van opgenomen gelden, o.a. van de schuld aan Amsterdam, en

al gelukte het de renten, voor zoover deze hooger waren, op 5 % te reduceeren, de betaling werd nu zeer bezwaarlijk. Er moesten juweelen beleend worden en het kasteel Regnard in Frankrijk werd verkocht.

De politieke omstandigheden werden intusschen al somberder. Aan het einde van den eersten Engelschen oorlog, een oorlog vooral om economische redenen, dien de Staten niet hadden kunnen vermijden, lieten de Staten van Holland zich door Cromwell, nu Lord-Protector van Engeland, bewegen tot het overleveren eener acte van seclusie, waarbij het Oranje-Huis van het Stadhouderschap in Holland werd uitgesloten, terwijl het gewest beloofde, er niet toe te zullen medewerken om hem Kapitein- en Admiraal-Generaal der Unie te maken. De Hollanders, onder leiding van De Witt, hadden zich hiertoe onder dwang bereid verklaard, omdat ze vreesden, dat anders de oorlog, die niet gunstig voor de Republiek verloopen was, zou moeten voortduren; Cromwell had den eisch gesteld om de nauwe samenwerking van Oranje en Stuart, die Engeland's belang schaadde.

In Holland zelf, in de Staten, ontstond eenig verzet, in de Unie werd de beweging ertegen veel grooter: men betwistte Holland het recht eigenmachtig tot zulk een handeling over te gaan. De Witt verdedigde de houding zijner Staten in een uitvoerige deductie, waarvan het betoog omtrent de Souvereiniteit der gewestelijke Staten en het federatieve karakter der Republiek de hoofdschotel vormde. Holland, redeneerde De Witt verder, was tegenover Oranje tot niets meer verplicht. Een opgave van wat het Oranje-Huis aan de Staten gekost had, moest dit bewijzen. De Witt is altijd een zeer bekwaam wiskundige geweest, maar hier werkte de proefsom niet zeer overtuigend.

Reeds tijdens den oorlog konden de regeerende heeren

ervaren, dat de volksstemming niet vóór hen was. In meer dan één stad kwam het tot ongeregeldheden. Het meest illustratief waren die in Den Haag, waar tijdens de kermis de schuttersvaandels, waaruit op bevel der Gecommitteerden Raden het wapen van Zijne Hoogheid was verwijderd, aan flarden werden geschoten. Geheel onberoerd liet dit de regenten niet. Te Haarlem nam de stadsregeering reeds in 1653 een besluit, om ter Staten-Vergadering een voorstel tot verheffing van den Prins te doen. In Gelderland en Zeeland beide werden besluiten genomen, om hem tot Kapitein-Generaal voor te dragen —, met aanwijzing van Willem Frederik tot zijn plaatsvervanger. Het was heel evident, dat het volk in den nood direct heul zocht bij Oranje. En toen de beide Prinsessen, eindelijk samen, een memorie indienden bij de Staten-Generaal en de Staten van Holland beide tegen de acte van seclusie, er op wijzende dat den jongen Prins „sonder merckelycke vlecke ende prejuditie van de eere syns persoons ende geboorte" de weg tot de waardigheden zijner voorouders niet mocht worden afgesneden, maakte dit een zeer sterken indruk. De Witt verbaasde zich over den indruk, die twee „weduwvrouwen" met de „doode letter van een humbel geschrifte" en „het ydel geluid van den naem van een kind" hadden kunnen maken; de volksstem heeft deze raadpensionaris nooit begrepen.

Maar voorloopig bleven de regenten, die het bewind in handen hadden, het machtigst. Holland was genoeg mans om den aanval op de acte van seclusie af te slaan. En de anderen berustten.

De Prinses-Royale vertoefde meer dan eens vrij lang buitenslands, om hare broeders te bezoeken, wien bij het vredesverdrag de toegang tot de Republiek, ook al op wensch van Cromwell, ontzegd was. De Prinses-Douairière ging, kort na den vrede, voor een heelen tijd

op bezoek bij hare dochter te Berlijn en deed eerst na haar terugkeer een paar zwakke pogingen, om iets voor haar kleinzoon te bereiken, die geheel vruchteloos bleven. Het begon er wezenlijk op te lijken, dat de jonge Prins niet meer zou worden dan de eerste burger van den Staat, zooals sommige regenten meenden, dat het geval zou moeten zijn.

Het jonge Prinsje moet een vreugdelooze jeugd gehad hebben, als men schaarsche momenten als de verleening van de orde van den Kouseband door zijn oom en de inhuldiging als Baron van Breda (beide op driejarigen leeftijd), die hem misschien wat verbaasd plezier zullen hebben bezorgd, uitzondert. Verstoken van ware moederliefde, onder de hoede van een paar Engelsche dames, in een bij uitstek Engelschgezinde omgeving, sleet hij zijn dagen grootendeels op den buiten, te Honselaarsdijk en te Breda, waar hij reeds jong den smaak in tuinieren heeft opgedaan, die hem altijd is bijgebleven. Voor zijn opvoeding, als vroeger voor die van Frederik Hendrik, werd een uitvoerige memorie opgesteld, die in de praktijk weinig toepassing schijnt te hebben gevonden. Cornelis Trigland werd de eerste persoon van belang, met wien hij in aanraking kwam, toen deze predikant met de „directie van de eerste opvoedinge" werd belast, opdat hij zou worden „opgetrocken ende geinstrueert in de vreeze Gods en de ware Christelyck Gereformeerde religie". Zijn invloed kan er toe bijgedragen hebben, dat Willem III een overtuigd rechtzinnig Christen geworden is, maar niet geheel in den geest van zijn opvoeder, die een Christenvorst naar David's ideaal van hem wilde maken. Abraham de Raguineau, voorlezer in de Fransche Kerk te Breda, dien ik noem, omdat hij een prachtportret van zijn leerling op jeugdigen leeftijd heeft gemaakt, wijdde hem in de kunst van schrijven, lezen en rekenen in. Maar de

Het Kind van Staat

Engelsche omgeving had uiteraard den meesten invloed: in zijn jeugd sprak hij meest Engelsch; Nederlandsch en Fransch moesten geleerd worden. Die omgeving boezemde hem grooten eerbied in voor zijn oom, die als Koning van Engeland poseerde, aan wien hij, in een natuurlijk gedicteerd briefje, in 1656 schreef, dat hij zou trachten zijn voorbeeld en dat van andere grooten na te volgen!

Hiermede is de situatie in de eerste tien jaren van dit intermezzo voldoende geschetst: de ontknooping werd anders dan men misschien verwachten zou!

In 1659 komt Liselotte op bezoek in Den Haag met hare tante Sophie van Brunswijk. De beide kinderen maken groot plezier en Willem „fait l'amour". Maar als een der Engelsche dames der Hofhouding wat heel voorbarige gevolgtrekkingen wil maken, zegt Liselotte: ik denk, dat het mij zou gaan als Asschepoes, wie men ook vele schoone zaken beloofde, en later moest zij „in der eschen" wonen. Het jonge meisje zag den toestand van het Oranje-Huis niet gunstig in. Zij had gelijk. In 1660 ging zelfs het Prinsdom verloren, gevolg van de oneenigheden tusschen de Prinses-Douairière en de Prinses-Royale over het gouverneurschap van Dohna, waarin Mary de Fransche regeering had gemoeid, met het gevolg, dat deze het Prinsdom voor den tijd der minderjarigheid van Willem III liet bezetten en na de bezetting onmiddellijk begon met het sloopen der sterke vestingwerken van de hoofdstad, die in Maurits tijd waren aangelegd.

Maar een jaar of wat later, als er opnieuw sprake is van een huwelijk van Liselotte en Willem, is Liselotte van andere gezindheid. Zóó veel was toen de toestand verbeterd. Het kwam niet tot een huwelijk, want de Prins toonde zich even weinig trouwlustig als Philips Willem, Maurits en Frederik Hendrik hadden gedaan,

maar Liselotte sprak in nog veel latere tijden van oude liefde, die niet roest. Toen was de Prins een heel machtig Koning geworden.

Van Leiden begint de victorie. De regeering dezer stad — een der weinige Oranje-gezinde in Holland — noodigde de Prinses-Royale uit haar zoon ter studie naar Leiden te zenden. Hieraan werd gevolg gegeven; de Prins kreeg te Leiden een eigen omgeving, waarin niet langer het vrouwelijk element overheerschte. Wel werd Zuylestein, die met een Engelsche gehuwd was, Gouverneur; maar Professor Bornius kreeg, na Trigland, den meesten invloed op zijn opvoeding, en van dien tijd af verandert er iets in den jongen Prins.

En kort daarop kwam er ook een verandering in de houding der Staten. Dit hield verband met de restauratie van de Stuarts op den Engelschen troon. Karel II nam zijn weg naar Engeland over de Republiek, en werd met grooten eerbied ontvangen. Ook de jonge Prins was er bij aanwezig. Men ziet hem rechtop zitten op de afbeelding van den maaltijd in het Mauritshuis, waar de hooge gast logeerde, en hij is voor zijn oom nog vol eerbied. Karel II gaf duidelijk zijn wensch te kennen, dat de Staten iets voor zijn neef zouden doen. Opnieuw ontstonden Oranje-bewegingen, de Staten van Zeeland vooral raakten er van onder den indruk. En nu besloten die van Holland, — ook om aan de anderen, die aanbiedingen deden, den pas af te snijden —, naar aanleiding van een verzoek van Prinses Mary, om zich met de opvoeding van den Prins te belasten. In de besprekingen met de Prinses, die zelf ook in Mei tevergeefs aangedrongen had op de „designatie" van haren zoon tot de waardigheden zijner voorouders, is het woord „Kind van Staat" gebruikt. Een officieele benaming is dit echter nooit geworden, maar wij houden vast aan den naam, die zoo algemeen ingang heeft gevonden.

2. Het Kind van Staat.

Met hun besluit van September 1660, dat genomen was op initiatief van een bezadigd en invloedrijk regent, den Amsterdammer Cornelis de Graaff van Zuidpolsbroek, toonden de Staten van Holland, en ook De Witt, dat zij tot het inzicht waren gekomen, dat Oranje met zulke sterke wortelen in de volks- en staatgemeenschap der Republiek was vastgegroeid, dat men ze zonder verstoring van deze gemeenschap door voortdurende onrust niet kon afsnijden. Het doel, waarmede zij de „educatie" aanvaardden, was den Prins „als een weerdich pant ende een instrument van groote hope voor desen Staat" naar behooren op te voeden in de gereformeerde religie en in de kennis deser landen", om „also bequaem te worden" tot de bediening der waardigheden zijner voorouders in Holland. Dit is heel duidelijk, en van meer belang dan de intrekking der acte van seclusie, die van zelf hare waarde had verloren.

Het doet hieraan niets af, dat dit besluit niet uitgevoerd werd, althans niet direct. Want dit is een gevolg van bezwaren, welke zich opdeden, tusschen de commissie van educatie, die door de Staten van Holland ad hoc was ingesteld, en de voogdessen, onder wie nu Mary van zelf den meesten invloed had. De commissie oftewel Johan de Witt, die haar leider was, wilde den Engelschgezinden invloed uit 's Prinsen omgeving verwijderen, en daartoe voor Zijne Hoogheid een nieuwe Hofhouding samenstellen.

Hangende deze moeilijkheden, stierf te Londen Prinses Mary (Januari 1661), die zoo spoedig mogelijk naar haar vaderland was teruggekeerd en begraven werd in Westminster Abbey, dicht bij de plaats waar later haar zoon zijn laatste rustplaats zou vinden. Zij maakte hare moeder tot de erfgenaam harer bezittingen en wees

Karel II tot haren opvolger in de voogdij aan, wat De Witt de sarcastische uiting ontlokte: de Prinses-Royale vermaakt haren zoon geen stuiver, recommandeert hem wel in de zorg van haren broeder en hare moeder, maar maakt van de Staten, zelfs van die van Holland, niet „de minste mentie". Hier had hij meer gelijk dan in zijn papieren berekening bij de deductie over de acte van seclusie.

Na den dood van Prinses Mary werd te Londen een voogdij-verdrag gesloten tusschen de Prinses-Douairière, den Keurvorst van Brandenburg en Karel II: de laatste liet, als de eerste reeds in 1651 gedaan had, de uitoefening der voogdij aan de Prinses over, mits hij over belangrijke zaken en over het begeven van belangrijke ambten zou worden geraadpleegd. Zij deden dit, zonder er de Staten van Holland in te kennen, en deze, op instigatie van De Witt zich thans beschouwende als „oppervoogden", trokken hunne resolutie van September 1660 in. Precies na een jaar! Zóó redeneerde de Hollandsche raadpensionaris hierbij: het was ongeraden met de „Hooge Stantspersonnagiën" in debat te treden; het was niet duldbaar, dat buitenlandsche invloeden, bepaaldelijk van „Engelsche mannen ende wijven" den Prins met „vreemde maximes ende Engelsche grootsheydt" zouden „imbueren". In *zijn* taal drukte de Engelsche gezant het gebeurde aldus uit: de Staten zeggen tot de voogden: „take your child and doe what yee will with him".

Maar daarmee was De Witt niet van den Prins af. Wel voltrok zich in de volgende jaren een merkwaardige ommekeer in de houding van het Oranje-Huis, die voor het vervolg van groot belang is geworden. Prinses Amalia, die vroeger, in tegenstelling tot hare schoondochter, zich niet alleen had willen wenden tot de Staten van Holland en zich na dier dood met Karel II had verstaan, is gaan inzien, dat zij op verkeerd spoor

was. De eerlijkheid eischt te vertellen, dat zij ook daarom Karel II gevolgd was, omdat zij gehoopt had op het huwelijk van hare jongste dochter Maria met dezen Koning. Maar deze verkoos een Portugeesche Prinses, die politieke voordeelen beloofde, en Maria werd in 1666 de echtgenoote van Lodewijk Hendrik Maurits, Paltsgraaf van Simmern. Hare zuster Henriette Catharina, om wier hand Karel II in zijn ballingschap wel aangehouden had, — maar toen had hij een blauwtje geloopen —, was in 1659 gehuwd met Johan George II, Vorst van Anhalt-Dessau: zij is de moeder geworden van den „Ouden Dessauer", den beroemden veldheer uit den tijd van Koning Frederik Willem I van Pruisen.

Prinses Amalia dan ging De Witt zoeken. Zij begreep, dat zij uit Engeland niets meer te wachten had, ook niet voor haren kleinzoon, om wien Karel II zich heel weinig bekommerde. Zij benaderde den Raadpensionaris door Laurens Buysero, toen Griffier van den Raad; in 1663 at zij bij hem met De Witt en eenige andere regenten. Maar voorloopig kwam het niet verder dan tot vriendelijkheden.

In denzelfden tijd wordt ook bij Prins Willem III zelf een ommekeer merkbaar. Hij begint zich te onttrekken aan den Engelschen invloed, die in zijn jonge jaren zoo heel merkbaar was geweest. Stellig heeft ook hij gehoopt met behulp van zijn oom meer van de Staten gedaan te krijgen dan het geval bleek. Aan Downing, den Engelschen gezant, verzoekt hij nog in 1662 zijn oom te vertellen „in welcke staat myne zaken zijn en hoe men mij hier behandelt". Later verneemt men zulke uitingen niet meer. Invloed van Ds. Trigland of van Prof. Bornius, die beide in functie bleven, nadat de Prinses haren kleinzoon in 1662 uit Leiden had laten terugkomen? Ik geloof het niet. Wel kan Bornius invloed op de verdraagzame godsdienstige opvattingen,

die ook Prins Willem III in hooge mate hebben gekenmerkt, uitgeoefend hebben. Maar in de hoofdlijn zijner ontwikkeling speurt men sterk het persoonlijk element. Willem III is nooit een geleerd man geweest, zijn kennis was zelfs heel middelmatig — het Fransch schreef hij hopeloos slecht —; zijn zwakke lichaamsgesteldheid heeft hem altijd tot beperking genoopt. Maar er leefde in hem een sterke geest, — met een grooten wil en met genoeg eerzucht om een rol te spelen, wat hem het verlies van de positie zijner voorouders te pijnlijker moet hebben doen gevoelen, — en deze is in de eenzaamheid van zijn jeugd vroeg beginnen te rijpen, terwijl omgekeerd deze eenzaamheid zijn heele levenshouding heeft beïnvloed. Willem III is een man van zeer bizondere gaven, die reeds vroeg zijn opgemerkt. De Fransche gezant merkte reeds in 1660 eenige zaden van trots in hem op, en D'Estrades, toen deze zelf als Fransch gezant naar Den Haag kwam (1663), stelt onmiddellijk vast: „deze Prins belooft veel"; wat later constateert hij, dat hij is „fort dissimulé", zeer zwijgzaam. Dit wil zeggen, dat de jonge Willem III zijn beheersching, zijn houding gevonden had.

Komt nu ook hij tot het inzicht — als zijn Grootmoeder —, dat de weg van het zoeken van steun bij de verwanten niet de juiste was, dan benadert hij daarom niet De Witt. Hij houdt zich vast aan zijn eigen omgeving, nu weer in het Binnenhof gehuisvest, waar het Stadhouderlijk Kwartier door den bouw van de nieuwe zaal der Staten van Holland (1657 voltooid) zeer in ruimte beperkt was. Hij is zeer gesteld op zijn gouverneur Zuylestein, maar al maakt hij soms een vroolijke partij mee, hij blijft zich zelf en leeft zeer matig. Heel sterk Engelsch-geverfd was deze omgeving niet meer. Verscheidene Engelschen, — ook de beide dames, die den Prins hadden helpen opvoeden —, waren naar haar

vaderland teruggekeerd. Het laatst van allen de Koningin van Bohemen, die een paar jaar later te Londen stierf en hare talrijke crediteuren in Den Haag onvoldaan had moeten achterlaten. En al heeft onder den kring van de edelen in Willem's hofhouding, bij Zuylestein en bij enkele anderen, de traditie van Engelsche gezindheid zich voortgezet, er kwamen ook nieuwe elementen, die van deze smetten geheel vrij waren: als eerste onder hen Hans Willem Bentinck, een Overijselsch jonker, die heel spoedig Willem's vertrouwdste vriend is geworden.

Nog vroeger dan Prinses Amalia had de Friesche Stadhouder getracht betere vrienden met De Witt te worden, die hem niet had afgewezen, omdat hij den Stadhouder der Noordelijke gewesten voor 't versterken der eensgezindheid in de Unie best kon gebruiken. Reeds vóór de restauratie der Stuarts stond hij met den Raadpensionaris op goeden voet. Hij wilde door diens invloed zoo gaarne veldmaarschalk worden, toen die post door den dood van Brederode (1655) was opengevallen. Maar al heeft De Witt hem eenig uitzicht op de vervulling van zijn wensch geopend, Holland wilde er niet aan: het wenschte heelemaal geen veldmaarschalk en allerminst den man, die in 1650 voor de poorten van Amsterdam had gestaan. Maar de verstandhouding van raadpensionaris en Stadhouder werd daarom niet geheel verstoord, en bij meer dan één gelegenheid trachtte Willem Frederik den machtigen man in Den Haag in 't gevlei te komen. Toen hij in 1664 ten gevolge van een verwonding overleed, een zevenjarig zoontje wien in 1659 de survivance beloofd was, nalatende, die onder de voogdij van zijn moeder kwam, had hij nog niets van belang bereikt. Het veldmaarschalkschap bleef weggelegd voor Johan Maurits, maar pas in 1668, toen de Staten besloten hun leger te her-

vormen; hij had zich, meestal te Kleef vertoevende, op den achtergrond gehouden, en toen de Republiek in 1665 in een korten oorlog met Munster werd gewikkeld, was op hem als „generaal" de keuze voor het opperbevel gevallen; maar met het geheel in verval geraakte leger der Republiek kon hij geen eer inleggen.

Deze Munstersche oorlog hield verband met den tweeden Engelschen oorlog, een kolonialen oorlog feitelijk, en door Karel II volstrekt niet begonnen om de belangen van zijn Hollandschen neef te dienen. Zooals in 1653 en in 1660 ontstonden ook in dezen oorlog Orangistische bewegingen in verschillende gewesten en op verschillende plaatsen. Toen heeft De Witt gebruik gemaakt van de betere verhouding tot de Prinses-Douairière en haar — ten einde ook thans deze bewegingen schaakmat te zetten — bewogen den Staten van Holland te verzoeken zich opnieuw met de educatie van den Prins te belasten. Zij had zich met Holland's standpunt in zake deze educatie geheel vereenigd, zij vroeg zelfs niet meer dan dat de Staten hem mettertijd zouden willen benoemen tot zulke ambten als zij hem zouden willen opdragen. Haar verzoek werd dan ook zeer spoedig ingewilligd (April 1666). Een nieuwe commissie ad hoc werd ingesteld. Nu werd 's Prinsen hofhouding „gesaneerd", zou De Witt zeggen, als hij in onzen tijd geleefd had. Zuylestein en de meeste anderen moesten weg, Bentinck bleef; de Geldersche edelman Johan van Gent werd de nieuwe gouverneur, en er kwamen eenige nieuwe edelen, onder wie de Heer van Ouwerkerk, een zoon van Beverweert, aan het Hof. De Prins schikte zich, maar het gedwongen afscheid van Zuylestein heeft hem zeer gehinderd. Echter — wanneer in den zomer van 1666 blijkt, dat de ritmeester Buat, die aan 's Prinsen oude hofhouding verbonden was geweest, zich heeft ingelaten met onderhandelingen, om door

middel van Karel II 's Prinsen verheffing te bevorderen, beleed Willem III „opentlyck ende ten hoochste" zijn afkeuring over deze handelwijze aan De Witt. Op zich zelf bewees Buat's optreden, waarvan ook Zuylestein op de hoogte moet zijn geweest, hoe gelukkig 't was, dat de „saneering" toen reeds had plaats gehad.

De commissie van educatie van 1666 zelf is van weinig beteekenis geweest. Veel grooter is de beteekenis, die de omgang van De Witt en den Prins had, die nu begon, — want de raadpensionaris belastte zich zelf met 's Prinsen verdere opleiding.

Over hun beider verhouding is in roman en tooneelspel een romantisch waas gehangen, dat de waarheid heeft versluierd. Willem III en Johan de Witt waren beiden karakters; zij moeten elkander volkomen begrepen hebben, ook hun verschil van inzicht op politiek gebied, maar zij hebben elkander niettemin gewaardeerd. Willem III heeft later bij meer dan één gelegenheid herinnerd aan wat hij van De Witt geleerd had over het wezen der Republiek, in het bizonder over de financiën, en ook over de buitenlandsche politiek, waarin vooral Republieken haar verdragen nooit mochten verbreken. Zijnerzijds heeft De Witt aan William Temple, den bekenden Engelschen gezant, verzekerd, dat hij voor den Prins affectie had opgevat. Zij speelden zelfs kaatsbal met elkander, en als De Witt na het sluiten der triple-alliantie van de Republiek met Engeland en Zweden een partij geeft, verschijnt ook de Prins, en bij het weggaan namen zij zeer vriendelijk afscheid van elkander. Och! als De Witt iets vlotter ware geweest in zijn tegemoetkoming op politiek gebied aan Oranje!

Het doet wonderlijk aan, dat de educatie-commissie niet zorgde voor een militaire opleiding van Prins Willem. Want eigenlijk bestemden de Staten hem tot

een militaire loopbaan. Bij het Eeuwig Edict van Augustus 1667, dat genomen werd op initiatief van Gillis Valckenier, een zeer bekend Amsterdamsch regent, en Gaspar Fagel, toen pensionaris van Haarlem, die men tot de middenpartij in de Staten moet rekenen, besloten de Hollandsche Staten het Stadhouderschap te „mortificeeren", en niet te zullen dulden, dat een toekomstig kapitein- en admiraal-generaal der Unie tegelijk Stadhouder in eenig gewest zou kunnen zijn. Na lange onderhandelingen werd deze wet in 1670 in een Unie-harmonie omgezet, in zoo verre dat de andere gewesten, zonder voor zich het Stadhouderschap op te heffen — alleen Utrecht had Holland's voorbeeld in dezen gevolgd — er zich mede vereenigden, dat het kapitein- en admiraal-generaalschap der Unie en het stadhouderschap niet meer vereenigbaar zouden zijn. Hier staat in een papieren staketsel de scheiding der civiele en militaire ambten te pronk, die Amsterdam reeds in 1650 voor zich vastgesteld had. Hier was de leuze waarop de voorstanders der „ware vrijheidt", in hunne verschillende schakeeringen, meenden zich te kunnen vereenigen. De consequentie, waartoe Eeuwig Edict en Harmonie zouden moeten leiden, was dat Willem III alleen opperbevelhebber van leger en vloot zou kunnen worden.

De „Harmonie" bezorgde hem ook een zetel in den Raad van State met een concludeerende stem en tevens de verzekering dat de Staten, als hij zijn 22e jaar zou hebben „geadimpleerd", over zijne benoeming tot Kapitein-Generaal zouden beraadslagen. Het is evident dat de „Loevesteinsche factie" zooveel mogelijk remde, zij had den Prins zelfs alleen een adviseerende stem in den Raad van State willen geven, en ook De Witt, deze overtuigde republikein, deed hieraan mede.

Toen de Harmonie haar beslag kreeg, werd Willem

III reeds voor meerderjarig aangezien. Hij had de ontstemming, die deze regeling eener beperkte positie in de toekomst bij hem moet opgewekt hebben, goed verborgen, en bleef met zijn opvoeders in goede verstandhouding. Van tijd tot tijd vond hij gelegenheid genoeg te laten merken wat er in hem omging. Zoo in Februari 1668 — kort na den maaltijd bij De Witt — toen hij in een „ballet de la paix", dat hij liet opvoeren ten genoege van de Haagsche wereld, zelf declameerde:

„Un autre temps viendra que de justes allarmes
Pourroit ailleurs tourner mes armes
Et que mes justes voeux se verront écoutez".

En nog duidelijker, toen hij kort vóórdat hij zich als meerderjarig ging beschouwen (14 November 1668) zich naar Middelburg begaf, waar hij met groote hartelijkheid door de Staten en het volk zelf werd ontvangen, en hier zonder eenig verzet van belang zich liet erkennen als eerste edele. De heer van Odijk, als Ouwerkerk een zoon van Beverweert, werd zijn vertegenwoordiger. Dit is de eerste weloverwogen en met vastheid uitgevoerde politieke handeling van den Prins zelf, om zijne rechten te hernemen. Nu hield De Witt zich stil en berustte. De lessen duurden zelfs nog voort. Eerst in Juli 1670 nam de werkzaamheid der educatie-commissie ten einde, Van Gent trad af als gouverneur. Dit viel samen met 's Prinsen intrede in den Raad van State, waar hij althans iets van de militaire zaken kon leeren. Maar niets van het leiderschap van het leger. Daar liet men hem geheel buiten. Johan Maurits en Paul Würtz, een Holsteiner, die, ook als veldmaarschalk, in dienst was genomen, om het leger uit zijn verval te helpen, werkten zonder hem, ook zonder succes van belang.

En toch was 't zoo noodig den legertoestand te verbeteren, want er hingen dreigende oorlogswolken aan den Franschen kant en — wat men hier te lande heelemaal niet bevroedde —, ook aan den Engelschen. Of de Prins zelf er iets van gemerkt heeft, toen hij in October 1670, met een aanzienlijk gevolg, waarbij Zuylestein en Bentinck en Huygens, zijn eerste reis naar Engeland ondernam, om zijn familie te bezoeken en zijn oom den Koning te herinneren aan de schuld, die deze nog altijd aan hem had? Als hij terugkeert — het was toen al Februari 1671, waarschuwt hij onmiddellijk de Staten van Zeeland, om de oorlogspetitie niet op te houden! Zeer terecht! Engeland en Frankrijk hadden zich reeds tegen de Republiek verbonden, en Karel II, die hierbij voor de belangen van zijn neef, zooals hij die verstond, gezorgd had, heeft er over gedacht hem in deze geheimen in te wijden. Maar hij schijnt er van te hebben afgezien — wat niet behoeft te verhinderen, dat de Prins er toch iets van aan de weet was gekomen — toen hij den Prins goed had leeren kennen: hij oordeelde zeer gunstig over 's Prinsen kwaliteiten, maar vond hem een hartstochtelijk Hollander en Protestant.

Beter compliment kon Karel II Willem III moeilijk maken. De indruk bewijst tevens, hoe zeer onze Prins een eigen persoonlijkheid was geworden. Ook de dames te Londen hadden dit opgemerkt. Op hen maakte hij een bizonderen indruk met het haar van zich zelf, dus zonder pruik: die man had, meenden zij, „met de pronckerijen niet te schaffen", en door zijn eenvoud, die hem zijn geheele leven door altijd eigen is gebleven.

Men kon het, als men goed opmerkte, toen wel gevoelen: er was in het Oranje-Huis een zeer buitengemeen mensch in opkomst. De oorlog van 1672 gaf hem zijn kans; het intermezzo kwam ras ten einde.

Gedrukt bij de N.V. Zuid-Holl. Boek- en Handelsdrukkerij — Den Haag.
Cliché's van Pax-Holland te Amsterdam.
Papier van Gelder Zonen te Amsterdam.
Bindwerk van E. P. v. Bommel te Amsterdam.
Uitgegeven in de Cultuurserie door de Zuid-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Den Haag